

LNFO

LIETUVOS
NEGALIOS
ORGANIZACIJŲ
FORUMAS

**ŽMONIŲ,
TURINČIŲ NEGALIA,
TEISĖS LIETUVOJE –
NEGALIOS POLITIKOS ANALIZĖ**

**Vilnius
2022**

LNFO

LIETUVOS
NEGALIOS
ORGANIZACIJŲ
FORUMAS

ŽMONIŲ, TURINČIŲ NEGALIA, TEISĖS LIETUVOJE – NEGALIOS POLITIKOS ANALIZĖ

**Vilnius
2022**

Parengė:

Lina Garbenčiūtė, Lietuvos negalios organizacijų forumas
Klementina Gečaitė, Lietuvos aklųjų biblioteka
Egidijus Grigonis, Lietuvos paraplegikų asociacija
Aidas Gudavičius, Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“
Dovilė Juodkaitė, Lietuvos negalios organizacijų forumas
Paulius Kalvelis, Lietuvos paralimpinis komitetas
Justinas Kilčiauskas, Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjunga
Donata Lukošienė, Lietuvos kurčiųjų draugija
Dana Migaliova, Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“
Vykinta Parčiauskaitė, Lietuvos aklųjų biblioteka
Ginta Žemaitytė, Lietuvos žmonių su negalia sąjunga

Redagavo:

Ugnė Grigaitė, Lietuvos negalios organizacijų forumas
Dovilė Juodkaitė, Lietuvos negalios organizacijų forumas

Šis leidinys parengtas įgyvendinant projektą „Inovatyvios priemonės – žmonių su negalia bendruomenės aktyvinimui įsitraukti į viešojo valdymo procesus“. Projektas finansuojamas pagal Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Priemonę Nr. 10.1.2-ESFA-K-917 „Visuomenės nepakantumo korupcijai didinimo ir dalyvavimo viešojo valdymo procesuose skatinimo iniciatyvos“.

Kuriame
Lietuvos ateitį
2014–2020 metų
Europos Sąjungos
fondų investicijų
veiksmų programa

TURINYS

IŽANGA	7
JUNGTINIŲ TAUTŲ NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS VIETA LIETUVOS TEISĖS SISTEMOJE	8
<i>Neįgaliųjų teisių konvencijos taikymas Lietuvos teismų praktikoje</i>	9
<i>Apibendrinimas</i>	16
MOTERYS SU NEGALIA, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 6 STR.	18
<i>Ižanga</i>	18
<i>Bendras nediskriminavimo kontekstas</i>	19
<i>JT Komiteto rekomendacijos dėl moterų ir mergaičių su negalia teisių</i>	19
<i>Moterų ir mergaičių, turinčių negalią, situacija Lietuvoje</i>	21
<i>Rekomendacijos</i>	26
PRIEINAMUMAS, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 9 STR. (A) DALIS	28
<i>Ižanga</i>	28
<i>JT Komiteto rekomendacijos Lietuvai</i>	29
<i>Priemonių įgyvendinimas</i>	29
<i>Atliktų tyrimų analizė</i>	34
1) 2017 m. atliktas tyrimas „Fizinės aplinkos pritaikymo neįgaliesiems valstybės ir savivaldybių sveikatos (gydymo) paskirties įstaigose vertinimo tyrimas“	34
2) 2017 m. atliktas tyrimas „Viešojo transporto aplinkos pritaikymo neįgaliesiems vertinimo tyrimas“	37
3) 2018 m. atlikti 3 tyrimai įgyvendinant priemonę „Vykdyti JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo stebėseną“	39
4) 2019 m. buvo atliktas tyrimas „Aukštųjų mokyklų ir profesinio mokymo įstaigų fizinės aplinkos prieinamumo neįgaliesiems vertinimas“	48
<i>Būsto pritaikymo žmonėms, turintiems negalią, programa</i>	50
<i>Statinių pritaikymo žmonėms, turintiems negalią, priežiūros projektas</i>	51
<i>Mokyklų prieinamumas žmonėms, turintiems negalią</i>	52
<i>Rinkimų balsavimo apylinkių prieinamumas</i>	52
<i>Išvados ir rekomendacijos</i>	52
PRIEINAMUMAS, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 9 STR. (B) DALIS	54
<i>JT Komiteto rekomendacijos Lietuvai</i>	54
<i>Priemonių įgyvendinimas</i>	55
<i>Atliktų tyrimų analizė ir trūkstami teisės aktai</i>	57
<i>Esamos situacijos vertinimas</i>	60
<i>Apibendrinimas ir rekomendacijos</i>	61
PAVOJINGOS SITUACIJOS IR HUMANITARINĖS KRIZĖS, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 11 STR.	63
<i>Ižanga</i>	63
<i>JT Komiteto rekomendacijos Lietuvai</i>	63
<i>Priemonių įgyvendinimas</i>	64
<i>Civilinės saugos užtikrinimas</i>	67
<i>Apibendrinimas</i>	68
<i>Rekomendacijos</i>	69
GYVENIMAS SAVARANKIŠKAI IR ĮTRAUKTIS Į BENDRUOMENĘ, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 19 STR	71
<i>Ižanga</i>	71
<i>JT Komiteto rekomendacijos Lietuvai ir jų įgyvendinimas</i>	73
<i>Rekomendacijos</i>	78

ŠVIETIMAS, JT NEJGALIJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 25 STR.	79
<i>Įžanga</i>	79
<i>JT Neįgaliųjų teisių konvencija ir aukštasis mokslas</i>	79
<i>Švietimo sistema ir ją reglamentuojantys teisės aktai Lietuvoje</i>	81
<i>Pagrindinio išsilavinimo įgijimo galimybių ribojimas</i>	82
<i>Stojimo į aukštąsias mokyklas etapas</i>	82
<i>Pagalbos ir paramos sistema aukštosiose mokyklose</i>	84
<i>Rekomendacijos</i>	86
DARBAS IR UŽIMTUMAS, JT NEJGALIJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 27 STR.	87
<i>Įžanga</i>	87
<i>Situacijos apžvalga ir analizė</i>	88
<i>JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijos ir sąvoka „nedarbingas“</i>	88
Aktyvios darbo rinkos politikos priemonės	89
Išlikęs prioritetas socialinėms įmonėms	91
Rezervuota teisė dalyvauti viešuosiuose pirkimuose	92
Naujų priemonių įtraukimas į Užimtumo įstatymą	94
Tinkamas sąlygų pritaikymas	95
Komiteto rekomendacijų įgyvendinimas Darbo kodekse	96
Žmonių, turinčių negalią, profesinis rengimas	97
Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo taikymo probleminiai aspektai	98
Negalią turinčių žmonių patirtis įsidarbinant ir dirbant	99
<i>Apibendrinimas ir išvados</i>	100
<i>Rekomendacijos</i>	102
DALYVAVIMAS KULTŪRINIAME GYVENIME, AKTYVUS POILSIS, LAISVALAIKIS IR SPORTAS, JT NEJGALIJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 30 STR.	103
SPORTAS	103
<i>Įžanga</i>	103
<i>Kūno kultūros ir sporto įstatymo ir Vyriausybės nutarimų analizė</i>	104
<i>Vyriausybės rekomendacijos, skirtos sportinei veiklai organizuoti savivaldybėse</i>	105
<i>Asmenų, turinčių negalią, sporto finansavimas</i>	106
<i>Sporto objektai asmenų, turinčių negalią, kontekste</i>	107
<i>Rekomendacijos</i>	108
KULTŪROS ĮSTAIGŲ KOMUNIKACIJA APIE PRIEINAMUMĄ ŽMONĖMS SU NEGALIA	109
<i>Įžanga</i>	109
Konvencijos standartai	110
JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijos ir jų įgyvendinimas	111
<i>Situacijos Lietuvoje vertinimas ir esminės problemos</i>	112
Kultūros centralizacija ir finansavimas	113
Kultūros darbuotojų rengimas ir finansavimas	114
Auditorijos tyrimų trūkumas	115
Bendradarbiavimo su nevyriausybinėmis organizacijomis trūkumas	116
Lengvai suprantamos kalbos naudojimo trūkumas	118
Brailio rašto naudojimo problemos	119
Teisinio reglamentavimo abstraktumas	120
Teisinio reglamentavimo abstraktumas	121
Perspektyviniai pokyčiai kultūros sektoriuje, siejami su Europos prieinamumo aktu	122
<i>Rekomendacijos</i>	123
1 Priedas. Praktiniai pavyzdžiai	124
Bibliotekų prieinamumo didinimo iniciatyvos	124

IŽANGA

2006 m. Jungtinių Tautų (JT) Generalinėje Asamblėjoje priimta Neįgalųjų teisių konvencija (toliau – Konvencija) yra naujausias ir išsamiausias žmonių, turinčių negalią, žmogaus teisių dokumentas tarptautiniu mastu. Įvardijamas Konvencijos tikslas – skatinti, apsaugoti ir užtikrinti visų asmenų, turinčių negalią, visapusišką ir lygiateisį naudojimąsi visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, taip pat skatinti pagarbą šių asmenų prigimtiniam orumui.

Lietuva, ratifikavusi JT Konvenciją 2010 m., prisiėmė tarptautinius įsipareigojimus gerbti, užtikrinti ir įgyvendinti įtvirtintus žmogaus teisių standartus, pašalinti kliūtis užtikrinant orumą ir lygias teises. Tai reikalauja atitinkamų veiksmų, pokyčių, kuriant / užtikrinant asmenų su negalia teisių realizavimo ir apsaugos standartus (kliūtis šalinantys ir galimybes būti visaverčiais visuomenės nariais kuriantys įstatymai, planuojama politika, praktikos, t. t.).

Ratifikavus tarptautinį žmogaus teisių dokumentą, yra numatytas privalomas atsiskaitymo mechanizmas Jungtinėms Tautoms dėl įsipareigojimų įgyvendinimo. 2016 m. vyko pirmasis Lietuvos atsiskaitymas Jungtinėms Tautoms dėl Konvencijos įgyvendinimo. JT Neįgalųjų teisių komitetas (toliau – Komitetas) 2016 m. balandžio 6 d. ir 7 d. apsvairstė Lietuvos ataskaitą dėl Neįgalųjų teisių Konvencijos įgyvendinimo, komiteto sesijos metu įvyko konstruktyvus dialogas su Lietuva, aptariant ataskaitą ir pateiktus atsakymus į klausimus. Lietuvos negalios organizacijų forumas (toliau – LNF) pateikė savo alternatyviąją ataskaitą dėl Konvencijos įgyvendinimo¹, kurioje buvo pateikta reali situacija dėl asmenų su negalia teisių užtikrinimo Lietuvoje.

2016 m. balandžio 21 d. Komitetas, įvertinęs tiek oficialios, tiek alternatyvios ataskaitų informaciją, pateikė Baigiamąsias išvadas ir rekomendacijas (toliau – Rekomendacijos) Lietuvos atžvilgiu.

Šiame leidinyje pristatomos 2020–2022 m. atliktos negalios politikos analizės ir stebėsenos tyrimai įvairiose srityse, remiantis konkrečiais Konvencijos straipsniais. Analizės ir stebėsenos tyrimai buvo atlikti negalios nevyriausybinų organizacijų atstovų, ekspertų ir praktikų, tikslu įvertinti, kaip įgyvendinamos 2016 m. Komiteto Rekomendacijos, kokie stebimi teisinio reglamentavimo ir / ar praktinio Konvencijos įgyvendinimo pokyčiai Lietuvoje per pastaruosius penkerius metus.

Negalios nevyriausybinų organizacijų nuosekliai vykdoma žmogaus teisių stebėseną leidžia stebėti bendrą žmogaus teisių įgyvendinimo situaciją ir atskirų socialinių grupių teisių padėtį, fiksuoti atitinkamą realybę, kuri vėliau lyginama tiek laiko atžvilgiu, tiek vertinant, kiek ta realybė atitinka nacionalinius teisės aktus, politiką, tarptautinius standartus. Įvertinti rezultatai ir pateiktos išvados dėl įgyvendinimo eigos skatina atsakomybę dėl priimtų įsipareigojimų, taip prisidedant prie bendros advokacijos asmenų su negalia teisėms įgyvendinti.

Atliktų analizių ir stebėsenos tyrimų pagrindu bus parengta ir teikiama LNF alternatyvi ataskaita JT Neįgalųjų teisių komitetui svarstant antrąją ir trečiąją Lietuvos ataskaitą dėl Konvencijos įgyvendinimo.

¹ Lietuvos negalios organizacijų forumo „Alternatyvi ataskaitė dėl JT Neįgalųjų teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje“, Vilnius, 2015.

JUNGTINIŲ TAUTŲ NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS VIETA LIETUVOS TEISĖS SISTEMOJE

2006 m. gruodžio 13 d. Niujorke Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 61-oje sesijoje priimtas svarbiausias tarptautinis šalių susitarimas dėl žmonių su negalia teisių. Lietuvos Respublikos vardu Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją ir jos Fakultatyvų protokolą 2007 m. kovo 30 d. pasirašė socialinės apsaugos ir darbo ministrė.

Konvencijoje įtvirtinti asmenų su negalia lygybės prieš įstatymą, laisvės bei saugumo, asmens neliečiamumo reikalavimai, laisvo judėjimo, pilietybės ir savarankiško gyvenimo teisės, teisė į sveikatą, darbą, užimtumą ir išsilavinimą, galimybė dalyvauti politiniame bei kultūriniame gyvenime. Konvencijos Šalys, siekdamos, kad žmonės su negalia galėtų gyventi savarankiškai ir visapusiškai dalyvauti visose gyvenimo srityse, imasi atitinkamų priemonių, kad užtikrintų jiems lygiai su kitais asmenimis fizinės aplinkos, transporto, informacijos ir ryšių, taip pat kitų visuomenei prieinamų objektų ar teikiamų paslaugų prieinamumą. Jos nuostatose numatoma, kad valstybės turės priimti reikalingus teisės aktus dėl Konvencijoje numatytų negalią turinčių asmenų teisių įgyvendinimo ir privalės panaikinti visa, kas susiję su jų diskriminacija.

Lietuva Konvenciją ratifikavo 2010 m. gegužės 27 d., todėl ji yra sudedamoji Lietuvos teisės sistemos dalis (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalis), t. y. Konvencijos nuostatos tiesiogiai taikomos Lietuvos teisės sistemoje. Lietuvos Respublikos įstatymo dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo ratifikavimo² 1 straipsniu ratifikuota tiek Konvencija, tiek Fakultatyvus protokolas; o 2 straipsnis skirtas Lietuvos Respublikos Seimo išlygai dėl Konvencijos 25 straipsnio a punkte vartojamos „sėkualinės ir reprodukcinės sveikatos“ sąvokos. Išlygoje įstatymų leidėjas nurodo, kaip turėtų būti interpretuojama minėta sąvoka, nors Konvencijos nuostata įpareigoja tik nediskriminuoti negalią turinčių žmonių ir suteikti tokios pat pasiūlos, kokybės ir lygio sveikatos priežiūros paslaugas ir programas, kurios teikiamos ar taikomos kitiems asmenims.

Ratifikuodama ir Konvencijos Fakultatyvų protokolą, Lietuva pripažino Neįgaliųjų teisių komiteto kompetenciją gauti ir svarstyti jo jurisdikcijai priskirtų asmenų ar jų grupių (jų vardu) pateiktus pranešimus dėl galimo Konvencijos nuostatų pažeidimo šių asmenų atžvilgiu.

Kaip minėta, pagal Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalį, tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisės sistemos dalis. Tarptautinės ir vidaus teisės derinimo sistema yra grindžiama taisykle, kad tarptautinės sutartys inkorporuojamos į šalies teisės sistemą. Tuo pat metu išlaikomas Konstitucijos viršenybės principas: negalioja joks įstatymas ar kitas teisės aktas, priešingas Konstitucijai.

2014 m. kovo 18 d. nutarime Konstitucinis Teismas dar kartą pasisakė apie tarptautinių sutarčių svarbą Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje. Anot Teismo, Konstitucijoje įtvirtintas principas, kad tais atvejais, kai nacionalinės teisės aktas (aišku, išskyrus pačią Konstituciją)

² Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo ratifikavimo, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.541CB4ACAFA4>

nustato tokį teisinį reguliavimą, kuris konkuruoja su nustatytuoju tarptautinėje sutartyje, turi būti taikoma tarptautinė sutartis³. Monografijoje cituojama dr. E. Radušytė teigia, kad tarptautinės sutarties negaliojimo pagrindų reikia ieškoti ne vidaus teisėje, ypač jeigu keliamas tarptautinės sutarties žmogaus teisių srityje klausimas, t. y. turėtų būti keliamas ne žmogaus teisių konvencijų atitikties konstitucinėms nuostatoms, o konstitucinių nuostatų atitikties tarptautiniams žmogaus teisių standartams klausimas.

Toliau šioje analizėje bus nagrinėjama Lietuvos teismų praktika, kurioje konkrečiose bylose taikomos (ar turėtų būti taikomos) ir Konvencijos nuostatos. Šiame kontekste pažymėtina, kad ir Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT), nagrinėdamas tam tikras bylas, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas interpretuoja, be kita ko, pasitelkdamas Neįgaliųjų teisių konvenciją⁴.

Neįgaliųjų teisių konvencijos taikymas Lietuvos teismų praktikoje

Nagrinėjant Lietuvos teismų praktiką per Konvencijos taikymo prizmę, galima konstatuoti, kad Konvencijos nuostatos dažniausiai minimos teisinio veiksnio ribojimo bylose. Kaip dvi labai svarbias kasacinės instancijos bylas reikėtų išskirti 2012 ir 2013 m. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis ir jomis pradėtą formuoti praktiką. Analizės kontekste derėtų prisiminti, kad Konstitucinis Teismas 2006 m. kovo 28 d. nutarime byloje Nr. 33/03 išaiškino, kad tokios pat (analogiškos) bylos turi būti sprendžiamos taip pat, t. y. ne sukuriant naujus teismo precedentes, konkuruojančius su esamais, bet paisant jau įtvirtintų. Taip pat Konstitucinis Teismas 2007 m. spalio 24 d. nutarime byloje Nr. 26/07 yra nurodęs, kad teismų precedentai yra teisės šaltiniai – *auctoritate rationis*; rėmimasis precedentais yra vienodos (nuoseklios, neprieštaringos) teismų praktikos, kartu ir Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo, įgyvendinimo sąlyga.

Taigi, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. kovo 23 d. nutartyje, bylos Nr. 3K-3-166/2012, rėmėsi ne viena tarptautine sutartimi. Kasacinis teismas konstatavo, kad neveiksnio nustatymu asmens tolesniam gyvenimui padaroma lemiamą įtaka, todėl tarptautiniu ir nacionaliniu lygmeniu nustatyta prioritėtinė pažeidžiamo asmens (dėl psichikos sutrikimo) teisių gynėba, galiojanti ir procese dėl neveiksnio nustatymo. Prioritėtinė tokio asmens teisių gynėba įtvirtinta tarptautiniuose teisės aktuose⁵. Teismas taip pat akcentavo, kad kita svarbi tarptautinė Konvencija, kurios reikalavimų Lietuva įsipareigojo laikytis ją ratifikuodama 2010 m. gegužės 27 d., yra Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvusis protokolas. Pagal Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnį, neįgalieji visais atvejais turi būti laikomi teisės subjektais, jie turi teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse, ir valstybė imasi atitinkamų priemonių, kad suteiktų neįgaliesiems galimybę pasinaudoti pagalba, kurios jiems gali prireikti įgyvendinant savo teisinį veiksnumą. Taigi

³ Agnė Limantė ir Aistė Augustaitė, *Tarptautinių sutarčių ir kitų tarptautinio pobūdžio susitarimų sudarymas: praktiniai aspektai ir poreikio tobulinti reguliavimą Lietuvoje vertinimas* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2016).

⁴ Žr. CASE OF ÇAM v. TURKEY (2016); CASE OF ENVER SAHİN v. TURKEY, 2018.

⁵ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 ir 8 straipsniai; Jungtinių Tautų visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 6 straipsnis.

nurodyta Konvencija suponuoja tai, kad neįgaliųjų teisių apsauga turi būti kuo labiau socialiai orientuota, sudaranti jiems galimybę pasinaudojant socialine pagalba būti visaverčiais visuomenės nariais.

Pažeidžiamų asmenų (dėl psichikos sutrikimo) ar tų, dėl kurių neveiksmo nustatymo inicijuojamas teisminis procesas, prioritetinei teisių gynybai turėtų būti pasirinktos priemonės pagal nustatytą neveiksmo laipsnį, jis turėtų būti siejamas su konkrečia priemone, taikoma konkrečiam asmeniui, o tam pasiekti gali būti naudojami tarpiniai teisės aktuose įtvirtinti instrumentai, taikant įstatymo analogiją (pvz., rūpybos institutas, CK 2.11, 3.239 straipsniai⁶), tiesiogiai taikant Lietuvos Respublikos Konstituciją ar tarptautinius teisės aktus.

Šioje byloje susiklostė paradoksali situacija, kai byla dėl neveiksmo instituto galėjo pasiekti Konstitucinį Teismą, kuris, tikėtina, būtų pasisakęs ir dėl Konvencijos atskirų nuostatų konstitucingumo ir svarbos Lietuvos teisės sistemai. Nes kasacinis teismas pripažino, kad skunde pateikti svarūs motyvai dėl tokio kreipimosi tikslingumo, siekiant išsiaiškinti, ar Civilinio kodekso 2.10 straipsnyje įtvirtintas neveiksmo institutas nepažeidžia Konstitucijos 21, 22, 29 straipsnių ir konstitucinio teisinės valstybės principo. Tačiau teisėjų kolegija konstatavo, kad nagrinėjamoje byloje susidarė situacija, kai neperžiūrėtas apeliacine tvarka teismo sprendimas įsiteisėjo ir D. S. šiuo metu yra laikoma neveiksniu. Taigi teismas sprendė, kad pirmiausia šioje byloje reikia užtikrinti konkretaus asmens, t. y. D. S., teisėtus interesus, todėl bylos nagrinėjimo nestabdė ir į Konstitucinį Teismą nesikreipė.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 17 d. civilinėje byloje Nr. 3K-3-224/2013 prokuroras, gindamas viešą interesą, prašė pripažinti anksčiau neveiksniu pripažintą moterį veiksniu, nes ji gali gyventi savarankiškai ir orientuotis aplinkoje. Pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai pareiškimą atmetė. Suinteresuotas asmuo pateikė kasacinį skundą. Kasacinis teismas, be kita ko, pažymėjo, jog prioritetinė tokio asmens teisių gynyba įtvirtinta tarptautiniuose teisės aktuose. Svarbi tarptautinė konvencija, kurios reikalavimų Lietuva įsipareigojo laikytis ją ratifikuodama 2010 m. gegužės 27 d., yra Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvusis protokolai. Ši Konvencija yra pirmasis privalomojo pobūdžio tarptautinis žmogaus teisių dokumentas, formalizavęs esminius neįgaliųjų asmenų teisių užtikrinimo klausimus. Šios Konvencijos tikslas yra ne įtvirtinti atskiras ar specialias teises asmenims, turintiems negalią, o įtraukti neįgalius asmenis į egzistuojančią žmogaus teisių apsaugos sistemą, pritaikant esamas teises jų poreikiams.

Toliau Teismas konstatavo, kad Lietuvos įstatymuose įtvirtintas tik visiško neveiksmo institutas psichikos ar proto negalią turintiems asmenims. Riboto veiksmo galimybė numatyta tik asmenims, piktnaudžiaujantiems alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis (CK 2.11 straipsnis). Tokiu atveju asmeniui yra nustatoma rūpyba ir toks asmuo savarankiškai gali sudaryti smulkius buitinius sandorius. Pažymėtina, kad CK 3.279 straipsnis reglamentuoja atvejus, kai veiksnaus fizinio asmens, kuris dėl savo sveikatos būklės negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių ar atlikti pareigų, prašymu jam gali būti nustatyta rūpyba. Tačiau šia įstatyme įtvirtinta teise gali pasinaudoti tik asmenys, turintys

⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso galiojusi redakcija, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8A39C83848CB/TAIS_417616

lengvesnio pobūdžio fizinę negalią ar kitokį sveikatos sutrikimą. Asmenims, turintiems psichikos sutrikimų ar silpnaprotystę⁷, ši nuostata netaikoma, nes psichinė liga ar silpnaprotystė kaip medicininiai kriterijai yra konkrečiai nurodyti CK 2.10 straipsnyje, reglamentuojančiame visiško neveiksnumo nustatymo procedūrą. Tai reiškia, kad visiems psichikos ar proto negalią turintiems asmenims taikomi vienodai dideli teisių suvaržymai, neatsižvelgiant į tai, jog egzistuoja platus psichikos ir proto sutrikimų spektras, skirtingi tokių sutrikimų sunkumo laipsniai, turintys nevienodą įtaką asmens gebėjimams suprasti savo veiksmų reikšmę ar tuos veiksmus valdyti.

Apibendrinama išdėstytus argumentus, teisėjų kolegija pažymėjo, kad Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų bei EŽTT jurisprudencijos kontekste Lietuvai būdingas teisinio reguliavimo šioje srityje „defektyvumas“ – riboto veiksnio nustatymo galimybė egzistuoja tik priklausomybių turintiems asmenims; todėl teismai turėjo apsvarstyti galimybę teismui ex officio spręsti dėl asmens veiksnio ribojimo formos, tiesiogiai taikant Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, Neįgaliųjų teisių konvenciją ir nacionalinio įstatymo analogiją (CK rūpybos institutą).

Kaip matyti iš šių bylų, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas jau tuomet (2012–2013 m.) laikė Lietuvos civiliniame kodekse įtvirtintą neveiksnumo institutą „defektyviu“ ir nederančiu su Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatomis. Taip pat pripažino pagrįstais motyvus kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl veiksnio ribojimo konstitucingumo. Ir galima tik stebėtis, kaip atskiros neveiksnumo instituto teisės normos apskritai nebuvo vertintos Konstituciniame Teisme. Tikėtina, kad Konstitucijos viršenybės principo kontekste reikėtų atsakyti į kelis nepaprastai sudėtingus klausimus: a) ar ir kokia apimtimi Lietuvos civilinio kodekso normos, ribojančios veiksnumą, neprieštarauja Konstitucijai; ir b) ar Konvencijos 12 straipsnio 2 dalies nuostata, kad žmonės su negalia turi teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse, neprieštarauja Konstitucijai, kai pačioje Konstitucijoje expressis verbis įtvirtinti tam tikri veiksnio ribojimai. Pavyzdžiui: Konstitucijos 34 straipsnio 3 dalyje nustatytas aktyviosios ir pasyviosios rinkimų teisės ribojimas – šios teisės neturi tie asmenys, kurie teismo pripažinti neveiksniais.

Šiame kontekste reikėtų atkreipti dėmesį į kelis aspektus. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2019 m. parengtoje teisinio reguliavimo stebėsenos pažymoje Nr. 5R-137 rašoma: „Sprendžiant dėl sričių, kuriose asmens veiksnumas negali būti ribojamas, nurodymo teisės aktuose, turėtų būti atsižvelgta į Komiteto Baigiamosiose pastabose dėl pirminės Lietuvos ataskaitos dėl Konvencijos įgyvendinimo pateiktas rekomendacijas Lietuvai. Pavyzdžiui, minėtose rekomendacijose Lietuvai nurodyta, kad turi būti panaikintas teisinis reguliavimas, kuris sudaro galimybes riboti žmonių su negalia teisę balsuoti ir būti išrinktiems, t. y. asmenų veiksnumas šiose srityse apskritai neturi būti ribojamas. Taigi, šiuo metu teisės aktuose konkrečiai nenurodžius tam tikrų sričių, kuriose asmens veiksnumas negali būti ribojamas, suinteresuotos institucijos turėtų atkreipti dėmesį į siekį, kad asmenų teisė balsuoti ir būti išrinktiems apskritai nebūtų ribojama.“

⁷ Lietuvos Respublikos teisės aktuose vartotas žeminantis terminas, prieštaraujantis Neįgaliųjų teisių konvencijai.

Konstitucijos 34 straipsnio 3 dalies ir Komiteto Baigiamosiose pastabose išsakytos pozicijos kontekste galima prisiminti šioje analizėje cituotus dr. E. Radušytė teiginius.

Kitas aspektas: Kasacinės instancijos teismas 2019 m. spalio 3 d. nutartyje konstatavo, kad jei iš byloje pateiktų įrodymų visumos aišku, kad asmuo negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti visose srityse, minėta, teismas sprendimu gali pripažinti asmenį neveiksniu visose srityse (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-280-684/2019). Taigi, yra pagrindas teigti, kad šioje analizėje iškelti klausimai dėl veiksnio ribojimo ir minėtų Konvencijos nuostatų konstitucingumo aktualūs ir po 2015 m. Lietuvoje įvykdytos veiksnio ribojimo reformos. O, be to, matyti kasacinio teismo suformuotų precedentų ignoravimas.

Kaip vieną iš pirmųjų kitokio pobūdžio bylų, kuriose baigtį lėmė ar bent jau esminę reikšmę turėjo Konvencijos nuostatos, reikėtų paminėti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 29 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-540-916/2016. Nagrinėtoje byloje negalią turintis asmuo dar 2002 m. gegužės 20 d. Kauno socialinės rūpybos skyriui pateikė prašymą pritaikyti gyvenamąjį būstą negalią turinčiam asmeniui poreikiams bute, kurį tuo metu nuomojo. 2004 m. gruodžio 6 d. asmuo pateikė papildomą prašymą būstui pritaikyti; o 2009 m. spalio 13 d. tas pats asmuo pateikė prašymą pritaikyti žmogaus su negalia poreikiams kitą būstą – butą, kuris jam priklauso bendrosios jungtinės nuosavybės teise. Šioje byloje teismai, be kita ko, nustatė, jog negalią turintis asmuo laiku nedeklaravo savo gyvenamosios vietos, be to, neišreiškė pageidavimo savivaldybės administracijai savarankiškai pritaikyti būstą jo poreikiams. Pasak teismų, šių aplinkybių pakako konstatuoti, kad ieškinys yra nepagrįstas. Kasacinės instancijos teismas su žemesnės instancijos teismų motyvais nesutiko ir nurodė, kad teismai turėjo spręsti dėl kasatoriaus teisės į tinkamą būstą pažeidimo ir vertinti, ar toks ilgas teisės į tinkamą būsto sąlygų pritaikymą žmogaus su negalia poreikiams pažeidimas gali būti pateisinamas įstatymo įgyvendinamųjų teisės aktų reguliavimo nustatytais apribojimais.

Anot kasacinio teismo, Konvencijos 19 straipsnio a punktas įtvirtina visų negalią turinčių asmenų lygias teises gyventi bendruomenėje, lygias galimybes su kitais rinktis, o valstybės imasi veiksmingų ir atitinkamų priemonių, kad sudarytų sąlygas žmonėms su negalia visapusiškai įgyvendinti šią teisę ir būti visiškai įtrauktiems į bendruomenę bei dalyvauti joje, taip pat užtikrintų, kad žmonės su negalia turėtų galimybę lygiai su kitais asmenimis pasirinkti savo gyvenamąją vietą ir tą vietą, kur jie nori gyventi ir su kuo, ir kad jie neprivalėtų gyventi konkrečioje gyvenamojoje aplinkoje. Tuo tarpu 28 straipsnio 1 dalis nustato, kad Konvencijos šalys pripažįsta negalią turinčių asmenų teisę į pakankamą gyvenimo lygį sau ir savo šeimos nariams, įskaitant pakankamą maistą, aprangą ir būstą, ir į nuolatinį gyvenimo sąlygų gerinimą ir imasi atitinkamų veiksmų, kad užtikrintų ir skatintų šios teisės įgyvendinimą nediskriminuojant dėl neįgalumo.

Teismas savo nutartį grindžia ir EŽTT praktika, kuri atskleidžia, kad nacionalinės valdžios institucijoms taikant vidaus teisės nuostatas negalios asmenų teisių bylose, svarbu neužmiršti valstybės prisiimtų tarptautinių įsipareigojimų konkrečioje srityje (žr. 2016 m. kovo 22 d. sprendimą byloje Guberina prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 23682/12). EŽTT ne vienoje byloje, susijusioje su viešuoju finansavimu dėl žmonių su negalia gyvenimo kokybės, mobilumo pagerinimo, taikė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnį. Asmeninė autonomija, galimybė netrukdomai ugdyti savo asmenybę yra svarbus principas,

aiškinant šios konvencijos 8 straipsnio garantijas. Veiksmingas negalią turinčių asmenų naudojimas Konvencijos garantijomis gali pareikalauti kompetentingų valdžios institucijų pozityviųjų veiksmų (žr. 1999 m. gegužės 4 d. sprendimą dėl priimtino byloje Marzari prieš Italiją ir kt.).

Išdėstęs šiuos ir kitus motyvus, kasacinis teismas pažymėjo, kad teismai iš esmės savo procesinius sprendimus argumentavo remdamiesi Būsto pritaikymo neįgaliesiems finansavimo tvarkos aprašo nuostatomis, tačiau neatsižvelgė į Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo normas, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos principus, EŽTT praktiką dėl būsto pritaikymo prie žmonių su negalia poreikių. Taigi teismai nepakankamai ištyrė individualią bylos situaciją. Iš nutarties motyvų matyti, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas prioritetą suteikė ne įstatymą įgyvendinančio teisės akto normoms, kuriomis vadovavosi atsakovas, o tarptautinėms sutartims, be kita ko, esminę reikšmę suteikdamas Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatomis, t. y. jas taikė tiesiogiai. Šios bylos kontekste paminėtina, kad, nagrinėdamas bylą iš naujo, žemesnės instancijos teismas įpareigojo pritaikyti būstą, taip pat priteisė neturtinę žalą.

Analizuojant Lietuvos teismų praktiką per Konvencijos taikymo prizmę, kaip vieną iš reikšmingiausių galima nurodyti Vilniaus apygardos administracinio teismo 2018 m. balandžio 26 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. el-1659-331/2018. Ši byla buvo pasiekusi ir Lietuvos vyriausiąjį administracinį teismą, tačiau dėl neturtinės žalos dydžio. Todėl šiai analizei aktualesni pirmosios instancijos teismo motyvai. Paminėtina ir tai, jog byloje trečiuoju suinteresuotu asmeniu dalyvavo Lietuvos negalios organizacijų forumas. Tačiau procesinė padėtis nerodo organizacijos strateginės reikšmės ir indėlio į bylą, o būtent šis dalyvis buvo ir bylos iniciatorius.

Byloje pareiškimas grįstas aplinkybėmis, jog 2016 m. spalio 9 d. vykusių rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą metu nebuvo užtikrinta negalią turinčių asmenų teisė visaverčiai dalyvauti rinkimuose, dėl ko asmenys, turintys negalią, patyrė atskirtį ir diskriminaciją, jiems padaryta žala.

Pareiškėjai nurodė, kad valstybė prieš Seimo rinkimus, žinodama apie žmonių su negalia teisių ir teisėtų interesų pažeidimą, neatsižvelgdama į Konvenciją ir Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijas Lietuvai, veikė nerūpestingai ir neužtikrino, kad apygardų, miestų, rajonų rinkimų, referendumo komisijos kartu su savivaldybių merais pasirūpintų, kad balsavimo patalpos, jų inventorius ir aplinka atitiktų nustatytus reikalavimus, bei leido vykdyti rinkimus tam nepritaikytose patalpose, taip diskriminuodama pareiškėjus asmenų, neturinčių negalios atžvilgiu. Kita vertus, nei Vilniaus miesto savivaldybė, nei Vilniaus rajono savivaldybė nevykdė teisės aktais joms numatytų pareigų parinkti ir laiku suteikti rinkimų komisijoms tinkamai įrengtas patalpas ir reikalingą įrangą. Taip pat nurodė, jog visuomenėje yra nusistovėjęs stereotipinis požiūris į žmones su negalia. Jie stigmatizuojami ir vertinami prasčiau dėl specifinių fizinių, judėjimo ir psichinių savybių. Dėl to negalią turintiems asmenims nuolatos tenka susidurti su jų orumo pažeidimais, atskirtimi, nelygiateisiškumu ir diskriminacija. Rinkimų teisė yra fundamentali teisė, garantuojama kiekvienos demokratinės-teisinės valstybės. Valstybės ir vietos savivaldos institucijos, kurių pagrindinė pareiga veikti žmogaus labui, savo neveikimu apribojo pareiškėjų teises ir galimybes realizuoti savo rinkimų teisę ir juos diskriminavo.

Pagrindiniai atsakovų argumentai, kuriais nesutikta su pareiškėjų reikalavimais, be kita ko, tokie: visuotinai žinoma, jog didžiuosiuose miestuose balsavimo apylinkės dažniausiai yra įrengiamos bendrojo ugdymo mokyklose, kurių didžioji dalis buvo pastatyta iki privalomų reikalavimų užtikrinti jų prieinamumą asmenims su judėjimo negalia teisės aktuose įtvirtinimo. Valstybė yra netinkamai įgyvendinusi Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatas, nepriėmė aiškių teisės aktų, nenumatė valstybės deleguojamų funkcijų savivaldybėms apmokėjimo klausimų. Pats įstatymų leidėjas jau po įvykusių rinkimų pripažįsta, kad egzistuoja rinkimų patalpų pritaikymo žmonėms su negalia poreikiams problemos. Pareiškėjų galimai patirta neturtinė žala kyla tik iš neteisėto Lietuvos Respublikos valstybės neveikimo.

Teismas pažymėjo, kad 2016 m. birželio 14 d. Lietuvos negalios organizacijų forumas kreipėsi į Vyriausiąją rinkimų komisiją, prašydamas informuoti apie atliktą įstatymų nuostatų analizę ir VRK rengiamas rekomendacijas savivaldybėms, kad būtų garantuota ir teisiškai užtikrinta asmenų su negalia teisė balsuoti bei užtikrinti balsadėžių, rinkimų medžiagos, balsavimo vietų bei kitų priemonių prieinamumą. Vyriausioji rinkimų komisija 2016 m. liepos 15 d. raštu informavo LNF, kad visi balsavimo patalpų prieinamumo klausimai išspręsti 2016 m. vasario 2 d. Balsavimo patalpų įrengimo apraše, papildomas reglamentavimas nėra būtinas. 2016 m. spalio 18 d. Lietuvos negalios organizacijų forumas pateikė skundą Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai dėl negalią turinčių asmenų lygių galimybių pažeidimo, įgyvendinant rinkimų teises 2016 m. spalio 9 d. rinkimuose. Vyriausioji rinkimų komisija 2016 m. lapkričio 16 d. atsakydama į Lietuvos negalios organizacijų forumo skundą, adresuotą Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai, paaiškino, kad metų pradžioje VRK, gavusi informaciją apie prastas balsavimo patalpas, prašė apygardų ir apylinkių rinkimų komisijas pasirūpinti, kad savivaldybių administracijos skirtų tinkamas patalpas balsavimui, taip pat kad būtų užtikrinta teisė balsuoti ir asmenims su negalia. VRK rašte pripažino, kad tikrai ne visos savivaldybės pasirūpino balsavimui skirti tokias patalpas, į kurias nesunkiai galėtų patekti ir (ar) pakilti negalią turintys ir senyvo amžiaus rinkėjai.

Šioje byloje Lietuvos valstybės atstovė Vyriausioji rinkimų apylinkė atsiliepiame teismui teigė, kad nepadarė jokių teisės aktų pažeidimų, t. y. neatliko jokio neteisėto veiksmo (įskaitant pasireiškusio neveikimo). Teismas nesutiko su tokia pozicija ir nusprendė, kad pareiškėjai patyrė neturtinę žalą, nes 2016 m. vykusiuose Lietuvos Respublikos Seimo rinkimuose pareiškėjams nebuvo tinkamai užtikrinta teisė balsuoti, patalpos nebuvo tinkamai pritaikytos. Šios bylos kontekste reikėtų pripažinti, kad teismas Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų turinio nenagrinėjo, nors pareiškėjai savo reikalavimus Konvencijos nuostatomis grindė.

Kitoje byloje Konvencijos kontekstas išryškėjo stipriau. Pareiškėjas Kauno miesto poliklinika kreipėsi į Vilniaus apygardos administracinį teismą su skundu, prašydamas panaikinti Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2018 m. rugpjūčio 8 d. sprendimą „Dėl galimos diskriminacijos negalios pagrindu teikiant paslaugas VšĮ Kauno miesto poliklinikos Šilainių padalinio Aleksoto Šeimos sveikatos priežiūros poskyryje“. Lygių galimybių kontrolierė skundžiamą sprendimą priėmė gauto skundo pagrindu, kai asmuo kartu su sunkų neįgalumą turinčia dukra norėjo užsiregistruoti vizitui pas gydytoją, tačiau to padaryti negalėjo, nes į pastatą nėra galimybės patekti asmeniui, turinčiam judėjimo negalią. Lygių galimybių kontrolierės

sprendimas buvo priimtas Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymo⁸ 8 straipsnio 1 dalies 1 punkte įtvirtintos pareigos visiems vartotojams sudaryti vienodas sąlygas gauti tokias pačias paslaugas, tačiau sprendimas motyvuotas Konvencijos nuostatomis. Šiuo aspektu reikėtų pasakyti, kad jeigu nepakanka detalaus reguliavimo, Lygių galimybių įstatymo 8 straipsnio 1 dalies 1 punkte įtvirtintos pareigos pažeidimą neretai įmanoma konstatuoti remiantis tikrai Konvencijos nuostatomis.

Taigi pirmosios instancijos teismas, įvertinęs ginčijamo Sprendimo turinį, sprendė, kad lygių galimybių kontrolierė tinkamai argumentavo pažeidimo faktą ir teisinį kvalifikavimą, todėl konstatavo priimto Sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą, o skundą atmetė.

Apeliacinį skundą pareiškėjas grindė, be kita ko, teiginiu, kad pirmosios instancijos teismas iš viso nepasisakė dėl Konvencijos 9 straipsnio 1 dalies pažeidimo, nes Konvencijos 9 straipsnyje įtvirtintą prieinamumo pareigą poliklinika įgyvendino: negalią turintys asmenys šias paslaugas gali gauti namuose ar kituose pareiškėjo padaliniuose.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. birželio 10 d. sprendimu administracinėje byloje Nr. eA-2124-1062/2020 teisėjų kolegija pareiškėjo apeliacinį skundą tenkino iš dalies: lygių galimybių kontrolierės priimtą sprendimą, kuriuo nuspręsta siūlyti poliklinikai nutraukti lygias galimybes pažeidžiančius veiksmus (neveikimą) ir sudaryti sąlygas asmenims su judėjimo negalia patekti į pastatą, ir sudaryti sąlygas visiems asmenims, nepaisant jų negalios, gauti teikiamas paslaugas, panaikino ir įpareigojo nagrinėti tirtą skundą iš naujo.

Nekvestionuojant pačio sprendimo pagrįstumo, galima pasakyti, kad kai kurie apeliacinės instancijos teismo argumentai abejotini. Pavyzdžiui, teismas pažymėjo, kad nors lygių galimybių kontrolierė nurodo Konvencijos 9 straipsnio 2 dalies nuostatas, kurios įtvirtina, kad Konvencijos šalys įpareigojamos imtis atitinkamų priemonių, siekiant rengti ir skleisti visuomenei prieinamų objektų ar jai teikiamų paslaugų prieinamumo būtiniausius standartus ir gaires bei kontroliuoti, kaip jie įgyvendinami, suteikti pasinaudoti įvairių pagalbininkų ir tarpininkų paslaugomis, kad būtų sudarytos sąlygos patekti į sveikatos priežiūros įstaigą, pastatus ir kitus visuomenei prieinamus objektus, skatinti kitokias visuomenei prieinamas žmonėms su negalia formas, kad jiems būtų užtikrinta galimybė gauti informaciją, tačiau nevertino, ar buvo sudarytos kitos sąlygos pareiškėjui, kai jis pats savarankiškai negali patekti į poliklinikos padalinio poskyrį, gauti sveikatos priežiūros paslaugas, be kita ko, ir pareiškėjo nurodytą kaip alternatyvų vieną iš būdų – paslaugos teikimą namuose.

Iš apeliacinės instancijos teismo argumentų galima teigti, kad teismas sutapatino Konvencijos 9 straipsnio nuostatas su 2 straipsnyje įtvirtinta tinkamų sąlygų pritaikymo sąvoka. Tačiau to paties teismo 2021 m. gruodžio 15 d. sprendime administracinėje byloje Nr. eA-2796-492/2021 matome stiprų sprendimų argumentacijos pokytį.

Nagrinėjant bylą, nustatyta, kad pareiškėjas negalėjo su neįgaliojo vežimėliu patekti į Studijų kokybės vertinimo centro patalpas dėl nepritaikytos infrastruktūros bei negalėjo pasistatyti automobilio (neįgaliųjų automobiliams prie centro pastato nebuvo numatytų stovėjimo vietų). Pareiškėjas, likęs automobilyje, kelis kartus skambino ir prašė darbuotojų ateiti prie jo automobilio ir priimti jo norimus priduoti dokumentus. Pareiškėjui teko laukti apie 2 val.,

⁸ Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.OCC6CB2A9E42/EZIWrGitbC>

kol iki jo atėjo darbuotojos ir priėmė dokumentus. Teisėjų kolegija vertino, kad pareiškėjas, kaip kad ir nurodo, patyrė nusivylimą, orumo ir garbės pažeidimą, savivertės sumenkinimą, sveikatos pablogėjimą, ypač atsižvelgiant į jo, kaip pažeidžiamo bei turinčio sudėtingų sveikatos problemų asmens, padėtį.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas šioje byloje pripažino, kad judėjimo negalią turintis asmuo buvo diskriminuojamas, nepaisant to pastatas pagal Lietuvoje galiojantį teisinį reguliavimą neturėjo būti pritaikytas. Teismas savo sprendimą, be kita ko, motyvavo teiginiu, kad Lietuva pagal Konvenciją įsipareigojusi imtis atitinkamų priemonių, kad užtikrintų žmonėms su negalia lygiai su kitais asmenimis fizinės aplinkos, transporto, informacijos ir ryšių, įskaitant informacijos ir ryšių technologijų bei sistemų, taip pat kitų visuomenei prieinamų objektų ar teikiamų paslaugų prieinamumą, todėl pareiškėjas turėjo teisėtus lūkesčius, kad jo galimybės patekti į viešosios paskirties pastatus dėl turimos judėjimo negalios nebus apribotos. Pareiškėjas dėl judėjimo negalios viešosios paslaugos negalėjo gauti tokiais pačiomis sąlygomis, kuriomis ji būtų suteikta kitiems asmenims, kitaip tariant, jo teisių įgyvendinimas nebuvo toks visapusiškas ir efektyvus, nei kitų asmenų tokiais pačiomis aplinkybėmis, todėl byloje tiesioginės diskriminacijos faktas laikytinas nustatytu.

Apibendrinimas

JT Neįgaliųjų teisių komiteto 2016 m. balandžio 20 d. Baigiamųjų pastabų ir rekomendacijų Lietuvai turinys rodo, kad Komiteto rekomendacijoms įgyvendinti reikėjo parengti aiškų planą dėl Konvencijos ir Rekomendacijų įgyvendinimo. LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – SADM) patvirtinto JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių planą⁹ (toliau – Planas), kuriame numatytos priemonės, skirtos Komiteto rekomendacijų įgyvendinimui. Apskritai dėl Plano rengimo ir konkrečių priemonių įtraukimo pažymėtina, kad Planas ne tik kad nebuvo rengiamas bendradarbiaujant su negalios organizacijomis, tačiau ir nebuvo atsižvelgta į jų pateiktas pastabas dėl jau parengto Plano turinio.

Negalios organizacijos, įvertinusios Plane įtrauktas priemones rekomendacijoms užtikrinti, pažymėjo, kad tai nėra strateginis planas su tikslinėmis priemonėmis rekomendacijoms įgyvendinti, o tiesiog visų ministerijų negalios srityje vykdomų ir planuojamų programų ir veiklų suvestinė. Dalis tų programų savo turiniu ir esme visiškai neatliepia Komiteto rekomendacijų turinio, o atspindi tiesiog iš anksto suplanuotą institucijų veiklą, projektus ar kitas priemones. Nepaisant negalios organizacijų išreikšto viešo nepritarimo Planui, jis buvo patvirtintas.

Konvencijos veiksmingumo aspektu įgyvendinimo planą neįtraukta svarbi Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies nuostata, kad, siekdamos skatinti lygybę ir pašalinti diskriminaciją, valstybės, šios Konvencijos Šalys, imasi visų atitinkamų veiksmų, kad užtikrintų tinkamą sąlygų pritaikymą.

⁹ Įsakymas dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių plano patvirtinimo, LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2016, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigalieji/12068_jt-rekomendaciju-igyvendinimo-planas-po-suinteresuotu-galutinis.pdf

Kaip minėta, Lietuva pripažino Neįgaliųjų teisių komiteto kompetenciją gauti ir svarstyti jo jurisdikcijai priskirtų asmenų ar jų grupių (jų vardu) pateiktus pranešimus dėl galimo Konvencijos nuostatų pažeidimo šių asmenų atžvilgiu. Tačiau Lietuvos teisės sistemoje iki šiol nenumatyta, kad Komiteto sprendimas gali būti savarankiškas proceso atnaujinimo pagrindas civiliniame ir administraciniame procese (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 366 straipsnis¹⁰, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 156 straipsnis¹¹).

Lygių galimybių įstatymo 8 straipsnio 1 dalies 1 punkte įtvirtintos pareigos visiems vartotojams sudaryti vienodas sąlygas gauti tokius pačius gaminius, prekes ir paslaugas, įskaitant aprūpinimą būstu, ir taikyti vienodas apmokėjimo sąlygas ir garantijas už tokius pačius ir vienodos vertės gaminius, prekes ir paslaugas, pažeidimą neretai įmanoma konstatuoti remiantis tikrai Konvencijos nuostatomis. Tačiau teismų praktikos analizė rodo, kad teismai Konvencijos nuostatomis remiasi retai, o jų turinį analizuoti išsamiai vengia. Čia gali būti viena iš priežasčių, kodėl žmonės su negalia gindami savo pažeidžiamas dėl negalės teises retai kreipiasi į teismus, tiesiogiai remdamiesi Konvencijos nuostatomis. Galima teigti, kad Konvencijos nuostatų turinio kuo išsamesnis atskleidimas teismų praktikoje paskatintu ir negalią turinčius asmenis aktyviau ginti savo teises teismuose.

Neįgaliųjų teisių konvencijos 13 straipsnyje įtvirtinta, kad Valstybės, šios Konvencijos Šalys, užtikrina veiksmingą neįgaliųjų teisę į teisingumą lygiai su kitais asmenimis (1 dalis) ir, siekdamas padėti užtikrinti neįgaliesiems veiksmingą teisę į teisingumą, remia atitinkamą teisingumo įgyvendinimo ir užtikrinimo sistemos darbuotojų mokymą (2 dalis). Taigi, pačioje Konvencijoje įtvirtinta, kad svarbus teisingumo sistemos darbuotojų mokymas, tačiau ne mažiau akcentuotinas ir žmonių su negalia švietimas per Konvencijos nuostatų turinio prizmę.

¹⁰ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2E7C18F61454/ihdLPLMHwX>

¹¹ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.67B5099C5848/asr>

MOTERYS SU NEGALIA, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 6 STR.

Ižanga

Konvencijos Preamble patvirtinamas visų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių visuotinumumas, nedalomumas, tarpusavio priklausomumas ir tarpusavio ryšys bei būtinybė negalią turintiems žmonėms užtikrinti galimybę visapusiškai naudotis šiomis teisėmis ir laisvėmis be diskriminacijos. Be to, *pripažįstama*, kad moterims ir mergaitėms su negalia tiek namuose, tiek už namų ribų dažnai kyla didesnė smurto, sužalojimų ar prievartos rizika, taip pat pavojus susidurti su atsainiu ar aplaidžiu požiūriu, netinkamu elgesiu ar išnaudojimu, ir *pabrėžiama* būtinybė atsižvelgti į lyčių aspektą dedant visas pastangas skatinti visapusišką žmonių, turinčių negalią, teisių ir pagrindinių laisvių įgyvendinimą.

Paminėtina, kad nors Konvencija skatina visų žmonių su negalia teisių ir laisvių įgyvendinimą, be to, Konvencijos 3 straipsnyje įtvirtina bendruosius principus, tokių kaip: nediskriminavimo; pagarbos asmenų, turinčių negalią, skirtumams ir jų, kaip žmonių įvairovės ir žmonijos dalies, pripažinimo; lygių galimybių; vyrų ir moterų lygybės, Konvencijoje yra įtrauktas ir atskiras 6 straipsnis „Moterys su negalia“¹².

Šis straipsnis įtrauktas kaip atsakas į moterų ir mergaičių, turinčių negalią, teisių nepakankamą pripažinimą. Konvencijos 6 straipsniu „sustiprinamas Konvencijoje įtvirtintas nediskriminuojantis požiūris, ypač moterų ir mergaičių atžvilgiu, ir iškeliamas reikalavimas, kad valstybės, Konvencijos Šalys, ne tik nesiimtų jokių diskriminuojančių veiksmų, bet ir numatytų priemones, skirtas užtikrinti neįgalių moterų ir mergaičių vystymąsi, padėties gerinimą ir suteikti joms daugiau teisių ir galimybių“¹³, siekiant, kad jos galėtų realizuoti tas teises.

Kaip nurodoma Komiteto 2016 m. išleistame komentare dėl moterų ir mergaičių su negalia, „Istoriškai susiklostė, kad tarptautiniuose ir nacionaliniuose neįgaliųjų įstatymuose ir politikos priemonėse neatsižvelgta į su neįgaliomis moterimis ir mergaitėmis susijusius aspektus. Savo ruožtu moterims skirtuose įstatymuose ir politikos priemonėse tradiciškai ignoruojama negalia. Dėl šių aspektų nepaisymo įvairių formų ir tarpsektorinė neįgalių moterų ir mergaičių diskriminacija tapo įsisenėjusia problema. Negalią turinčios moterys dažnai diskriminuojamos dėl lyties ir (arba) negalios, taip pat kitų priežasčių“. Yra svarių įrodymų, kad moterims ir mergaitėms, turinčioms negalią, kyla kliūčių daugelyje gyvenimo sričių. Dėl šių kliūčių jos patiria įvairių formų, daugialypę ir tarpsektorinę diskriminaciją, ypač susijusią su lygiomis galimybėmis gauti išsilavinimą, ekonominėmis galimybėmis, socialine sąveika ir teisingumu; lygybe prieš įstatymą; taip pat galimybe dalyvauti politikoje ir pačioms kontroliuoti įvairias savo gyvenimo sritis, pavyzdžiui, sveikatos priežiūrą, įskaitant lytinės ir reprodukcinės sveikatos priežiūros paslaugas, ir tai, kur ir su kuo jos pageidauja gyventi.

¹² Oficialus Konvencijos vertimas į lietuvių k., http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/seni_failai/Neigaliuju_teisiu_konvencija.pdf

¹³ JT Neįgaliųjų teisių komiteto bendroji pastaba Nr. 3 (2016) dėl neįgalių moterų ir mergaičių <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/6-str.-LT.pdf>

Pažymėtina, kad Konvencijos 6 straipsnis yra kompleksinis, susijęs su visais kitais Konvencijos straipsniais. Jis šalia Konvencijos 4 straipsnyje numatytų valstybių šalių bendrųjų įsipareigojimų skatina įtraukti moterų ir mergaičių, turinčių negalią, teises į visus Konvencijos įgyvendinimo veiksmus.

Lietuva Konvenciją ratifikavo 2010 m. gegužės 27 d. (įsigaliojo 2010 m. rugsėjo 17 d.), todėl ji yra sudedamoji Lietuvos teisės sistemos dalis (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalis), t. y. Konvencijos nuostatos tiesiogiai taikomos Lietuvos teisinėje sistemoje. JT Neįgaliųjų teisių komitetas 2016 m. balandžio 6 d. ir 7 d. apsvarstė pirmąją Lietuvos ataskaitą dėl JT Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo. Apsvarstęs ataskaitą ir įvertinęs įsipareigojimų pagal Konvencijos įgyvendinimą šalyje, Komitetas priėmė baigiamąsias pastabas¹⁴ dėl pirminės Lietuvos ataskaitos¹⁵.

Bendras nediskriminavimo kontekstas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintas bendras lygybės ir nediskriminavimo principas. LR moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme¹⁶ įtvirtinta įstatymo paskirtis – užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos moterų ir vyrų lygios teisės, bei uždrausti bet kokią diskriminaciją dėl asmens lyties, ypač kai tai susiję su šeimine ar santuokine padėtimi. LR lygių galimybių įstatyme¹⁷ nurodyta užtikrinti asmenų lygybę ir draudimą varžyti žmogaus teises ir teikti jam privilegijas lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu.

Taigi, galima teigti, kad Lietuvoje yra įtvirtintos teisinės prielaidos asmenų lygybės bei nediskriminacijos apsaugai tiek lyties, tiek negalios pagrindu. Tačiau nepaisant bendrų teisiinių reikalavimų bei įstatyminės bazės, užtikrinančios lyčių lygybę, Lietuvoje labiausiai trūksta kompleksinio požiūrio ir negalios aspekto integravimo tiek į lyčių lygybės dokumentus, tiek į bendrą lyčių lygybės politiką. O ypač trūksta specialių priemonių, skatinančių moterų, ypač moterų su negalia, padėties gerinimą.

JT Komiteto rekomendacijos dėl moterų ir mergaičių su negalia teisių

Apie tai pažymima ir Komiteto rekomendacijose Lietuvai, siejant jas su Konvencijos 6 straipsniu „Moterys su negalia“. Komitetas su susirūpinimu pažymi, kad Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2015–2021 metų programos įgyvendinimo veiksmų plane nėra konkrečių priemonių, skirtų moterų ir mergaičių, turinčių negalią, diskriminacijai panaikinti, taip pat jų daugialypei diskriminacijai panaikinti, ypač diskriminacijai dėl seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės. Taip pat nėra priemonių ir minėtų diskriminacijos formų prevencijai.

¹⁴ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijos Lietuvai, <http://www.ndt.lt/jungtiniu-tautu-neigaliuju-teisiu-komite-to-rekomendacijos-lietuvai/>

¹⁵ Lithuania's record on rights of persons with disabilities faces review by UN Committee, 2016, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=18546&LangID=E>

¹⁶ Valstybės žinios, 1998-12-23, Nr. 112-3100

¹⁷ Valstybės žinios, 2003-12-05, Nr. 114-5115

Todėl Komitetas rekomenduoja Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2015–2021 metų programos įgyvendinimo veiksmų plane aiškiai susitelkti ties moterų ir mergaičių su negalia diskriminacijos prevencija ir panaikinimu, įskaitant ir daugialypę bei su keliomis sritimis susijusią diskriminaciją; taip pat susitelkti ties priemonėmis, skirtomis šių asmenų raiškai, padėties gerinimui ir įgalinimui, ypač siekiant padidinti jų dalyvavimą visuomeniniame gyvenime. Komitetas taip pat rekomenduoja į minėtąjį įgyvendinimo veiksmų planą įtraukti priemones, skirtas diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės, prevencijai ir panaikinimui.

Pažymėtina, kad visi Konvencijos straipsniai ir visos juose įtvirtintos teisės turi būti įgyvendinamos kompleksiškai, taigi visas Komiteto pateiktas rekomendacijas galima būtų vertinti ir tuo aspektu, kaip visos teisės ir laisvės yra realizuojamos moterų ir mergaičių, turinčių negalią.

Tačiau galima būtų išskirti dar vieną Konvencijos straipsnį bei Komiteto pateiktas rekomendacijas, kurios yra itin aktualios moterų ir mergaičių, turinčių negalią, atžvilgiu. Būtent Konvencijos 16 straipsnis „Laisvė nebūti išnaudojamam, nepatirti smurto ir prievartos“ yra aktualus dėl padidintos smurto ir prievartos rizikos moterims ir mergaitėms su negalia. Komitetui šiuo aspektu susirūpinimą kelia: didelis skaičius pranešimų apie moteris, berniukus ir mergaites su intelekto bei psichosocialine negalia, kurie tiek socialinės globos institucijose, tiek namuose susiduria su smurtu ir prievarta, įskaitant seksualinę prievartą; tikslinių priemonių, tokių kaip pagalbos aukoms paslaugų, įskaitant prieglaudą bei skundimosi ar pranešimo mechanizmai, nepakankamumas; klasifikuotų bei suskirstytų pagal lytį, amžių, negalią bei kitus kriterijus statistinių duomenų apie išnaudojimą, smurtą, prekybą žmonėmis ir prievartą namie, mokyklose, socialinės globos institucijose, ligoninėse bei kalėjimuose, trūkumas.

Todėl Komitetas rekomendavo *Lietuvai sustiprinti asmenų su negalia, ypač moterų ir mergaičių su negalia, kaip rekomenduojama Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto (CEDAW/C/LTU/CO/4), apsaugą nuo smurto, išnaudojimo ir prievartos, ir tai padaryti įsteigiant įtraukiančias ir prieinamas paramos nukentėjusiems paslaugas, įskaitant prieinamas pagalbos linijas, prieglaudą, informavimo ir skundų mechanizmus, taip pat policijos, sveikatos apsaugos darbuotojų, socialinių darbuotojų ir kitų informuotumo didinimą bei mokymus apie tai, kaip padėti smurto aukoms – asmenims su negalia.*

JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių plane¹⁸ numatyta priemonė dėl moterų ir mergaičių, turinčių negalią, situacijos gerinimo: parengti Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2015–2021 metų programos įgyvendinimo 2018–2021 metų veiksmų planą. Už priemonės įgyvendinimą atsakinga SADM, o priemonės įgyvendinimas suplanuotas tik 2018–2020 m.

Priemonės įgyvendinimo atidėjimas nuo 2018 m. argumentuotas tuo metu (t. y. po 2016 m. Rekomendacijų priėmimo) įgyvendinamu LR socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. balandžio 13 d. įsakymu Nr. A1-199 patvirtintu Valstybinės moterų ir vyrų lygių

¹⁸ Įsakymas dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų 2016–2020 metams priemonių plano įgyvendinimo patvirtinimo, 2016, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigalieji/12068_it-rekomendaciju-igyvendinimo-planas-po-suinteresuotu-galutinis.pdf

galimybių 2015–2021 metų programos įgyvendinimo 2015–2017 metų veiksmų planu. Todėl priemonę dėl moterų ir mergaičių, turinčių negalią, planuota įtraukti į naujo laikotarpio, t. y. 2018–2021 metų, veiksmų planą.

Daugiau priemonių, kurios atlieptų tikslines rekomendacijas dėl moterų ir mergaičių su negalia apsaugos nuo smurto, išnaudojimo ir prievartos; įtraukiančių ir prieinamų paramos nukentėjusiems paslaugų, informavimo ir skundų mechanizmų; policijos, sveikatos apsaugos darbuotojų, socialinių darbuotojų ir kitų informuotumo didinimo bei mokymų, į Planą įtraukta nebuvo.

Moterų ir mergaičių, turinčių negalią, situacija Lietuvoje

Lietuvoje moterų ir mergaičių, turinčių negalią, situacija, jų teisių užtikrinimo ir / ar patiriamos diskriminacijos tema yra mažai nagrinėta. 2014 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos buvo inicijuotas pirmasis toks „Negalią turinčių moterų padėties tyrimas“¹⁹.

2018 m., siekiant išsiaiškinti, kaip Konvencija ir joje įtvirtintos teisės yra įgyvendinamos moterų ir mergaičių su negalia atžvilgiu, buvo suplanuotas ir Lietuvos neįgaliųjų reikalų departamento prie SADM užsakymu Lietuvos neįgaliųjų draugijos (LND) atliktas tyrimas „Neįgalių moterų padėties analizė, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“²⁰.

Tačiau Lietuvoje niekada nebuvo atliktas tyrimas atskirai dėl žmonių su negalia, įskaitant ir moterų, turinčių negalią, patiriamos diskriminacijos ir / ar viktimologinis tyrimas, nagrinėjantis nukentėjusiųjų, turinčių negalią, viktimizaciją, jos struktūrą (būklę) ir paplitimą. Tad pateikti realios (tikrosios) asmenų, turinčių negalią, įskaitant moterų su negalia, situaciją, yra sudėtinga. Trūksta pagal lytį, negalios pobūdį, amžių renkamų duomenų visose gyvenimo srityse.

Visos Europos Sąjungos mastu ir valstybėse narėse trūksta nuoseklių ir palyginamų duomenų ir žmogaus teisių rodiklių, susijusių su moterimis ir mergaitėmis, turinčiomis negalią, taip pat trūksta mokslinių tyrimų apie šių moterų ir mergaičių padėtį Europos Sąjungoje.

Europos Parlamento priimta Rezoliucija dėl moterų su negalia situacijos (2018)²¹, įvardindama visus priimtus tarptautinius dokumentus ir įsipareigojimus, pateikia apibendrintus skaičius ir neigiamas tendencijas dėl moterų ir mergaičių, turinčių negalią, situacijos Europoje. Rezoliucijoje pažymima, kad žmonės su negalia, ypač moterys su negalia, turi mažesnes pajamas ir jiems kyla didesnė skurdo ir socialinės atskirties rizika; tik 18,8 proc. moterų su negalia dirba, o dirbančių moterų, turinčių negalią, padėtis bėgant laikui pablogėjo, palyginti su vyrų padėtimi (moterų, kenčiančių nuo skurdo, skaičius sudarė 10 proc. 2007 m. ir 12 proc.

¹⁹ Negalią turinčių moterų padėties tyrimas, Eglė Šumskienė, Rita Augutienė, Jurga Jonutytė, Gintaras Šumskas, <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/02/negalia-turinciu-moteru-padetis-tyrimas.pdf>.

²⁰ „Neįgalių moterų padėties analizė, įvertinant Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“, Lietuvos neįgaliųjų draugija, 2018.

²¹ European Parliament resolution on the situation of women with disabilities (2018/2685(RSP)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2018-0547_EN.html

²² EUROSTAT duomenys.

2014 m.). Rezoliucijoje taip pat atkreipiamas dėmesys, kad moterys, turinčios negalią, patiria 2–5 kartus didesnę smurto, išnaudojimo ir prievartos riziką, palyginti su kitomis moterimis. Per gyvenimą bent 34 proc. moterų, turinčių sveikatos problemų ar negalią, patiria fizinį ar seksualinį smurtą iš savo partnerio. Moterų su negalia sterilizavimas be jų žinios ar sutikimo yra plačiai paplitusi smurto forma, ypač paveikianti tautinių mažumų atstoves, pavyzdžiui, romų kilmės moteris.

Lietuvoje galima pastebėti panašias tendencijas dėl moterų ir mergaičių situacijos. Bendroji statistika rodo, kad 2018 m. pabaigoje Lietuvoje buvo 230 609 suaugusių asmenų, gaudančių netekto darbingumo pensijas ar išmokas. Šis skaičius sumažėjo lyginant su 2017 m., kai 242 tūkst. gyventojų gavo neįgalumo pensijas, tarp jų apie 47 proc. vyrų ir apie 53 proc. moterų.

Lietuva yra viena iš ES šalių, kur yra didžiausias skirtumas tarp asmenų su negalia ir be negalios darbo rinkoje. Net 31,9 proc. atotrūkis²². SADM duomenimis, 2019 m. iš 160 340 darbingo amžiaus asmenų 47 206 dirba, taigi negalią turinčių žmonių užimtumo darbo rinkoje lygis buvo beveik 29 proc., kai ES šalyse šis rodiklis vidutiniškai siekia 40,7 proc. Atsižvelgiant į negalios sunkumą, aktyviai darbo rinkoje dalyvauja 29 proc. vidutinę ir 48 proc. lengvą negalią turinčių asmenų nuo bendro darbingo amžiaus asmenų, turinčių negalią, skaičiaus. Iš visų dirbančiųjų 23 926 (50,7 proc.) buvo moterys su negalia.

Tiek mažas asmenų, turinčių negalią, užimtumo lygis, tiek kitos ekonominės, socialinės Lietuvos sąlygos lemia, kad Lietuvoje yra vienas didžiausių ES asmenų su negalia skurdo lygis – 43 proc. yra skurdo ir socialinės atskirties rizikoje. Tai 20,5 procentiniais punktais daugiau nei asmenų be negalios rizikos lygis²³. Lietuvoje renkamais duomenimis, asmenų, kurių veikla apribota dėl nustatytos negalios, skurdo rizikos lygis, 2018 m. duomenimis, siekė 35 proc. ir buvo 17,1 procentinio punkto didesnis nei asmenų, neturinčių negalios, ir 13,7 procentinio punkto didesnis nei ES šalių vidurkis. Lietuvos žmonių, turinčių negalią, skurdas yra vienas didžiausių visoje ES. Mieste gyvenančių neįgalųjų skurdo lygis šiek tiek žemesnis (31,6 proc.) nei kaime gyvenančių neįgalųjų (40,3 proc.)²⁴.

Tačiau dar didesnis stebimas skirtumas tarp skurdo rizikoje esančių negalios paveiktų vyrų ir moterų. Tarp ES valstybių Lietuvoje matomas didžiausias skirtumas: 48,5 proc. moterų su negalia gyvena skurde, tai 14,4 proc. daugiau nei vyrų su negalia. Lietuvoje renkamais duomenimis, 39,9 proc. moterų lyginant su 26,9 proc. vyrų patiria skurdo riziką. Taigi nepaisant moterų ir vyrų su negalia tolygaus užimtumo lygio, moterys su negalia yra pažeidžiamesnės ir patiria didesnius apribojimus.

Lietuvoje 2018 m. pabaigoje per 6 500 žmonių, turinčių negalią, gyveno socialinės globos suaugusiems asmenims su negalia įstaigose. Tačiau nei SADM, nei Statistikos departamentas nepateikia pagal lytį išskirstytų duomenų apie šių įstaigų gyventojus. Šiose įstaigose yra neabejotinai gerokai didesnė smurto ir prievartos rizika.

2019 m. iš bendro skaičiaus 8 924 neveiksniais ar ribotai veiksniais pripažintų asmenų moterys sudaro 4 526 (50,7 proc.). Tačiau matoma tendencija, kad kur kas didesnis procentas

²³ Ibid.

²⁴ Statistikos departamento duomenys.

vyresnių moterų su negalia pripažįstamos neveiksniomis. Tai gali atspindėti bendrai visuomenėje esamą ilgesnį moterų gyvenimo amžių lyginant su vyrais, tačiau su amžiumi ir didesnių moterų, turinčių negalią, pažeidžiamumą, priklausomumo nuo šeimos narių (vaikų, anūkų ir kt.).

Tačiau bene didžiausią nerimą kelia moterų ir mergaičių, turinčių negalią, patiriamas smurtas, įskaitant ir smurtą artimoje aplinkoje. Žemiau pateikiama lentelė apie asmenis su negalia, nukentėjusius nuo smurto bei prievartos, įskaitant nuo smurto ir prievartos artimoje aplinkoje²⁵.

	2017 m.	2018 m.
Asmenys su negalia, nukentėję nuo smurto bei prievartos	305	377
Iš jų asmenys, nukentėję nuo smurto ir prievartos artimoje aplinkoje	210	235

		2013	2014	2015	2016	2017	2018
Iš viso:		202	197	163	161	210	235
Lytis	Vyrai	42	36	33	40	52	-
	Moterys	160	161	130	121	164	-

Informatikos ir ryšių departamento prie VRM duomenys

Lietuvoje 2017 m. iš viso nukentėjo 21 523 moterys, iš jų 6 304 nukentėjo nuo smurto artimoje aplinkoje, kas sudarė 29,3 proc. visų nukentėjusiųjų moterų. Atitinkamai 2017 m. iš viso nukentėjo 210 moterys su negalia, kai tarp pastarųjų 164 patyrė smurtą, kas sudarė 70 proc. tarp visų nukentėjusiųjų moterų su negalia. Palyginus nukentėjusių moterų be negalios ir su negalia smurtinę viktimizaciją, matoma, kad moterys su negalia du kartus dažniau ją patiria artimoje aplinkoje. Taigi dvi iš trijų moterų su negalia patiria smurtą artimoje aplinkoje.

Palyginus moterų ir vyrų, turinčių negalią, smurto patyrimą artimoje aplinkoje matoma, kad moterys smurtinę viktimizaciją artimoje aplinkoje patiria keturis kartus dažniau nei vyrai su negalia, t. y. 2017 m. nukentėjusios moterys su negalia sudarė 80 proc. visų nusikaltimų aukų, turinčių negalią, artimoje aplinkoje, o vyrai su negalia atitinkamai 20 proc.

Nepaisant to, remiantis oficialia statistika, per pastaruosius 5 metus nei viena moteris su negalia nepatyrė seksualinės prievartos artimoje aplinkoje, kai tuo tarpu ekspertai šią prievartos rūšį išskiria kaip vieną didžiausių rizikų negalios aukų atžvilgiu.

²⁵ http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/JT_neigaliuju_teisiu_konvencijos_stebesenos_ataskaita_GALUTINE.pdf

Užsienio tyrimai nurodo, kad iki 10 kartų daugiau tikėtina, jog moterys su negalia patirs seksualinę prievartą. Asmenys, turintys negalią, priskiriami prie itin pažeidžiamų asmenų, kurie turi didesnę riziką, tikimybę apskritai nukentėti nuo nusikalstamų veikų.

Dažniausiai moterys su negalia nukenčia nuo sugyventinio ir sutuoktinio. Tai reiškia, kad dažniausiai yra priklausomoje situacijoje, neretai „globotinio“ statuso. Priežastys dėl padidinto moterų ir mergaičių, turinčių negalią, pažeidžiamumo yra įvairios, tai gali būti:

- Netolygus galios tarp nukentėjusios ir kaltininko pasiskirstymas;
- Priklausomumas (finansinis, teisinis, sociopsichologinis) nuo kito asmens, įskaitant smurtautojo;
- Ribota galimybė keisti ar daryti įtaką savo aplinkai (mikro- ar makrolygmenyje); asmenys, turintys psichosocialinę negalią dėl psichikos sveikatos sutrikimų, gali būti labiau pažeidžiami ir turėti socialinių ir ekonominių sunkumų (pavyzdžiui, jiems gali būti sudėtinga be kitų pagalbos dirbti ir gauti pajamas, palaikyti artimus santykius su kitais žmonėmis, visavertiškai dalyvauti socialiniame gyvenime);
- Teisinių žinių, teisinių santykių patirties stoka, baimė kreiptis į teisėsaugą, pranešti apie įvykį, žinių ar gebėjimų stoka apginti savo kaip nukentėjusios teises;
- Didesnė tikimybė patirti pakartotiną ir antrinę viktimizaciją (3 ir daugiau kartų);
- Kaip nusikaltimų aukai gali būti sunkiau įveikti tiek trumpalaikius, tiek ilgalaikius nusikalstamos veikos poveikius (potrauminį stresą, psichologinę krizę, kt.);
- Be to, pažeidžiamumo lygis tiesiogiai susijęs ne tik su diskriminacijos dėl lyties aspektu, bet ir su negalios forma, pavyzdžiui, intelekto ar psichosocialinę negalią turinčios moterys ir mergaitės paprastai yra daug labiau pažeidžiamos.

Atkreiptinas dėmesys, kad siekiant atliepti šią situaciją dėl moterų ir mergaičių, turinčių negalią, bei įgyvendinti Lietuvai pateiktas rekomendacijas, į Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2015–2021 metų programos įgyvendinimo 2018–2021 metų veiksmų planą²⁶ buvo įtrauktos vos pora priemonių dėl moterų ir mergaičių, turinčių negalią. Beje, pažymėtina, kad bendrai programos įgyvendinimo 2018-2021 metams planas buvo patvirtintas tik 2018 m. birželio 27 d., o įsigaliojo 2018 m. birželio 30 d. Todėl pažymėtina, kad visos priemonės, kurios numatytos Rekomendacijoms įgyvendinti, bus įgyvendinamos vos 1,5 metų, t. y. iki 2020 m. – Rekomendacijų įgyvendinimo termino pabaigos. Plane kaip viena iš priemonių numatyta „remti iniciatyvas, kuriomis prisidedama prie neįgalių moterų ir mergaičių skatini- mo dalyvauti visuomeniniame gyvenime ar daugialypės diskriminacijos mažinimo“.

Reikia pastebėti, kad šiai priemonei įgyvendinti 2018 m. buvo numatyta 2 tūkst. Eur, o numatomi pasiekti rodikliai – 2 įvykdyti projektai. Apskritai iki 2021 m. šiai priemonei numatyta skirti 22 tūkst. Eur. Antroji į Planą įtraukta priemonė – „Vykdant Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos stebėseną, tirti neįgalių moterų padėtį“. Pateiktoje Valstybinės moterų ir

²⁶ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas dėl Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2015–2021 metų programos įgyvendinimo veiksmų plano 2018–2021 metams patvirtinimo, 2018 m. birželio 27 d., nr. A1-331, TAR, 2018-06-29, nr. 10784

vyrų lygių galimybių 2015–2021 metų programos įgyvendinimo 2018 metais tarpinstitucinėje ataskaitoje²⁷ nėra nurodoma veiksnių, įgyvendinant pirmąją priemonę. Įgyvendinant kitą plano priemonę 2018 metais Lietuvos neįgaliųjų draugijos, Neįgaliųjų reikalų departamento užsakymu atlikta jau minėta „Neįgaliųjų moterų ir mergaičių padėtis“ analizė. Apklausta 800 moterų ir 150 mergaičių, turinčių negalią. Apklausa buvo vykdoma siekiant išsiaiškinti gyvenimo sritis, kuriose moterys ir mergaitės su skirtinga negalia patiria diskriminaciją, ir identifikuoti priemones, kurios padėtų šią diskriminaciją mažinti ir naikinti.

Pagrindinės atliktos analizės išvados: diskriminacija dėl negalios moterų ir mergaičių jaučiama stipriau nei dėl lyties, bet vis dėlto pastebima, kad moterys ir mergaitės su negalia patiria dvigubą diskriminaciją ir yra pažeidžiamesnės tiek dėl negalios, tiek dėl buvimo moteriškos lyties. Moterys patiria diskriminaciją ne tik smurto, bet ir švietimo bei ugdymo, įsidarbinimo, socialinės politikos, pilietinio dalyvavimo bei sprendimų priėmimo, seksualumo, prietarų bei socialinės reprezentacijos, motinystės, šeimos ir kitose kasdieninio gyvenimo srityse. Analizė parodė, kad 52,7 proc. tyrime dalyvavusių moterų ir 41 proc. mergaičių jaučia patiriančios vienokią ar kitokią diskriminaciją. Labiausiai moterys ir mergaitės nepatenkintos savo sveikata ir pajamomis, o moterys ir savo darbo situacija. Beveik dešimtadaliui (8,6 proc.) apklaustų moterų, turinčių negalią, teko susidurti su atkalbinėjimu dėl negalios gimdyti, sterilizacija, prievartine kontracepcija ar abortu ir pan. Daugiausia moterys (32 proc.) ir mergaitės (39 proc.), turinčios negalią, nurodė patyrusios psichologinį smurtą, 21 proc. moterų ir 23 proc. mergaičių – fizinį smurtą, 6 proc. moterų ir 4 proc. mergaičių – seksualinį smurtą. Pagrindinės įvardytos priežastys: moterys ir mergaitės turi didesnę riziką patirti smurtą dėl ilgalaikio priklausymo nuo kitų pagalbos, bejėgiškumo, smurtaujantys prieš jas žmonės mažiau tikisi, kad jų nusikaltimas bus atskleistas, jaučiasi nebaudžiami.²⁸

Visi šie skaičiai ir respondenčių atsakymai tik patvirtina užsienio tyrimų bei Europos Parlamento Rezoliucijoje įvardytas neigiamas tendencijas dėl moterų bei mergaičių su negalia situacijos.

Paminėtina, kad ne tik JT Neįgaliųjų teisių komitetas yra pateikęs tikslines rekomendacijas Lietuvai dėl moterų ir mergaičių, turinčių negalią. Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo (CEDAW) komitetas 2019 m. spalio mėn. vertino Lietuvos pažangą dėl JT Moterų diskriminacijos panaikinimo konvencijos įgyvendinimo bei moterų teisių, lygių galimybių ir jų apsaugos įvairiose gyvenimo srityse.

Komitetas lapkričio 11 d. paskelbtose baigiamosiose išvadose pateikė nemažai tikslinių rekomendacijų dėl moterų ir mergaičių su negalia. Tikėtina, kad Lietuvos negalios organizacijų forumo komitetui pateikta ataskaita²⁹ prisidėjo prie moterų, turinčių negalią, problemų aktualizavimo ir prioritetizavimo.

²⁷ Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2015–2021 metų programos įgyvendinimo 2018 metais tarpinstitucinė ataskaita, <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/moteru-vyru-lygybe/2018%20m%20MLG%20VP%20igyvendi-nimo%20ataskaita.pdf>

²⁸ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos stebėsenos ataskaita, Neįgaliųjų reikalų departamentas, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/JT_neigaliuju_teisiu_konvencijos_stebesenos_ataskaita_GALUTINE.pdf

Komiteto pateikti pagrindiniai pastebėjimai:

- Teisės į teisingumą prieinamumo pažeidžiamoms ir marginalizuotoms grupėms moterų, įskaitant ir moteris su negalia, užtikrinimas.
- Moterų atstovavimo ir dalyvavimo politiniame gyvenime užtikrinimas, įskaitant ir moterų su negalia.
- Mergaičių su negalia įtraukimas į ugdymą, t. y. įtraukimas į bendrojo lavinimo sistemą, o ne į specialiąsias klases.
- Prašoma pateikti tikslius pagal lytį suskirstytus duomenis dėl mokyklas lankančių ir iš mokyklos iškrintančių vaikų su negalia.
- Ekonominis augimas ir didėjantys resursai nėra lygiai paskirstomi, t. y. jais nepasinaudoja moterys ir mergaitės, priklausančios mažumoms, įskaitant negalios situacijoje esančias moteris ir mergaites.
- Atskirai dėl moterų su negalia pabrėžiama vis dar susirūpinimą keliantys priverstinių abortų, sterilizacijos, vaikų atėmimo, priverstinio gydymo psichiatrijos įstaigose ar globos institucijose atvejai.
- Komitetas itin didelį susirūpinimą išsako dėl specialios apsaugos ir tikslinių paslaugų moterims su negalia, įskaitant intelekto ir psichosocialinę negalią, trūkumo smurto artimoje aplinkoje, ypač seksualinio smurto, atvejais.
- Sustiprinti priemones apsaugoti moteris su negalia nuo smurto lyties pagrindu.
- Užtikrinti, kad moterims ir mergaitėms su negalia nebūtų taikomas joks gydymas ar medicininės procedūros be jų laisvo, išankstinio informuoto sutikimo. O atvejais, kai toks priverstinis gydymas taikomas, būtų nustatyti atsakingi asmenys.
- Užtikrinti, kad moterys su negalia turėtų teisę spręsti, kur ir kaip auginti savo vaikus.
- Užtikrinti, kad moterys ir mergaitės su negalia turėtų teisę laisvai ir atsakingai spręsti dėl jų seksualinės ir reprodukcinės sveikatos, būti apsaugotos nuo diskriminacijos ir smurto.
- Stiprinti priemones užtikrinant prieinamą užimtumą moterims su negalia.
- Pakeisti Civilinį kodeksą, atšaukiant nuostatas dėl teisinio neveiknumo pripažinimo asmenims su negalia, įskaitant moteris, turinčias negalią.

Rekomendacijos

- Rinkti statistinę informaciją apie moterų ir mergaičių, turinčių negalią, socialinę padėtį, sveikatą, išsilavinimą.
- Rinkti ir skelbti informaciją apie asmenis, turinčius negalią, kaip nusikaltimo aukas, įskaitant nukentėjusiuosius nuo smurto artimoje aplinkoje asmenis su negalia.
- Parengti programas ir organizuoti mokymus specialistams (socialiniams darbuotojams, kurie lanko žmogų namuose, gydymo, policijos, švietimo įstaigų darbuotojams, kt.) dėl smurto bei išnaudojimo asmenų su negalia atžvilgiu atpažinimo, būdų jų išvengti ir pranešimo apie juos, įskaitant ir specifinę informaciją dėl moterų ir mergaičių, turinčių negalią, bei jų patiriamo smurto.

- Parengti tikslines priemones dėl informacijos teikimo ir švietimo asmenims su negalia siekiant juos informuoti apie smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims teikimą, įskaitant ir specifinę informaciją apie smurtą lyties pagrindu prieš moteris.
- Suteikti informaciją apie skirtingo pobūdžio negalios formas ir susijusią aktualią informaciją specializuotuose pagalbos centruose dirbantiems specialistams.
- Teikiant pagalbą smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims, turintiems negalią, atsižvelgti į jų individualius poreikius, tai yra fizinį prieinamumą, informacinį prieinamumą, alternatyvią komunikaciją, psichologinę būklę, kt.

PRIEINAMUMAS, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 9 STR. (A) DALIS

Ižanga

JT Neįgaliųjų teisių konvencijoje prieinamumas minimas kaip vienas iš pagrindinių principų – būtina prielaida žmonėms, turintiems negalią, lygiai su kitais asmenimis veiksmingai naudotis pilietinėmis, politinėmis, ekonominėmis, socialinėmis ir kultūrinėmis teisėmis. Prieinamumas turėtų būti vertinamas ne tik lygybės ir nediskriminavimo kontekste, bet ir kaip būdas investuoti į visuomenę, taip pat kaip neatsiejama tvaraus vystymosi darbotvarkės dalis.

Neįgaliųjų teisių konvencijos 9 straipsnyje nustatyta, kad „valstybės, Konvencijos Šalys, siekdamos, kad asmenys, turintys negalią, galėtų gyventi savarankiškai ir visapusiškai dalyvauti visose gyvenimo srityse, imasi atitinkamų priemonių, kad užtikrintų žmonėms, turintiems negalią, lygiai su kitais asmenimis fizinės aplinkos, informacijos ir ryšių, transporto, įskaitant informacijos ir ryšių technologijų bei sistemų, taip pat kitų visuomenei prieinamų objektų ar teikiamų paslaugų prieinamumą tiek miesto, tiek kaimo vietovėse“. Svarbu, kad prieinamumo klausimas būtų sprendžiamas visais aspektais, apimant fizinę aplinką, transportą, informaciją ir ryšius, taip pat paslaugas ir visuomenės požiūrį ir nuostatas.

Subjektų, valdančių pastatus, transporto infrastruktūrą, transporto priemones, informaciją ir ryšius, taip pat paslaugas, juridinio asmens statusas ir viešasis ar privatus pobūdis nebeakcentuojami. Visuomenei tiekiamos prekės, produktai ir teikiamos paslaugos turi būti prieinamos visiems, neatsižvelgiant į tai, ar juos / jas valdo ir (arba) tiekia / teikia valstybės institucija ar privati įmonė. Žmonės su negalia turėtų turėti vienodas galimybes naudotis visomis visuomenei tiekiamomis prekėmis, produktais ir teikiamomis paslaugomis taip, kad būtų užtikrintos veiksmingos bei vienodos galimybės ir gerbiamas jų orumas. Toks požiūris kyla iš draudimo diskriminuoti; pasak JT Neįgaliųjų teisių komiteto, prieinamumo galimybių neužtikrinimas turi būti laikomas diskriminacija, nesvarbu, ar kaltininkas yra viešasis ar privatus subjektas.

Prieinamumas turi būti užtikrintas visiems žmonėms, nepaisant negalios pobūdžio, neišskiriant jų jokiais pagrindais – rasės, tautybės, amžiaus, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitų įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turto, gimimo ar kitokios padėties, teisinės ar socialinės padėties. Sprendžiant prieinamumo klausimą reikėtų ypač atsižvelgti į žmonių, turinčių negalią, lyties ir amžiaus aspektus.³⁰

³⁰ 2014 m. kovo 31 – balandžio 11 d. Bendroji pastaba Nr. 2 (2014 m.), 9 straipsnis, <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/19V266-9-str.pdf>

JT Komiteto rekomendacijos Lietuvai

2016 m. balandžio 20 d. JT Neįgaliųjų teisių komiteto Baigiamose pastabose dėl pirminės Lietuvos ataskaitos reiškiamas susirūpinimas dėl nedidelio masto priemonių, kurių imtasi universalaus dizaino principams skatinti fizinėje aplinkoje ir transporte ir dėl praneštos nepakankamos pažangos šiuo klausimu, ypač – susijusiu su prieinamumo privačiuose ir viešuosiuose pastatuose bei jų aplinkoje ir transporto grandinėje gerinimu, įskaitant automobilių stovėjimo aikštes, traukinių stotis, platformas, tarpmiestinius autobusus, taksi ir kelius. Komitetas taip pat reiškia susirūpinimą dėl veiksmingos pastatų prieinamumo kontrolės trūkumo. Komitetas rekomenduoja valstybei, Konvencijos šaliai, pagal Bendrąją pastabą Nr. 2 (2014 m.) dėl prieinamumo ir glaudžiai bendradarbiaujant su organizacijomis, atstovaujančiomis negalią turintiems asmenims.

Komitetas rekomendavo parengti ir įgyvendinti veiksmy planą, numatyti laiką bei išmatuojamus atskaitos taškus bei rodiklius ir įtraukti reglamentus bei standartizavimo nuostatas, kuriais būtų užtikrinta, kad universalaus dizaino principai vis plačiau būtų taikomi fizinei aplinkai, prieinamam būstui ir transportui miesto ir kaimo vietovėse, taip pat būtų numatytas prieinamumas visiems žmonėms, turintiems negalią. Kartu skirti pakankamai žmogiškųjų ir finansinių išteklių, kurie reikalingi norint veiksmingai įgyvendinti tokius reglamentus, standartizaciją ir veiksmy planą, ir parengti jų įgyvendinimo kontrolės mechanizmą³¹.

Pagal Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijas Lietuvai, LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija patvirtino jų įgyvendinimo 2016–2020 metais priemonių planą³². Jame numatytos priemonės, kurios turi padėti įgyvendinti JT Komiteto rekomendacijas. Šioje ataskaitoje bus kreipiamas dėmesys, kaip pavyko įgyvendinti minėtų rekomendacijų 22 punkto a dalį, kuri numato „parengti ir įgyvendinti veiksmy planą, numatyti laiką bei išmatuojamus atskaitos taškus bei rodiklius ir įtraukti reglamentus bei standartizavimo nuostatas, kuriais būtų užtikrinta, kad universalaus dizaino principai vis plačiau būtų taikomi fizinei aplinkai, prieinamam būstui ir transportui miesto ir kaimo vietovėse, taip pat būtų numatytas prieinamumas visiems neįgaliesiems“.

Pagal 22 punkto a dalį buvo numatyta įgyvendinti 11 priemonių. Jų įgyvendinimo laikotarpis yra 2017–2020 m., o už jų vykdymą atsakingos LR aplinkos ir Susisiekimo ministerijos..

Priemonių įgyvendinimas

Įgyvendinant veiklas pagal priemonę 22.1, 2018 m. balandžio 19 d. Aplinkos ministerijoje buvo patvirtintas ir nuo 2019 m. gegužės 1 d. įsigaliojo įsakymas Nr. D1-313 „Dėl LR

³¹ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijos Lietuvai, <http://www.ndt.lt/neigaliuju-teisiu-konvencija/neigaliuju-teisiu-komiteto-rekomendacijos-lietuvai-4/>

³² Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių planas, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigalieji/12068_jt-rekomendaciju-igvyvendinimo-planas-po-su-interesuotu-galutinis.pdf

aplinkos ministro 2001 m. birželio 14 d. įsakymo Nr. 317 „Dėl STR 2.03.01:2001 „Statiniai ir teritorijos. Reikalavimai žmonių su negalia reikmėms“ patvirtinimo“ pakeitimo“³³. Įsaky- mu buvo išplėsta prieš tai galiojusio STR 2.03.01:2001 taikymo apimtis ir nustatyti reikalavi- mai rengiant statinių, nurodytų STR 2.03.01:2001 priede, statybos, rekonstravimo, pastato atnaujinimo (modernizavimo), kapitalinio remonto, supaprastintą statybos, supaprastintus rekonstravimo projektus, kapitalinio remonto aprašą, paprastojo remonto projektą ar pa- prastojo remonto aprašą arba keičiant statinių paskirtį į nurodytą STR 2.03.01:2001 1 priede paskirtį.

Atnaujinant (modernizuojant), rekonstruojant ar remontuojant STR 2.03.01:2001 1 priede nurodytus statinius, STR 2.03.01:2001 nuostatos taikomos tik atnaujinimo (moderni- zavimo), rekonstravimo ar remonto metu pertvarkomoms statinio dalims, šiuo atveju spren- dimas pritaikyti daugiabučio namo bendrojo naudojimo objektus negalią turinčių asmenų individualiems poreikiams priimamas Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo 11 straips- nio 3 dalies nustatyta tvarka³⁴. Taip pat įsakymo Nr. D1-313 „Dėl LR aplinkos ministro 2001 m. birželio 14 d. įsakymo Nr. 317 „Dėl STR 2.03.01:2001 „Statiniai ir teritorijos. Reikalavimai žmonių su negalia reikmėms“ patvirtinimo“ pakeitimo“ 2.5 punktu buvo pakeistas 9 punk- tas, kuriuo įtvirtinta nuostata, kad „Šio reglamento reikalavimai taikomi rengiant geležinkelių infrastruktūros statinių projektus tiek, kiek jie neprieštaruja Komisijos reglamentui (ES) Nr. 1300/2014“³⁵. Minėtinas punktas svarbus ir transporto prieinamumo aspektu.

Aukščiau minėtas įsakymas Nr. D1-313 „Dėl Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2001 m. birželio 14 d. įsakymo Nr. 317 „Dėl STR 2.03.01:2001 „Statiniai ir teritorijos. Rei- kalavimai žmonių su negalia reikmėms“ patvirtinimo“ pakeitimo“ įtvirtina reikalavimą, kad viešbučių ir poilsio (poilsio namų, turizmo centrų, kempingų) paskirties pastatuose įrengiant lankytojams skirtus bendrojo naudojimo sanitarinius mazgus, taip pat kitų viešųjų pastatų kiekviename aukšte, kuriame įrengiami sanitariniai mazgai, žmonėms, turintiems negalią, turi būti pritaikytas bent vienas (atskirai vyrams ir moterims arba vienas – skirtas tiktai žmo- nėms, turintiems negalią) sanitarinis mazgas. Kabinų patalpoje žmonėms, turintiems negalią, turi būti pritaikyta 5 proc. kabinų, bet ne mažiau kaip viena kabina. Prekybos, paslaugų ir maitinimo paskirties pastatuose, kurių prekybinis plotas didesnis nei 1 000 m², žmonėms, turintiems negalią, turi būti pritaikytas ne mažiau kaip vienas sanitarinis mazgas.

Pagal priemonę 22.2, įgyvendinant Statybos įstatymo nuostatas, statybos techninis reglamentas STR 1.05.06:2010 „Statinio projektavimas“, patvirtintas Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2004 m. gruodžio 30 d. įsaky- mu D1–708 (Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2010 m. rugsėjo 27 d. įsakymo Nr. D1-808 redakcija), išdėstyta nauja redakcija ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2016 m. lapkričio 7d. įsaky- mu Nr. D1-738 patvirtintas statybos techninis reglamentas STR 1.04.04:2017 „Statinio projektavimas, projekto eksper- tizė“ (toliau – STR 1.04.04:2017).³⁶ STR 1.04.04:2017 3 priedo 2 punkte numatyta prievolė

³⁴ Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2319/asr>

³⁵ 2014 m. lapkričio 18 d. Komisijos reglamentas (ES) Nr. 1300/2014 dėl Sąjungos geležinkelių sistemos prieinamumo neįgaliesiems ir riboto judumo asmenims techninių sąveikos specifikacijų, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/TXT/?uri=CELEX%3A32014R1300>

³⁶ LR aplinkos ministro įsakymas „Dėl statybos techninio reglamento STR1.04.04:2017 „Statinio projektavimas, projekto ekspertizė“ patvirtinimo“, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/25ec49c2a58311e68987e8320e9a5185/asr>

statinio architektui užtikrinti, kad projekte būtų įgyvendinti Statybos įstatymo 5 straipsnyje nustatyti esminiai statinio architektūros reikalavimai (t. y. ir universalaus dizaino reikalavimai) ir teritorijų planavimo dokumentuose nustatyti statybos sklypo tvarkymo ar apsaugos reikalavimai.

Vis plačiau vartojant universalaus dizaino terminą, kai aplinka pritaikoma neatsižvelgiant į kokį nors statusą, bet pritaikoma visoms socialinėms grupėms. Prie to priderinant teisės aktus, nuo 2020 m. sausio 1 d. įsigaliojo statybos techninis reglamentas STR 2.03.01:2019 „Statinių prieinamumas“³⁷. Naujai įsigaliojęs dokumentas įtvirtina, kad visi nauji statiniai ir teritorijos turi būti prieinami visiems. Naujasis reglamentavimas paremtas tarptautiniais ISO standartais ISO 21542:2011 „Pastatų statyba. Užstatytos aplinkos prieinamumas ir naudojamumas“ ir ISO 23599:2012 „Pagalbinės priemonės neregiamis ir silpnaregiams. Taktiliniai vaikščiojamojo paviršiaus indikatoriai“³⁸, kuriuose labai konkrečiai nurodomi visi dydžiai, pateikti pritaikymo pavyzdžiai. Naudojimas šiais ISO standartais apsunkintas, ypač nevyriausybinių organizacijų (toliau – NVO) sektoriui, nes ISO standartai mokami. Rengiant atnaujintą reglamentą, aktyviai dalyvavo negalią turinčių žmonių organizacijų atstovai.

Įgyvendinant Rekomendacijų priemonės pagal punktą 22.4, Neįgaliųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – NRD) ir Lietuvos žmonių su negalia sąjunga (toliau – LŽNS) 2018–2019 m. organizavo mokymus architektams ir projektuotojams, akcentavo universalaus dizaino principų taikymą. Mokymai buvo įtraukti į architektų kvalifikacijos kėlimo programą.^{39, 40}

Reglamente „Statinių prieinamumas“ universalaus dizaino sąvoka nevartojama. Nuo 2017 m. sausio 1 d. universalaus dizaino sąvoka įtraukta į Statybos įstatymą. Sąvoka pateikta LR statybos įstatymo 2 straipsnio 109 dalyje. Statybos įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad statinio architektūra turi būti tokia, kad jis atitiktų universalaus dizaino reikalavimus, nustatomus normatyviniuose statybos techniniuose dokumentuose, normatyviniuose statinio saugos ir paskirties dokumentuose.⁴¹

Siekdamas didinti informacijos apie universalų dizainą ir aplinkos pritaikymą, patogų visiems visuomenės nariams, prieinamumą, Neįgaliųjų reikalų departamentas 2018 m. parengė 7 vaizdo siužetus, Lietuvos visuomenę supažindinančius su universaliojo dizainu⁴². Lietuvos žmonių su negalia sąjunga 2019 m. sukūrė videofilmą „Aplinkos pritaikymas žmonėms su negalia“.

³⁷ Statybos techninis reglamentas STR 2.03.01:2019 „Statinių prieinamumas“, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/dcb43c-b3ffaf11e990d5d63c859a8aa7?jfwid=73odxo70d>

³⁸ Tarptautiniai standartai ISO 21542:2011 „Pastatų statyba. Užstatytos aplinkos prieinamumas ir naudojamumas“ ir ISO 23599:2012 „Pagalbinės priemonės neregiamis ir silpnaregiams. Taktiliniai vaikščiojamojo paviršiaus indikatoriai“, <https://www.iso.org/standard/50498.html>

³⁹ Lietuvos architektų rūmų organizuojamų architektų kvalifikacijos tobulinimo kursų tvarkaraštis, <http://www.architekturumai.lt/kursai/kursu-tvarkarastis/>

⁴⁰ Turizmas be universalaus dizaino? Nejmanoma! <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2018/10/26/news/turizmas-be-universalaus-dizaino-nejmanoma--8029094/>

⁴¹ Lietuvos Respublikos statybos įstatymas, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.F31E79DEC55D>

⁴² Vaizdo siužetai apie universalaus dizaino principų taikymą, <https://www.youtube.com/channel/UCsQS7oLk765D-nXAE1X7mtg>

Įgyvendinant veikas pagal priemonę 22.5, vykdamt viešojo transporto (miesto autobusų), pritaikyto individualių poreikių turintiems žmonėms, įsigijimą panaudojant ES struktūrinių fondų lėšas 2017–2018 m. numatyta įsigyti 109 vnt. miesto viešojo transporto priemonių (autobusų ir troleibusų), pritaikytų individualių poreikių turintiems žmonėms. Pasiiekta reikšmė – 69 vnt.

Vietinio susisiekimo viešojo transporto įsigijimo projektų sutartyse numatyta įsigyti 14 vnt. autobusų, pritaikytų žmonėms su individualiais poreikiais. Pasiiekta reikšmė – 9 vnt.

Atkreipiamas dėmesys, kad minėtų priemonių įsigijimas vyksta ir 2019–2020 m. Vien tik Vilniuje per pusantrų metų (2018–2019 m.) viešojo transporto parką atnaujino beveik 300 naujų autobusų ir troleibusų⁴³. UAB „Kauno autobusai“ 2019 m. įsigijo 100 vnt. naujų hibridinių žemagrindžių autobusų⁴⁴.

Įgyvendinant veikas pagal priemonę 22.6 pritaikant tolimojo reguliaraus susisiekimo autobusus, LR susisiekimo ministerijos duomenimis, „specialiųjų poreikių turintiems žmonėms panaudojant ES struktūrinių fondų lėšas 2018–2020 m. 111 vnt. viešojo transporto priemonių pritaikyta specialiųjų poreikių turintiems žmonėms ir / ar dviračiams vežti“. Darytina išvada, kad iš jų nei vienas autobusas nėra pritaikytas žmonėms, turintiems negalią, ypač žmonėms su judėjimo negalia.

Įgyvendinant Rekomendacijų priemones pagal punktą 22.7, panaudojant ES struktūrinių fondų lėšas 2018 m., atliekant didelės apimties remontus viename senos konstrukcijos dyzeliniame traukinyje įrengta specializuota vieta žmonių, turinčių negalią, vežimėliams įtvirtinti. 2007–2018 m. AB „Lietuvos geležinkeliai“ įsigijo 22 naujus dyzelinius traukinius ir 13 naujų elektrinių traukinių. LR susisiekimo ministerijos duomenimis, 62 proc. bendro traukinių parko yra pritaikyta individualių poreikių turintiems žmonėms. Iki 2024 m. planuojama įsigyti dar 21 (9 elektriniai ir 12 dyzelinių) traukinį ir taip pritaikyti visą AB „Lietuvos geležinkeliai“ eksploatuojamą riedmenų parką individualių poreikių turintiems žmonėms.

ES Reglamentai įpareigoja Lietuvos valstybę ir jos atsakingas institucijas pritaikyti geležinkelių infrastruktūrą ir užtikrinti keleivių vežimo geležinkelių transportu paslaugas visiems keleiviams, tarp jų ir žmonėms, turintiems negalią, vyresnio amžiaus žmonėms, šeimoms su mažamečiais vaikais ir pan. Lietuvoje geležinkelių infrastruktūra nėra parengta ja naudotis žmonėms, turintiems negalią⁴⁵. Tik keliolikoje stočių negalią turintys žmonės gali nevaržomai įsigyti bilietus ar patekti į laukimo sales. Tualetas negalią turintiems žmonėms pritaikytas tik nedidelėje dalyje stočių, langelis klausos negalią turintiems žmonėms pasitarti, paklausti įrengtas tik trijose; mygtukas pagalbai yra tik dviejose vietose. Dažnu atveju didele kliūtimi patekti kad ir į pritaikytą stoties pastatą tampa parkavimo vietų žmonėms, turintiems negalią, nebuvimas.

⁴³ Vilniaus savivaldybės pranešimas spaudai, <https://vilnius.lt/lt/2019/07/24/rekordiskai-atnaujinama-sostines-viesojo-transporto-parka-papildys-dar-50-nauju-autobusu>, <https://vilnius.lt/lt/2020/02/10/vilnius-isigijo-dar-50-nauju-autobusu/>

⁴⁴ Energijos vartojimo efektyvumo reikalavimų taikymas pirkimuose, http://vpt.lrv.lt/uploads/vpt/documents/files/Energijos_efektyvumo_reikalavimu_taikymo_pirkimuose_2019_m_ataskaita.pdf

⁴⁵ Kada traikiniai bus pritaikyti neįgaliesiems, Bičiulystė, <https://www.bicilyste.lt/lt/aplinka-visiems/2036-kada-traukiniai-bus-pritaikyti-neigaliesiems>

Dėl 2007 m. spalio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 1371/2007 dėl geležinkelių keleivių teisių ir pareigų ir 2014 m. lapkričio 18 d. Komisijos reglamento (ES) Nr. 1300/2014 dėl Sąjungos geležinkelių sistemos prieinamumo neįgaliesiems ir riboto judumo asmenims techninių sąveikos specifikacijų įgyvendinimo, dažniausiai darant įtaką negalios žmonių atstovams, tarp LR susisiekimo ministerijos, AB „Lietuvos geležinkeliai“ ir Lietuvos negalios organizacijų forumo

pasirašytas ketinimų protokolai, kurio pagrindinis tikslas – įgyvendinti ES reglamentų nuostatas bei sutarti kartu identifikuoti dabartinę traukinių, infrastruktūros ir paslaugų būklę, parengti nacionalinį veiksmų planą ir jį įgyvendinti⁴⁶. LR Vyriausybė 2019 m. lapkričio 13 d. pritarė pratęsti keleivių teises užtikrinančio ES reglamento taikymo išimtis iki 2024 metų. Daliai reglamento nuostatų Europos valstybės, tarp jų ir Lietuva, taiko išimtis dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių, kai statant geležinkelio tinklą Lietuvoje nebuvo atsižvelgta į negalią turinčių asmenų ir ribotos judėsenos žmonių poreikius. Kitos reglamento nuostatos Lietuvoje taikomos nuo pat jo įsigaliojimo 2009 m. Pagal numatytą planą AB „Lietuvos geležinkeliai“ iki 2020 m. sausio mėn. pradžios atliko 68 riedmenų ir 191 stoties inventorizacijas. Inventorizacijų rezultatai pristatyti visoms suinteresuotoms pusėms, tarp jų ir žmonių, turinčių negalią, atstovams⁴⁷. Kas ketvirtį iki 2024 m. pabaigos numatyti trišaliai susitikimai⁴⁸.

Nepaisant į rekomendacijos punkto 22.8 „Skatinti reguliaraus susisiekimo laivų ir keltų pritaikymą specialiujų poreikių turintiems žmonėms panaudojant ES struktūrinių fondų lėšas“, priemonių laivų ir keltų pritaikymui LR susisiekimo ministerija nenumatė.

Pagal rekomendacijų priemonę „Skatinti miestų ir rajonų savivaldybes rengti darnaus judumo planus“ (rekomendacijų punktas 22.9) 18 Lietuvos miestų, kuriuose gyvena daugiau kaip 25 tūkst. gyventojų, taip pat miestai, turintys kurorto statusą, parengė darnaus judumo planus (toliau – DJMP)⁴⁹.

DJMP buvo rengiami pagal gaires, kurios patvirtintos LR susisiekimo ministro 2015 m. kovo 13 d. įsakymu Nr. 3-108 (1.5 E). Gairės numato, kad viena iš plano teminių dalių turi būti „transporto sistemos visuotinis ir specialiujų poreikių turinčių žmonių įtrauktis“ punktas 11.7⁵⁰.

DJMP numatytų priemonių įgyvendinimas turi atitikti 2014–2020 m. ES fondų investicijų veiksmų programos 4 prioriteto „Energijos efektyvumo ir atsinaujinančių išteklių energijos gamybos ir naudojimo skatinimas“ 04.5.1-TID-R-514 priemonės „Darnaus judumo priemonių diegimas“ projektų finansavimo sąlygų aprašą, kurio 12.3 punkte aiškiai numatytas „miesto transporto infrastruktūros pritaikymas specialiujų poreikių turintiems žmonėms“⁵¹. Aprašo

⁴⁶ Ketinimų protokolo pasirašymas, http://www.litrail.lt/naujienos/-/asset_publisher/cMsMMw6BALEI/content/„lietuvos-gelezinkeliai-keliones-traukiniais-sieks-pritaikyti-visu-keleiviu-poreikiams/pop_up;jsessionid=8EB8505ADE48EF036AB787284111417E?_101_INSTANCE_cMsMMw6BALEI_viewMode=print

⁴⁷ Inventorizacijos rezultatų pristatymas, <https://www.mobilitytech.lt/accessibility/2020-02-20-renginys-projekto-statuso-aptarimas-inventorizacijos-rezultatu-pristatymas/>

⁴⁸ Projekto įgyvendinimo priežiūros susitikimai, <https://www.mobilitytech.lt/accessibility/projektoigyvendinimas/>

⁴⁹ DJMP, <https://sumin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/darnaus-judumo-mieste-planai>

⁵⁰ DJMP rengimo gairės, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a1c919e0c9cc11e4bc22872d979254dd?jfwid=-l5uh8xdz3>

⁵¹ 2014–2020 m. ES fondų investicijų veiksmų programos 4 prioriteto „Energijos efektyvumo ir atsinaujinančių išteklių energijos gamybos ir naudojimo skatinimas“ 04.5.1-TID-R-514 priemonės „Darnaus judumo priemonių diegimas“ projektų finansavimo sąlygų aprašas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bd25c140d48011e782d4fd2c44cc67af/asr>

37 punkte sukonkretinta, kad visa tai turi būti atlikta, taikant universalus dizaino principą ir vadovaujantis „Specialiųjų poreikių turinčių žmonių susisiekimo gerinimo Lietuvos Respublikoje gerosios praktikos vadove“ nustatytais reikalavimais⁵² bei atitikti statybos techninia-me reglamente STR 2.03.01:2001 „Statiniai ir teritorijos. Reikalavimai žmonių su negalia reikmėms“ nustatytus reikalavimus (Aprašo 41 punktą).

Svarbus dėmesys buvo skirtas DJMP vertinimui. Tam tikslui buvo sudaryta komisija, kurios sudėtį patvirtino LR susisiekimo ministras (2015 m. rugpjūčio 3 d. protokolas Nr. 100-6-143). Komisija sudaryta iš LR susisiekimo ministerijos, Aplinkos ministerijos, Sveikatos apsaugos ministerijos, Lietuvos savivaldybių asociacijos, Lietuvos automobilių kelių direkcijos prie Susisiekimo ministerijos, Lietuvos dviratininkų bendrijos atstovų. Žmonių, turinčių negalią, bendruomenei atstovavo ir sekė, kad jų poreikiai būtų užtikrinti, Neįgaliųjų reikalų tarybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atstovas⁵³. Šio atstovo dėka dažnu atveju planai būdavo netvirtinami, nes juose nebūdavo tinkamai parengta situacijos analizės ar numatytos konkrečios priemonės dėl individualių poreikių turinčių žmonių susisiekimo gerinimo.

Žmonių, turinčių negalią, atstovai DJMP rengimo grupėse rajonuose stebės, kaip miestų ir rajonų savivaldybės įgyvendina darnaus judumo planuose numatytas priemones, kaip numatyta Rekomendacijų priemonių punkte 22.10.

Atliktų tyrimų analizė

Tyrimai, atlikti 2017–2019 m. įgyvendinant priemonę „Vykdėti JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo stebėseną“

1) 2017 m. atliktas tyrimas „Fizinės aplinkos pritaikymo neįgaliesiems valstybės ir savivaldybių sveikatos (gydymo) paskirties įstaigose vertinimo tyrimas“⁵⁴

(tyrimą atliko Lietuvos žmonių su negalia sąjunga)

Tyrimo dalyvavo ir į anketos klausimus atsakė 340 sveikatos (gydymo) įstaigų. Lietuvoje 2014 m. gruodžio 31 d. veikė 495 valstybės ir savivaldybių pavaldumo ligoninės ir ambulatorinės asmens sveikatos priežiūros įstaigos.

Fizinės aplinkos pritaikymo žmonėms, turintiems negalią, vertinimą atliko pačios sveikatos priežiūros įstaigos.

Į klausimą atsakė:

- ° 75 (22 proc.) pirminės sveikatos priežiūros centrai (toliau – PSPC),
- ° 21 (6 proc.) poliklinika,

⁵³ DJMP vertinimo komisija, <https://sumin.lrv.lt/lt/struktura-ir-kontaktai/komisijos-ir-darbo-grupes/tarpzinybines-komisijos/darnaus-judumo-mieste-plano-komisija/komisijos-sudetis-2>

⁵⁴ Fizinės aplinkos pritaikymo neįgaliesiems valstybės ir savivaldybių sveikatos (gydymo) paskirties įstaigose vertinimo tyrimas, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/sveikatos_tyrimas_12-10.pdf

- ° 6 (2 proc.) šeimos gydytojų kabinetai,
- ° 103 (30 proc.) ambulatorijos,
- ° 7 (2 proc.) psichikos sveikatos centrai,
- ° 6 (2 proc.) greitosios medicinos pagalbos stotys arba skyriai,
- ° 75 (22 proc.) ligoninės,
- ° 15 (5 proc.) palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninės,
- ° 11 (3 proc.) medicininės reabilitacijos ir sanatorinio gydymo įstaigų,
- ° 8 (2 proc.) laboratorijos,
- ° 13 (4 proc.) kitų įstaigų.

Tyrimo išvados ir rekomendacijos

Apibendrinant „Fizinės aplinkos pritaikymo neįgaliesiems valstybės ir savivaldybių sveikatos (gydymo) paskirties įstaigose vertinimo tyrimo klausimyną“, galima daryti šias išvadas ir teikti rekomendacijas:

Tik 19 proc. (65) sveikatos (gydymo) įstaigų yra pritaikytos. Žmonės, turintys negalią, gali savarankiškai judėti visame pastate ir teritorijoje. Didžiąją dalį visų 65 pritaikytų įstaigų sudaro ligoninės – 17 (22,7 proc. visų ligoninių), ambulatorijos – 16 (15,5 proc. bendro ambulatorijų skaičiaus), PSPC – 13 (17,3 proc. viso PSPC skaičiaus), palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninės – 7 (46,7 proc. viso apklausoje dalyvavusių palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninių skaičiaus).

68 proc. įstaigų yra pritaikytos iš dalies: 22 proc. (75) įstaigų žmonės, turintys negalią, gali judėti visame pastate ir teritorijoje su asistento pagalba. Daugiausia tai ligoninės – 30 (40 proc. viso ligoninių skaičiaus), PSPC – 20 (26,7 proc. viso PSPC skaičiaus), ambulatorijos – 8 (7,8 proc. viso ambulatorijų skaičiaus), 5 palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninės (33,3 proc. viso palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninių skaičiaus); 25 proc. (83) įstaigų pastatai ir teritorijų aplinka iš esmės pritaikyta, bet yra nepritaikytų pastatų (infrastruktūros) elementų. Didžiąją dalį tokių įstaigų sudaro ligoninės – 27 (36 proc. apklausoje dalyvavusių ligoninių skaičiaus), PSPC – 20 (26,7 proc. viso PSPC skaičiaus), ambulatorijos – 14 (13,6 proc. bendrojo ambulatorijų skaičiaus), poliklinikos – 8 (38 proc. bendro poliklinikų skaičiaus), 6 – medicininės reabilitacijos / sanatorinio gydymo įstaigos (54,5 proc. bendro apklausoje dalyvavusio medicininės reabilitacijos / sanatorinio gydymo įstaigų skaičiaus).

21 proc. (72) įstaigų žmonės, turintys negalią, gali naudotis tik pirmame aukšte esančiomis patalpomis. Daugiausia tarp jų – ambulatorijos – 32 (31 proc. bendrojo ambulatorijų skaičiaus), 21 PSPC – (28 proc. PSPC skaičiaus), 7 kitos įstaigos (jos sudaro 53,8 proc. viso „kitos Fizinės aplinkos pritaikymo neįgaliesiems valstybės ir savivaldybių sveikatos (gydymo) paskirties įstaigose vertinimo tyrimas 49 įstaigos“ skaičiaus). Tarp tokių įstaigų nėra ligoninių ir palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninių.

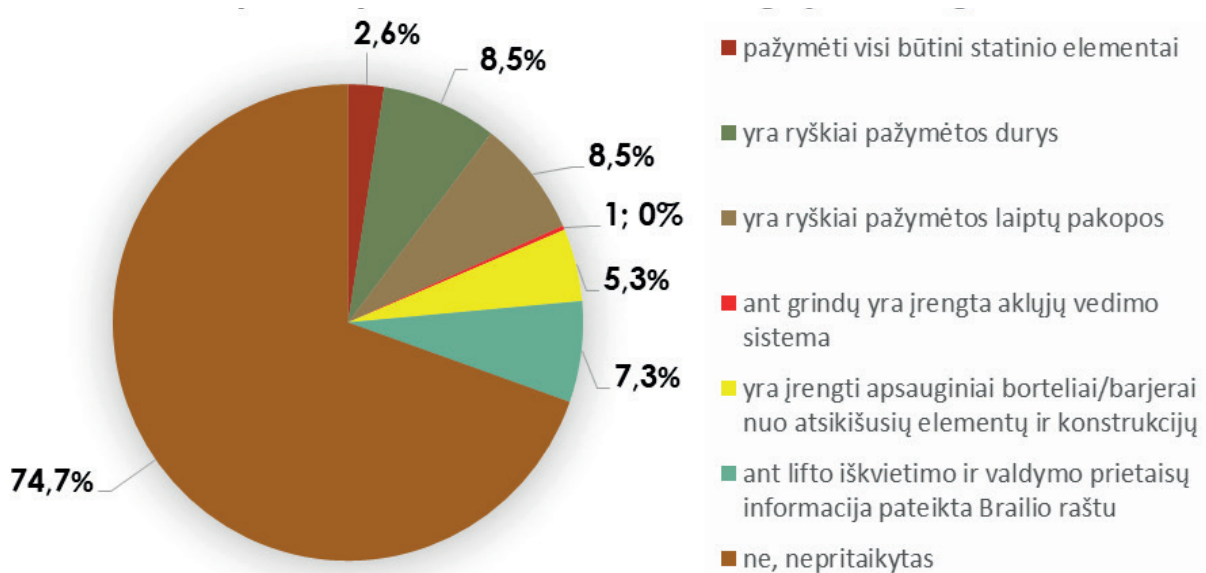
13 proc. (45) įstaigų yra nepritaikytos. Žmonės, turintys negalią, į pastatą patekti negali. 33 iš jų – ambulatorijos, po 2 – palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninės, laboratorijas ir kitas

įstaigas, po 1 – ligoninę ir PSPC. Tarp objektų, į kuriuos negalima patekti, nėra poliklinikų, psichikos sveikatos centrų ir medicininės reabilitacijos / sanatorinio gydymo įstaigų.

30 proc. (101) iš apklausoje dalyvavusių įstaigų turi neįgaliųjų parkavimo vietas, įrengtas pagal visus STR reikalavimus, tačiau toks pat procentas (102) įstaigų neturi įsirengę parkavimo vietų negalią turinčių asmenų automobiliams statyti. 21 proc. (71) įstaigų pažymėjo, kad vietos įrengtos, bet nepažymėtos.

Net 74,7 proc. (254) įstaigų nepritaikytos žmonėms su regėjimo negalia 1 pav. Tik 8,5 proc. įstaigų (po 29) yra ryškiai pažymėtos durys ir laiptų pakopos. 7,3 proc. (25) sveikatos (gydymo) įstaigų yra liftai, kur iškvietimo ir valdymo prietaisų informacija pateikta Brailio raštu. Ir tik 1 įstaiga (0 proc.) pažymėjo, kad turi įrengtą ant grindų aklujų vedimo sistemą. Teigiami poslinkiai itin nežymūs – tik 2,6 proc. (9) respondentų teigia, kad jų sveikatos (gydymo) įstaigos yra pritaikytos žmonėms su regėjimo negalia (pažymėti visi būtini statinio elementai).

1 pav. Pastato pritaikymas žmonėms, turintiems regėjimo negalią

Kai kurie įstaigų įvertinimai kelia abejonių, ar teisingai įstaigos buvo įvertintos. Pvz, 21 (9,1 proc.) įstaiga, įsivertinusi, kad yra iš dalies pritaikyta, nurodė, kad žmonėms su negalia patekti nėra galimybių.

29 proc. (98) įstaigų pažymėjo, kad 2 metų laikotarpiu (2018–2019 m.) nenumato atlikti jokių rekonstrukcijų ir įrangos pirkimų, beveik tiek, taip pat 29 proc. (99) įstaigų konstatavo, kad 2 metų laikotarpiu (2018–2019 m.) numatomi įstaigos atnaujinimo darbai, naujos įrangos įsigijimas. Šiuos darbus numačiusios atlikti 37 ligoninės, 23 PSPC, 14 ambulatorijų, 10 poliklinikų, 6 medicininės reabilitacijos ir gydymo įstaigos bei 5 palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninės. 42 proc. respondentų (143) atsakė, kad šiuo klausimu neturi informacijos.

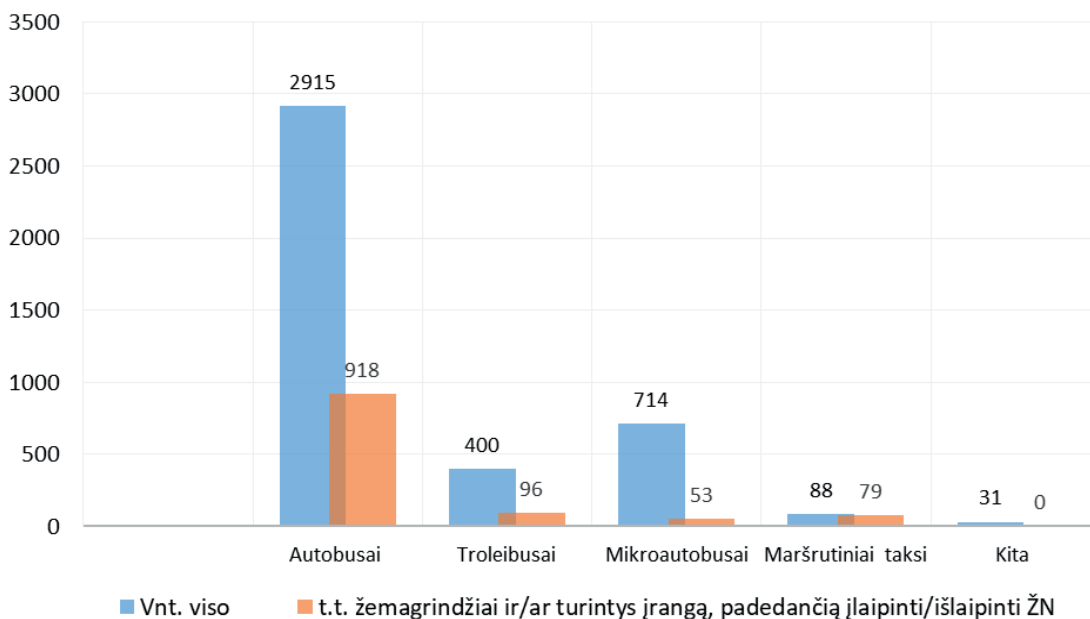
2) 2017 m. atliktas tyrimas „Viešojo transporto aplinkos pritaikymo neįgaliesiems vertinimo tyrimas“⁵⁵

(tyrimą atliko Lietuvos žmonių su negalia sąjunga)

Remiantis Neįgaliųjų reikalų departamento užsakymu 2017 m. LŽNS atlikto Viešojo transporto aplinkos pritaikymo žmonėms, turintiems negalią, vertinimo tyrimo išvadamis, 120 apklaustų įmonių, teikiančių miesto ir tolimojo susisiekimo autobusais paslaugas, turi 4 148 transporto priemones, iš jų – 1 146 transporto priemonės (27,6 proc. viso transporto ūkio) yra žemagrindės ir / ar turi įrangą, padedančią įlaipinti / išlaipinti žmones su individualiais poreikiais. Lietuvoje žemagrindžių transporto priemonių yra mažiau nei 30 proc. visų apklaustose įmonėse disponuojamo keleivinio transporto priemonių, 2 pav. Be to, šios priemonės senos – beveik 70 proc. iš jų senesnės nei 10 metų – ir neturi kitų asmenims, turintiems negalią, reikalingų pritaikymų (vairuotojų išskvietimo mygtukų, švieslenčių, garso sistemų ir kt.). Tyrimo duomenimis, didelė dalis įmonių (75 proc.) nenusiteikusios artimiausiu metu pirkti transporto priemonių, pritaikytų žmonėms, turintiems negalią. 65 įmonės iš 120 atsakiusių nerengia jokių mokymų personalui, kaip atpažinti įvairias negalias ir kaip elgtis su asmenimis, turinčiais negalią, todėl stebimas vairuotojų ir autobusų stočių personalo žinių ir iniciatyvos pagelbėti trūkumas.

Galime daryti išvadą, kad vidutiniškai 2 270 transporto priemonių, iš jų 789 žemagrindėse transporto priemonėse, informacijos ženklai, užrašai, raidės, skaičiai, piešiniai pateikti kontrastingi (šviesūs tamsiame fone arba atvirkščiai), ženklų paviršius matinis, neblizgus. Tai sudaro 54,7 proc. viso eksploatuojamo transporto skaičiaus įmonėse, žemagrindžiam transporto – 68,9 proc. turimo žemagrindžio transporto skaičiaus.

2 pav. Transporto priemonių rūšys ir žemagrindis transportas

⁵⁵ Viešojo transporto aplinkos pritaikymo neįgaliesiems vertinimo tyrimas, <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/VT-tyrimo-aprasymas-12.13.pdf>

Išvados ir rekomendacijos

1. Žmonėms su negalia pritaikyto transporto gerokai per mažai.
2. Siūlyti viešojo transporto paslaugas teikiančioms kompanijoms reguliariai rengti personalo mokymus, susijusius su asmenų, turinčių negalią, aptarnavimu. Mokymai turi būti privalomi numatyti teisės aktuose, o juos organizuojant vežėjai turi bendradarbiauti su negalią turinčių žmonių organizacijų ekspertais, kaip numato ir aukščiau minėtas reglamentas: „Rengiant mokymo apie neįgaliuosius turinį turėtų būti konsultuojamasi su neįgaliesiems ar riboto judumo asmenims atstovaujančiomis organizacijomis arba jos turėtų dalyvauti jį rengiant.“
3. Ši veikla turi būti audituojama.
4. Nors galioja tiek tarptautiniai, tiek vietiniai teisės aktai, reglamentuojantys lygias žmonių, turinčių negalią, galimybes keliauti ir reikalingą nemokamą pagalbą, akivaizdu, kad šių aktų laikymasis nekontroliuojamas. Nors Reglamentas „Dėl miesto ir tolimojo susisiekimo autobusų transporto keleivių teisių“⁵⁶ numato, kad „Valstybės narės turėtų nustatyti už šio reglamento pažeidimus taikomas sankcijas ir užtikrinti, kad tos sankcijos būtų taikomos. Tos sankcijos turėtų būti veiksmingos, proporcingos ir atgrasančios“ (24 punktas). Reglamente taip pat reikalaujama, kad valstybės narės paskirtų nacionalines vykdymo užtikrinimo institucijas (NVUI), kurios būtų atsakingos už Reglamento vykdymo užtikrinimą ir už veiksmingų, proporcingų ir atgrasančių sankcijų savo nacionalinėje teisėje nustatymą, kad jas būtų galima taikyti Reglamentą pažeidusiems operatoriams. Nėra žinių, kad Lietuvos atsakinga institucija – Valstybinė kelių transporto inspekcija prie Susisiekimo ministerijos – būtų numačiusi ir pritaikiusi kokias nors sankcijas.
5. Tenka pabrėžti, kad minėtuose teisės aktuose dauguma nuostatų nėra imperatyvios ir yra pakankamai lanksčios. Vienas iš pavyzdžių galėtų būti šis teiginys: „Vežėjai gali atsisakyti vežti keleivius su negalia, jei tai nėra įmanoma fiziškai dėl autobuso konstrukcijos, autobuso stotelės arba stoties infrastruktūros arba jei tai darydami jie pažeistų sveikatos ir saugos reikalavimus“ (10 str. b).
6. Net ir įsigijus pakankamai asmenims, turintiems negalią, pritaikytų transporto priemonių, problema išliks, jei nebus išspręstos visos infrastruktūros prieinamumo problemos.
7. Net didžiuosiuose miestuose žmonės, turintys negalią, ne visada gali gauti viešojo transporto paslaugas, nes: sunku patekti į stotį (pvz., prie Vilniaus autobusų stoties nėra automobilių parkavimosi vietų, kur žmonės su negalia galėtų palikti savo automobilį ir lengvai patekti į autobuso sustojimo vietą), nėra galimybės atvykti viešuoju transportu, negalima patekti į tualetą, nepritaikytos bilietų kasos ir kt. Kai kurie apklausti vežėjai pastebi, kad asmenys, turintys negalią, negali keliauti vien todėl, kad jiems apskritai sunku išeiti iš iš namų.

⁵⁶ Reglamentas „Dėl miesto ir tolimojo susisiekimo autobusų transporto keleivių teisių“, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32011R0181>

8. Konvencijos 9 straipsnyje teigiama, kad „pastatuose ir kituose visuomenei prieinamuose objektuose įrengti ženklus Brailio raštu ir kitomis aiškiai perskaitomomis ir suprantamomis formomis“, o žmonėms, turintiems negalią, turi būti suteikta galimybė „pasinaudoti įvairių pagalbininkų ir tarpininkų paslaugomis, įskaitant gidus, skaitovus ir profesionalius gestų kalbos vertėjus, kad sudarytų sąlygas patekti į pastatus ir kitus visuomenei prieinamus objektus“. O minėtas reglamentas teigia, kad „Valstybės narės turėtų stengtis gerinti esamą infrastruktūrą, kai tai būtina norint, kad vežėjai galėtų užtikrinti prieigą neįgaliesiems ir riboto judumo asmenims bei teikti deramą pagalbą“. Šiuo atveju užtenka tiesiog vykdyti Konvencijos nuostatas, bendradarbiaujant su negalią turinčių žmonių organizacijų ekspertais.
9. Vežėjai turi viešinti informaciją apie savo teikiamas paslaugas žmonėms, turintiems negalią, pateikti teisingą informaciją apie pritaikytą transporto priemonių maršrutus, kokie pritaikymai yra priemonėje, kokia galimybė pranešti apie negalią turintį keleivį ir norimu maršrutu užsisakyti pritaikytą transportą. Turi būti sudaryta galimybė informaciją gauti negalią turintiems žmonėms prieinamu būdu.
10. Reikia keisti neigiamą vežėjų požiūrį į klientus, turinčius negalią. Žmonės su negalia pažymi, kad kartais prastesnį prieinamumą atperka personalo supratingumas ir geranoriška pagalba, tačiau tyrimas parodė, kad dalis vežėjų ne tik nevertina klientų, turinčių negalią, tačiau savo pasisakymuose demonstruoja atvirai priešišką požiūrį.
11. Neįgaliųjų asociacijų veiklos rėmimo projektuose ar kitose programose turi būti numatytos lėšos auditavimo ir mokymo veikloms, programoms rengti, socialinei reklamai.

3) 2018 m. atlikti 3 tyrimai įgyvendinant priemonę „Vykdyti JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo stebėseną“

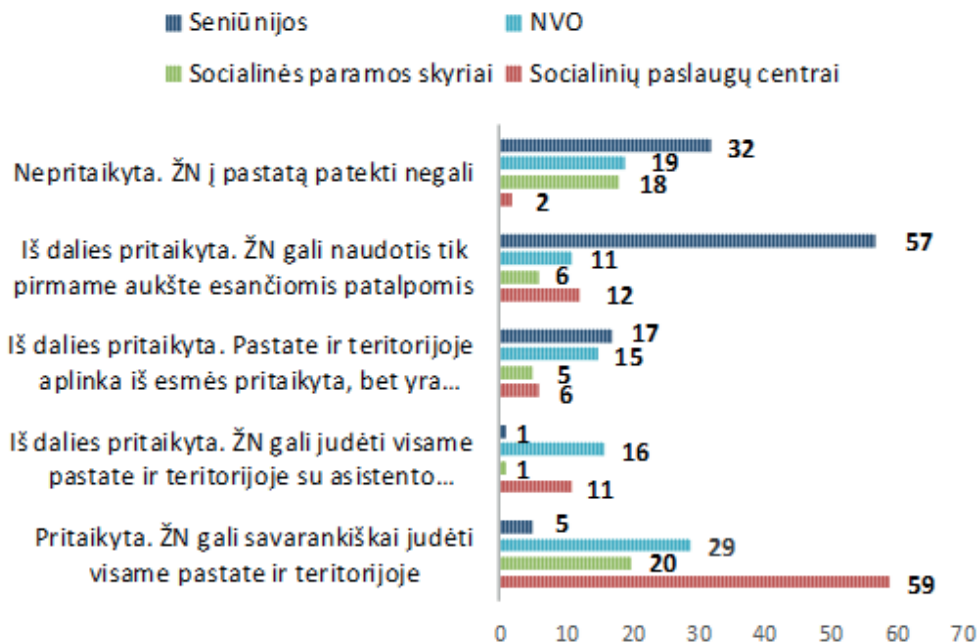
1. „Socialinės paramos skyrių, socialinių paslaugų centrų, seniūnijų prieinamumo apklausos, įvertinant Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“⁵⁷ (tyrimą atliko Lietuvos žmonių su negalia aplinkos pritaikymo asociacija. Į apklausoje pateiktus klausimus atsakinėjo pačios įstaigos).

Atliktų tyrimų metu buvo įvertinta (apklausta):

- 90 socialinių paslaugų centrų, iš kurių visiškai pritaikyta 65,6 proc. (59), 2 – nepritaikyta;
- 110 socialinės paramos skyrių, iš kurių visiškai pritaikyta 18,3 proc. (20), nepritaikyta 16,5 proc. (18);
- 90 nevyriausybinėjų organizacijų, teikiančių paslaugas negalią turintiems žmonėms, iš kurių pritaikyta 32,2 proc. (29), nepritaikyta – 21,1 proc. (19);
- 112 seniūnijų, iš kurių visiškai pritaikyta 4,5 proc. (5), 28,6 proc. nepritaikyta (32). 3 pav.

⁵⁷ Socialinės paramos skyrių, socialinių paslaugų centrų, seniūnijų prieinamumo apklausos, įvertinant Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje, <http://www.ndt.lt/neigaliuju-teisiu-konvencija/tyrimai-2018-m>

3 pav. Socialinių paslaugų centrų, socialinės paramos skyrių, neįgaliųjų organizacijų, seniūnijų įsivertinimas pagal įstaigų rūšis

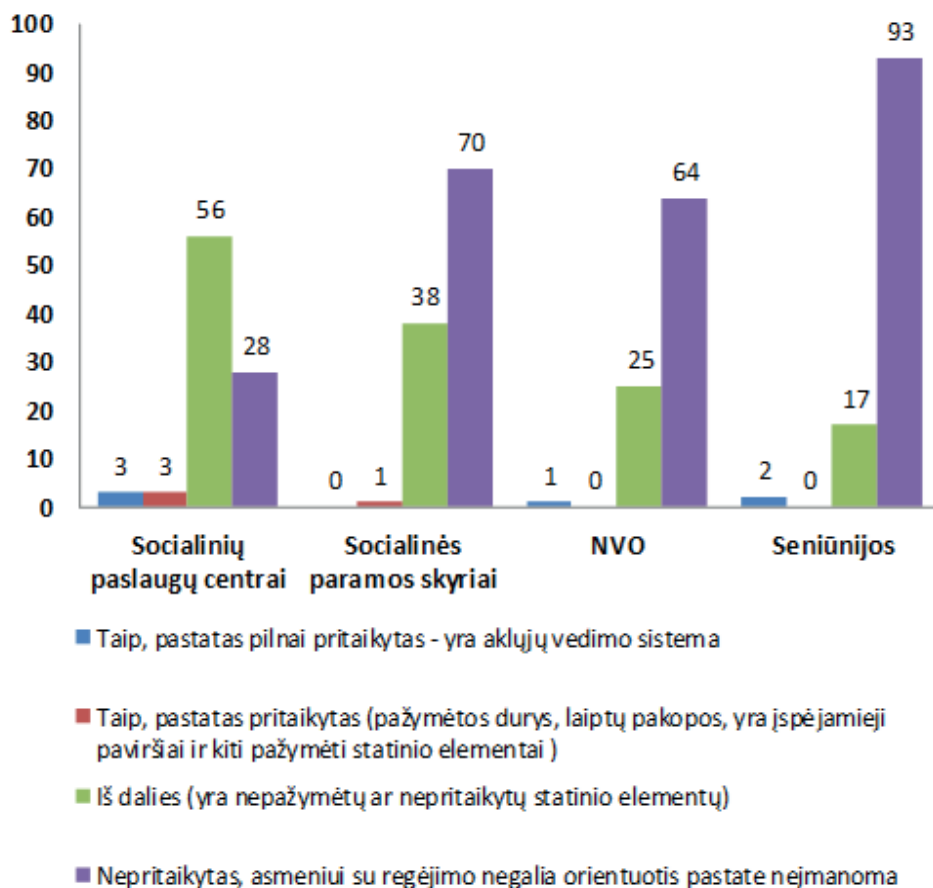

1. Iš 90 apklaustų socialinių paslaugų centrų daugiau nei pusė (65,6 proc.) atsakė, kad yra visiškai pritaikyti negalią turintiems žmonėms savarankiškai judėti pastato viduje. Šiek tiek daugiau nei dešimtadalyje – 13,3 proc. – žmonės su negalia gali judėti tik pirmajame pastato aukšte ir beveik penktadalis, t. y. 18,9 proc. – save vertina kaip iš dalies arba iš esmės pritaikytus, tačiau turinčius tam tikrų trūkumų, dėl kurių žmogus galėtų judėti visoje pastato teritorijoje tik su asistento pagalba. Likę 2,2 proc. centrų visai nepritaikyti žmonėms, turintiems negalią.
2. Šiek tiek mažiau nei trys ketvirtadaliai (71,1 proc.) socialinių paslaugų centrų turi negalią turinčių asmenų parkavimo vietas, atitinkančias visus šioms parkavimo vietoms keliamus reikalavimus. 15,6 proc. centrų turi vietas, kurios tik iš dalies atitinka tokioms parkavimo vietoms keliamus reikalavimus. 13,4 proc. socialinių paslaugų centrų neturi negalią turinčių asmenų parkavimo vietų.
3. Keturi penktadaliai (80 proc.) socialinių paslaugų centrų pastatų yra pritaikyti asmenims, turintiems negalią, judėti tarp aukštų arba turi tik 1 aukštą. Likę socialinių paslaugų centrų pastatai (20 proc.) nėra pritaikyti žmonėms, judantiems neįgaliojo vežimėlyje, judėti tarp pastato aukštų.
4. 31,3 proc. socialinių paslaugų centrų pastatai ir jų prieigos nepritaikytos žmonėms su regėjimo negalia ir tik 3,3 proc. socialinių paslaugų centrų visiškai pritaikyti žmonėms su regėjimo negalia, yra aklujų vedimo sistemos, tiek pat procentų dalyvių atsakė, kad pastatas pritaikytas (pažymėtos durys, laiptų pakopos, yra įspėjamieji paviršiai ir kiti pažymėti statinio elementai), 62,2 proc. dalyvių pažymėjo, kad iš dalies pritaikyta (yra nepažymėtų ar nepritaikytų statinio elementų).
5. Daugiau nei pusė (55,6 proc.) socialinių paslaugų centrų nebuvo modernizuoti ar re-

novuoti per pastaruosius 5 metus, 5 (5,6 proc.) – planuoja atnaujinimo darbus per ateinančius 2 metus.

6. Iš 110 apklaustų socialinės paramos skyrių, mažiau nei penktadalis (18,3 proc.) yra visiškai pritaikyti žmonėms, turintiems negalią, savarankiškai judėti pastato viduje. Daugiau nei pusėje (59,6 proc.) skyrių žmonės su negalia gali judėti tik pirmajame pastato aukšte ir 5,5 proc. socialinių paslaugų skyrių save vertina kaip iš dalies arba iš esmės pritaikytą, tačiau turintys tam tikrų trūkumų, dėl kurių žmogus galėtų judėti visoje pastato teritorijoje tik su asistento pagalba. Likę 16,5 proc. nepritaikyti.
7. Daugiau nei pusė (56,9 proc.) socialinės paramos skyrių turi įrengtus ir visiškai pritaikytus pandusus arba keltuvus (liftus). Mažiau nei penktadalyje (16,5 proc.) šių įstaigų specialus pritaikymas negalią turintiems žmonėms nėra būtinas, kad jie galėtų patekti į vidų. 17,4 proc. įstaigų pandusai įrengti netinkamai, todėl negalią turintys žmonės neturi galimybės savarankiškai patekti į pastato vidų.
8. Nei vienas socialinės paramos skyriaus vadovas neatsakė, kad įstaigos pastatas visiškai pritaikytas žmonėms su regėjimo negalia. Daugiau nei trečdalis (35,8 proc.) įstaigų patalpų yra iš dalies pritaikytos regėjimo negalią turintiems žmonėms. Daugiau nei pusės (64,2 proc.) socialinės paramos skyrių patalpų nėra pritaikytos regėjimo negalią turintiems žmonėms. 4 pav.

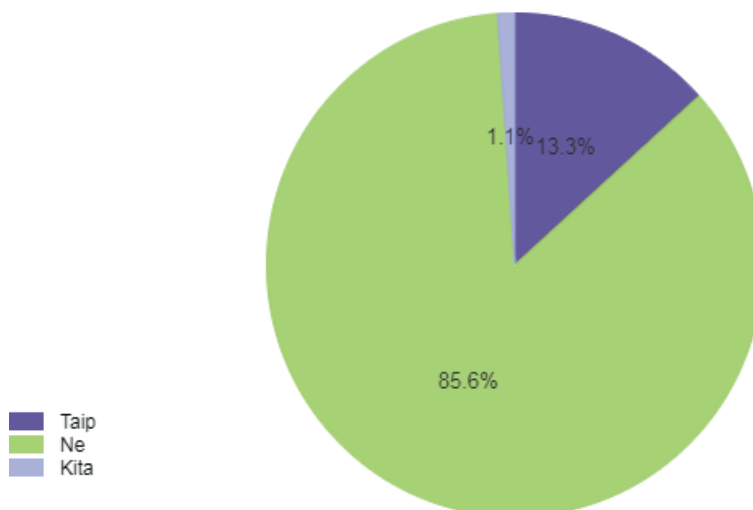
4 pav. Socialinių paslaugų centrų, socialinės paramos skyrių, neįgaliųjų organizacijų, seniūnijų pastatai ir jų prieigos, pritaikytos žmonėms su regėjimo negalia pagal įstaigų rūšis

9. Apie 71,6 proc. šių įstaigų nebuvo modernizuotos ar renovuotos per pastaruosius 5 metus. Ir tik 10 socialinės paramos skyrių (9,1 proc.) planuoja atnaujinimo darbus per ateinančius 2 metus.
10. Iš 112 apklaustų seniūnijų mažiau nei dešimtadalis – 4,5 proc., yra visiškai pritaikytos žmonėms savarankiškai judėti pastato viduje. Daugiau nei pusėje (50,9 proc.) – negalią turintys asmenys gali judėti tik pirmajame pastato aukšte ir apie 29 proc. seniūnijų visai nėra pritaikytos. Likusios 15,2 proc. save vertina kaip iš dalies arba iš esmės pritaikytas, tačiau turinčias tam tikrų trūkumų, dėl kurių žmogus galėtų judėti visoje pastato teritorijoje tik su asistento pagalba.
11. Tik dviejų seniūnijų vadovai įvertino savo įstaigos pastatą kaip visiškai pritaikytą žmonėms su regėjimo negalia (tai sudaro 1,8 proc. visų seniūnijų). Penktadalis (15,2 proc.) seniūnijų patalpų yra iš dalies pritaikytos regėjimo negalią turintiems žmonėms. Labai didelė dalis – net 83 proc. šių patalpų nėra pritaikytos regėjimo negalią turintiems žmonėms.
12. 82,1 proc. seniūnijų nebuvo modernizuotos ar renovuotos per pastaruosius 5 metus. Ir 100 proc. seniūnijų įstaigų neplanuoja jokių atnaujinimo darbų per ateinančius 2 metus.
13. Per pastaruosius 5 metus buvo modernizuota, renovuota 13,3 proc. negalią turinčių žmonių organizacijų, 85,6 proc. negalią turinčių žmonių organizacijų per pastaruosius 5 metus nemodernizuotos ir nerekonstruotos. 5 pav.

5pav. Neįgaliųjų organizacijų būstinių modernizavimas ar rekonstrukcija

Ar Jūsų įstaiga per paskutinius 5 metus buvo modernizuota, rekonstruota?

2. „Policijos komisariatų ir teismų aplinkos prieinamumo apklausos, įvertinant Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“

(tyrimą atliko Lietuvos žmonių su negalia aplinkos pritaikymo asociacija).

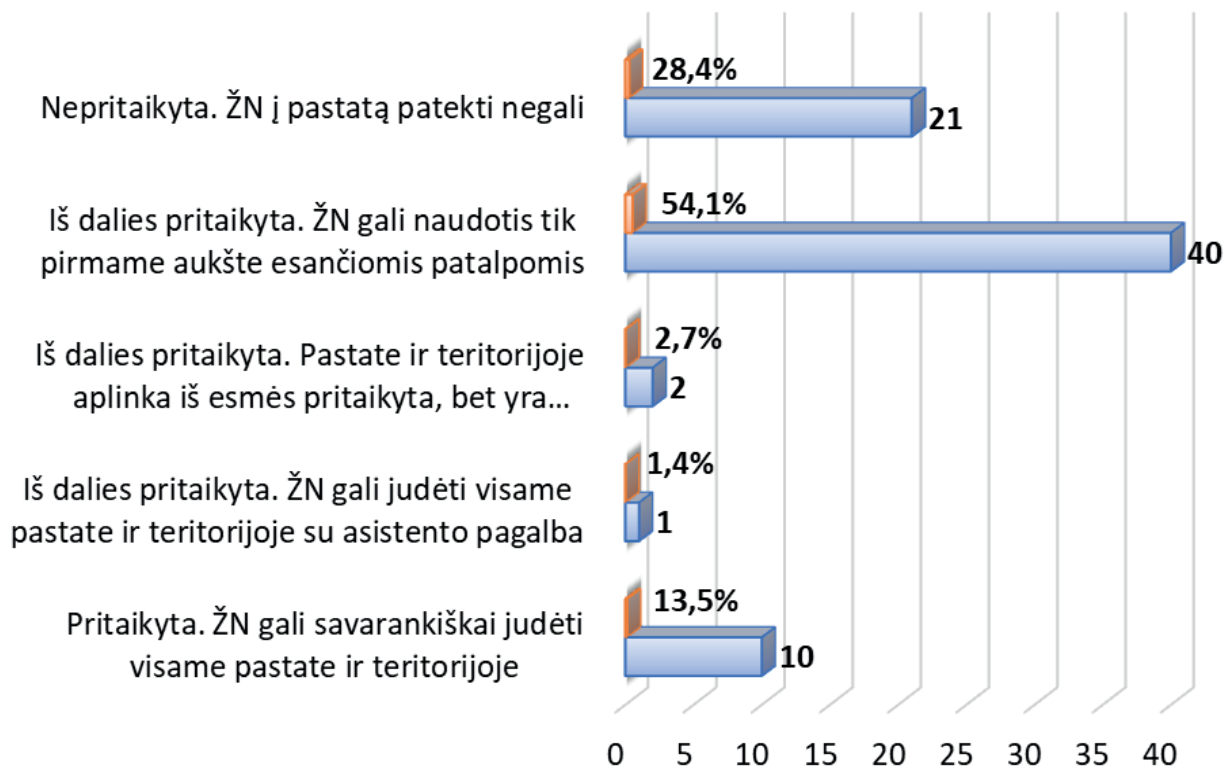
Į apklausoje pateiktus klausimus atsakinėjo pačios įstaigos. Tyrime dalyvavo 148 įstaigos. Atliktų tyrimų metu buvo įvertinta (apklausta) :

- 74 policijos komisariatai, iš kurių pritaikyta 13,5 proc., nepritaikyta – 28,4 proc.;
- 74 teismų įstaigos, iš kurių pritaikyta 13,5 proc., nepritaikyta 13,5 proc., likusios iš dalies pritaikytos.

Tyrimo išvados

1. Remiantis policijos komisariatų vadovų apklausos duomenimis, šiek tiek daugiau nei dešimtadalis – 13,5 proc. policijos komisariatų yra visiškai pritaikyti žmonėms, turintiems negalią, savarankiškai judėti pastato viduje. Daugiau nei pusėje (54,1 proc.) – žmonės gali judėti tik pirmajame pastato aukšte ir beveik trečdalis, t. y. 28,4 proc – visai nėra pritaikyti negalią turintiems asmenims. Likę 4 proc. save vertina kaip iš dalies arba iš esmės pritaikytą, tačiau turintį tam tikrų trūkumų, dėl kurių žmogus, turintis negalią, galėtų judėti visoje pastato teritorijoje tik su asistento pagalba. 6 pav.

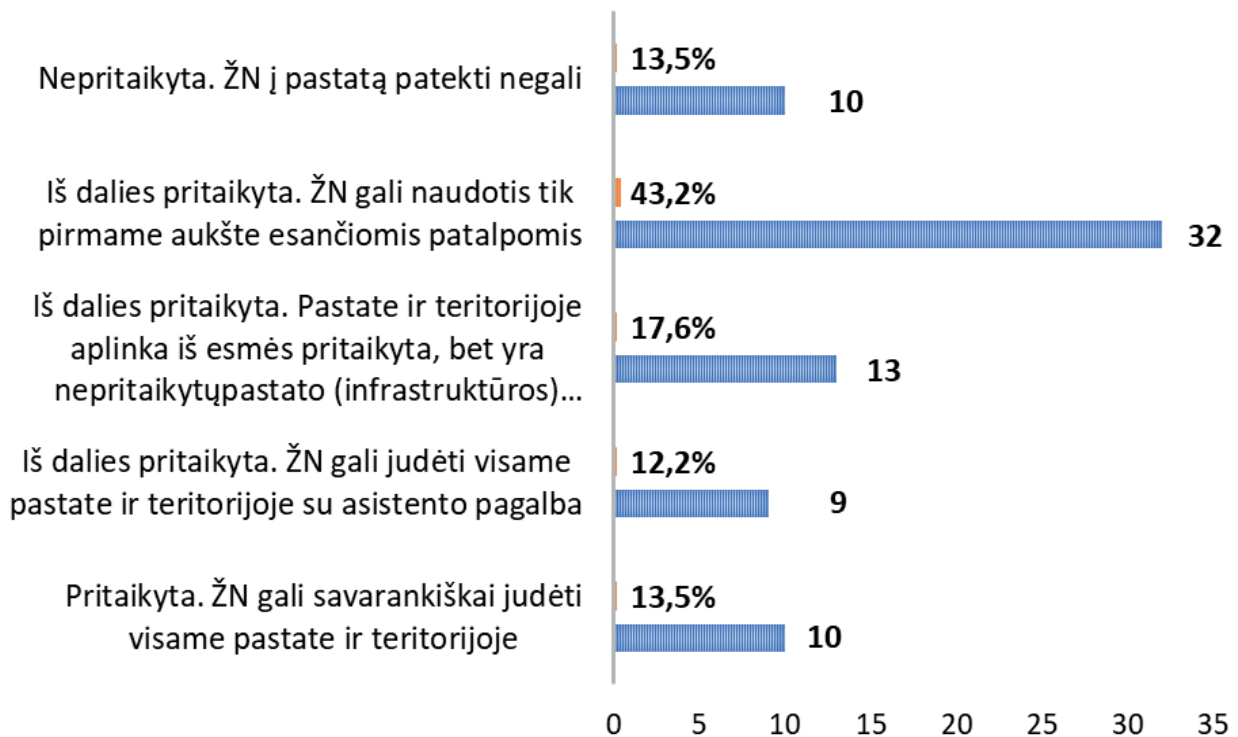
6 pav. Policijos komisariatų įsivertinimas

2. Beveik penktadalis (16,2 proc.) policijos komisariatų pastatų yra pritaikyti asmenims, turintiems negalią, judėti tarp aukštų arba turi tik 1 aukštą. Likę 83,8 proc. nėra pritaikyti neįgaliesiems, judantiems neįgaliojo vežimėlyje, judėti tarp pastato aukštų.
3. Tik šiek tiek daugiau nei dešimtdalyje (12,2 proc.) policijos komisariatų visi sanitariiniai mazgai yra pritaikyti. Beveik pusėje (43,2 proc.) – pritaikytas bent vienas

- sanitarinis mazgas. 13,5 proc. policijos komisariatų įrengti sanitariniai mazgai žmonėms, turintiems negalią, pritaikyti iš dalies – naudotis įmanoma, tačiau yra kliūčių. Šiek tiek daugiau nei trečdalyje (31,3 proc.) policijos komisariatų sanitariniai mazgai visai nėra pritaikyti negalią turinčių žmonių poreikiams.
4. Tik 1 policijos komisariato vadovas įvertino savo įstaigos pastatą kaip visiškai pritaikytą žmonėms su regėjimo negalia (tai sudaro 1,4 proc. visų policijos komisariatų). Apie 45 proc. policijos komisariatų patalpų yra iš dalies pritaikytos regėjimo negalią turintiems žmonėms, o apie 53 proc. – visiškai nepritaikytos regėjimo negalią turintiems žmonėms.
 5. 68,9 proc. policijos komisariatų nebuvo modernizuoti ar renovuoti per pastaruosius 5 m. 1 policijos komisariatas (1,4 proc.) planuoja atnaujinimo darbus per ateinančius 2 metus.
 6. 13,5 proc. teismų įstaigų pastatų yra visiškai pritaikyti žmonėms savarankiškai judėti pastato viduje. Šiek tiek mažiau nei pusėje (43,2 proc.) teismų įstaigų negalią turintys žmonės gali judėti tik pirmajame pastato aukšte. Apie 13,5 proc. teismų įstaigų pastatų visai nėra pritaikyti. Apie 30 proc. save vertina kaip iš dalies arba iš esmės pritaikytą, tačiau turintį tam tikrų trūkumų, dėl kurių žmogus su negalia galėtų judėti visoje pastato teritorijoje tik su asistento pagalba. 7 pav.

7 pav. Teismo įstaigų įsivertinimas

7. Tik apie du penktadaliai (39,2 proc.) teismų įstaigų turi neįgaliųjų parkavimo vietas, atitinkančias visus šioms parkavimo vietoms keliamus reikalavimus. Beveik ketvirtadalis (24,3 proc.) teismų įstaigų turi vietas, kurios tik iš dalies atitinka tokioms parkavimo vietoms keliamus reikalavimus. Daugiau nei trečdalis (36,5 proc.) teismų įstaigų neturi negalią turintiems asmenims pritaikytų parkavimo vietų.

8. Daugiau nei pusė (59,5 proc.) teismų įstaigų turi įrengtus ir visiškai pritaikytus pandusus arba keltuvus (liftus). Maždaug dešimtadalyje (9,5 proc.) šių įstaigų specialus pritaikymas negalią turintiems asmenims nėra būtinas, kad jie galėtų patekti į vidų. 31,1 proc. teismų įstaigų pandusai įrengti netinkamai, todėl žmonės su negalia neturi galimybės savarankiškai patekti į pastato vidų.
9. 69 proc. teismų įstaigų įėjimo durys yra visiškai pritaikytos – negalią turintys žmonės gali savarankiškai jomis naudotis. Beveik ketvirtadalis (23 proc.) – durys pritaikytos iš dalies. Beveik dešimtadalis (8,1 proc.) teismų įstaigų įėjimo durys nėra pritaikytos žmonių, turinčių negalią, poreikiams.
10. Beveik 80 proc. teismų įstaigų vadovų teigia, kad jų įstaigų pastatų koridoriai yra pritaikyti manevruoti žmonėms su negalia. Tik 1 teismo įstaigos koridoriai nėra pritaikyti žmonėms, judantiems vežimėlyje. Likusi dalis (18,9 proc.) – iš dalies pritaikyti (yra nepritaikytų elementų / kliūčių).
11. Kiek daugiau nei penktadalis (21,6 proc.) teismų įstaigų pastatų yra pritaikyti žmonėms su negalia judėti tarp aukštų arba turi tik 1 aukštą. Likę teismų įstaigų pastatai (78,4 proc.) nėra pritaikyti žmonėms, judantiems vežimėliu, judėti tarp pastato aukštų.
12. Tik dešimtadalyje (10,8 proc.) teismų įstaigų visi sanitariniai mazgai yra pritaikyti asmenims, turintiems negalią. Kiek daugiau nei trečdalyje (39,2 proc.) – pritaikytas bent vienas sanitarinis mazgas. Dar beveik trečdalyje (27 proc.) teismų įstaigų įrengti sanitariniai mazgai pritaikyti tik iš dalies – naudotis įmanoma, tačiau yra kliūčių. Beveik ketvirtadalyje (23 proc.) teismų įstaigų sanitariniai mazgai visai nėra pritaikyti negalią turinčių žmonių poreikiams.
13. Tik 1 teismų įstaigos vadovas įvertino savo įstaigos pastatą kaip visiškai pritaikytą žmonėms su regėjimo negalia (tai sudaro 1,4 proc. visų teismų įstaigų). Beveik trečdalis (27 proc.) teismų įstaigų patalpų yra iš dalies pritaikytos regėjimo negalią turintiems žmonėms. Labai didelė dalis – net 71,6 proc. teismų įstaigų patalpų nėra pritaikytos regėjimo negalią turintiems žmonėms.
14. Šiek tiek daugiau nei trys ketvirtadaliai (75,7 proc.) teismų įstaigų nebuvo modernizuoti ar renovuoti per pastaruosius 5 metus. Ir tik 2 teismų įstaigos (2,7 proc.) planuoja atnaujinimo darbus per ateinančius 2 metus. Tiesa, kiek daugiau nei dešimtadalis teismų įstaigų įvardijo, kad modernizavimo / renovavimo poreikiai perduodami Nacionalinei teismų administracijai, kuri rūpinasi teismų centralizuotu aprūpinimu – didesni pastatų modernizavimo, rekonstravimo, atnaujinimo darbai (tarp jų ir pandusų, neregijų vedimo sistemų ir kt. įrengimas) atliekami ir organizuojami iš Nacionalinės teismų administracijos valdomų lėšų.

3. „Kultūros objektų (teatrų, kino centrų, muziejų ir kt.) ir turizmo objektų aplinkos prieinamumo vertinimas, įvertinant Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“

(tyrimą atliko Lietuvos žmonių su negalia aplinkos pritaikymo asociacija).

Į apklausoje pateiktus klausimus atsakinėjo pačios įstaigos. Tyrimo tikslas: įvertinti, kaip žmonėms, turintiems negalią, yra pritaikyti kultūros objektai (teatrai, kino centrai, muziejai ir kt.) ir turizmo objektai.

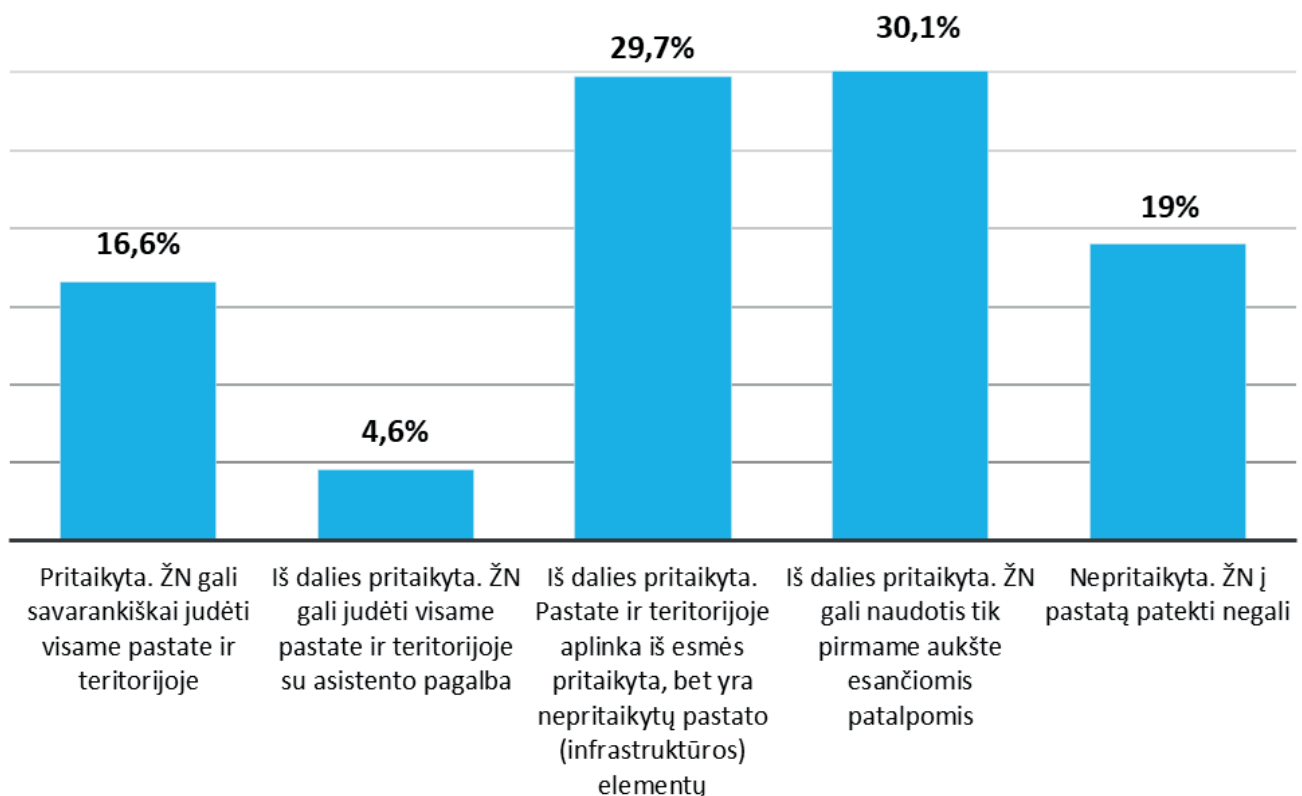
Atliktų tyrimų metu buvo įvertinta (apklausta) :

- 505 kultūros įstaigos, iš kurių pritaikytos visiškai – 16,6 proc., nepritaikyta 19 proc.,
- 295 turizmo įstaigos, iš kurių 24,4 proc. pritaikyta visiškai, nepritaikyta – 7,5 proc.

Tyrimo išvados

Iš 505 apklaustųjų mažiau nei pusė (46,3 proc.) kultūros įstaigų yra visiškai pritaikytos žmonėms, turintiems negalią, savarankiškai judėti pastato viduje. Šiek tiek mažiau nei trečdalyje – 30,1 proc. kultūros įstaigų galima laisvai judėti tik pirmajame pastato aukšte ir beveik tiek pat, t. y. 29,7 proc., kultūros įstaigų save vertina kaip iš dalies arba iš esmės pritaikytas, tačiau turinčias tam tikrų trūkumų, dėl kurių žmogus su negalia galėtų judėti visoje pastato teritorijoje tik su asistento pagalba. Likusios 19 proc. įstaigų visai nėra pritaikytos negalią turintiems asmenims. 8 pav.

8 pav. Kultūros įstaigų įsivertinimas

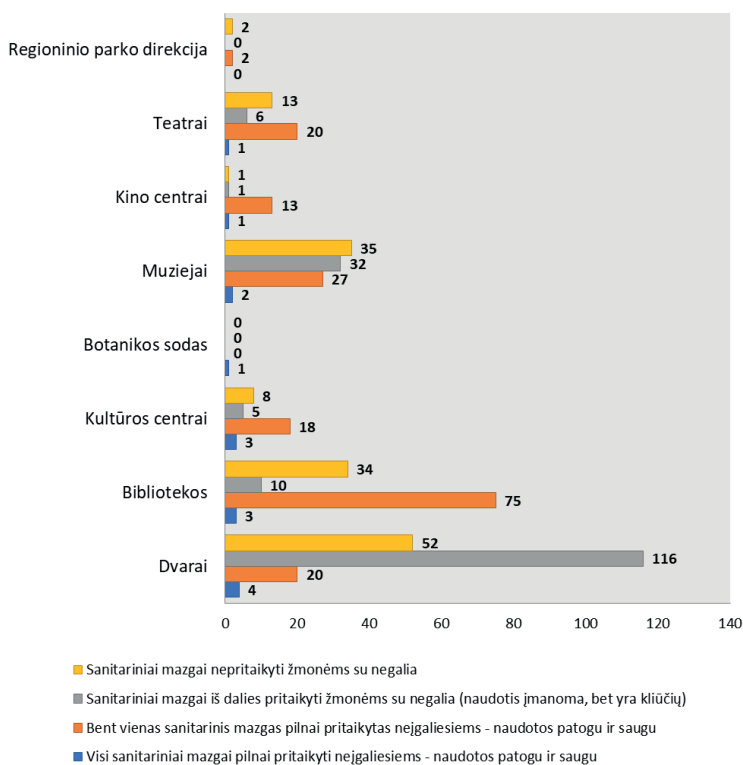

Iš 192 dvarų įsivertino kaip pritaikyti – 9 (5 proc.), iš dalies pritaikyti 137 (71 proc.), nepritaikyti 46 (24 proc.). Iš 122 apklaustų bibliotekų įsivertino kaip pritaikytos – 26 (21 proc.), iš dalies pritaikytos 79 (65 proc.), nepritaikytos 17 (14 proc.). Iš 96 muziejų įsivertino kaip pritaikyti – 22 (22,9 proc.), iš dalies pritaikyti 58 (60,4 proc.), nepritaikyti 16 (16,7 proc.). Iš 40 teatrų įsivertino kaip pritaikyti – 11 (27,5 proc.), iš dalies pritaikyti 16 (40 proc.), nepritaikyti 13 (32,5 proc.). Iš 34 kultūros centrų įsivertino kaip pritaikyti – 7 (21 proc.), iš dalies pritaikyti 23 (67 proc.), nepritaikyti 4 (12 proc.). Kino centrai iš 16 įsivertino kaip pritaikyti – 9 (56,3 proc.), iš dalies pritaikyti 6 (37,6 proc.), nepritaikyti 1 (6,3 proc.). Iš 4 regioninio parko direktorių visos įsivertino kaip pritaikyti iš dalies pritaikyti 4 (100 proc.).

1 botanikos sodas įsivertino kaip pritaikyti – 1 (100 proc.).

Ypač bloga padėtis dėl prieinamų tualetų žmonėms, turintiems negalią. Tas pasakytina ir apie kultūros bei turizmo įstaigas. 4 dvarai, 3 bibliotekos, 3 kultūros centrai, 1 botanikos sodas, 2 muziejai, 1 kino centras ir 1 teatras įvardijo, kad visi sanitariniai mazgai visiškai pritaikyti asmenims, turintiems negalią – naudotis patogiu ir saugu; sanitariniai mazgai atitinka visus STR 2.02.10:2018 reikalavimus; 20 dvarų, 75 bibliotekos, 18 kultūros centrų, 27 muziejai, 13 kino centrų, 20 teatrų ir 2 regioninio parko direktorių pažymėjo, kad bent vienas sanitarinis mazgas visiškai pritaikytas – naudotis patogiu ir saugu; 116 dvarų, 10 bibliotekų, 5 kultūros centrai, 32 muziejai, 1 kino centras, 6 teatrai atsakė, kad sanitariniai mazgai iš dalies pritaikyti žmonėms su negalia (naudotis įmanoma, bet yra kliūčių); 52 dvarai, 34 bibliotekos, 8 kultūros centrai, 35 muziejai, 1 kino centras, 13 teatrų, 2 regioninio parko direktorių neturi pritaikytų sanitarinių mazgų žmonėms, turintiems negalią. 9 pav.

9 pav. Kultūros įstaigose sanitarinių mazgų pritaikymas žmonėms su negalia pagal įstaigų rūšis

41,8 proc. kultūros įstaigų pastatų ir jų prieigų nepritaikyti žmonėms su regėjimo negalia; 0,4 proc. kultūros įstaigų visiškai pritaikytos žmonėms su regėjimo negalia – yra aklujų vedimo sistemos; 0,8 proc. kultūros įstaigų pažymėjo, kad pastatas pritaikytas (pažymėtos durys, laiptų pakopos, yra įspėjamieji paviršiai ir kiti pažymėti statinio elementai); 57 proc. dalyvių atsakė, kad iš dalies pritaikyta (yra nepažymėtų ar nepritaikytų statinio elementų).

Kalbant apie turizmo objektus, situacija dar blogesnė. 5 etnografinių turizmo sodybų, 24 bažnyčių, 23 turizmo ir informacijos centrų, 2 cerkvių, 1 pilies, 2 mečečių ir 1 sinagogos pastatai ir jų prieigos nepritaikytos asmeniui su regėjimo negalia, orientuotis pastate neįmanoma. Nei vienas turizmo objekto vadovas nepažymėjo, kad pastatas visiškai pritaikytas – yra aklujų vedimo sistema. 5 etnografinių turizmo sodybos ir 1 cerkvė atsakė, kad pastatas pritaikytas (pažymėtos durys, laiptų pakopos, yra įspėjamieji paviršiai ir kiti pažymėti statinio elementai); 73 etnografinių turizmo sodybos, 50 bažnyčių, 42 turizmo ir informacijos centrai, 53 cerkvės, 10 pilių, 1 mečetė, 2 sinagogos įvardijo, kad iš dalies pritaikyta (yra nepažymėtų ar nepritaikytų statinio elementų).

4) 2019 m. buvo atliktas tyrimas „Aukštųjų mokyklų ir profesinio mokymo įstaigų fizinės aplinkos prieinamumo neįgaliesiems vertinimas“⁵⁸

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti fizinės aplinkos pritaikymo žmonėms, turintiems negalią, situaciją Lietuvos aukštosiose mokyklose (universitetuose ir kolegijose) bei profesinio mokymo įstaigose (profesinio mokymo mokyklose ar profesinio mokymo centruose). Atliko Lietuvos žmonių su negalia sąjunga (LŽNS).

Apklausoje anketas laiku užpildė 79 juridiniai asmenys, vidutiniškai 88 proc. (90 juridinių asmenų iš turėtos duomenų bazės) įstaigų. Iš jų – 15 kolegijų, 17 universitetų, 29 profesinės mokyklos ir 18 profesinio mokymo centrų. Iš viso duomenys buvo pateikti apie 237 šioms mokymo įstaigoms priklausančius objektus (pastatus ar patalpas).

Tyrimo išvados

20 proc. (47) mokymo įstaigų yra pritaikytos, t. y. žmonės, turintys negalią, savarankiškai gali judėti visame pastate ir teritorijoje. Geriausiai pastatai yra pritaikyti kolegijose – 76 proc. (30), universitetuose – iš 125 pastatų – 67 proc. (84), profesinio mokymo centruose – 61 proc. (22) ir tik 25 proc. (9) yra pritaikyta profesinių mokyklų.

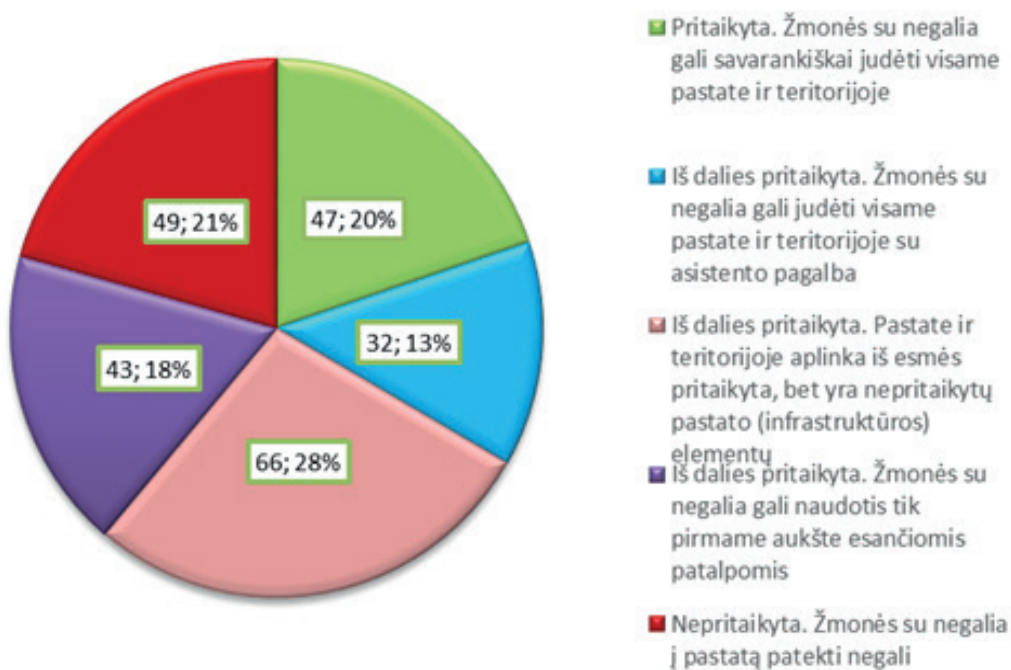
59 proc. (141) įstaigų yra pritaikytos iš dalies: 13 proc. (32) įstaigų žmonės su negalia gali judėti visame pastate ir teritorijoje su asistento pagalba. Kolegijose su asistento pagalba gali judėti 22,5 proc. (9) pastatų, universitetuose – 17 proc. (21). Tačiau, kaip nurodė patys respondentai, tik apie 3 proc. (po 1 obj.) profesinių mokyklų ir profesinio mokymo centrų objektuose galima judėti padedant asistentui; 28 proc. (66) įstaigų pastatai ir teritorijų aplinka iš esmės pritaikyta, bet yra nepritaikytų pastatų (infrastruktūros) elementų. Šį vertinimo

⁵⁸ „Aukštųjų mokyklų ir profesinio mokymo įstaigų fizinės aplinkos prieinamumo neįgaliesiems vertinimas“, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Aukstujy-mokykly-tyrimo-ataskaita_galutinė.pdf

rodiklį atitiko 31 proc. universitetų (39) ir profesinio mokymo centrų (11), 28 proc. (11) kolegijų ir 14 proc. (5) profesinių mokyklų; 18 proc. (43) įstaigų žmonės, turintys negalią, gali naudotis tik pirmame aukšte esančiomis patalpomis. Tai 39 proc. (14) profesinių mokyklų pastatų, 31 proc. (11) profesinio mokymo centruose, 13 proc. universitetų ir 5 proc. (2) kolegijų pastatuose.

21 proc. (49) įstaigų yra nepritaikytos. Žmonės, turintys negalią, į pastatą patekti negali. Didžiausią dalį visiškai nepritaikytų pastatų sudaro profesinės mokyklos – 36 proc. (13), po 20 proc. – universitetai (25) ir kolegijos (8) ir 8 proc. (3) profesinio mokymo centrai. 10 pav.

10 pav. Aukštųjų mokyklų bei profesinio mokymo įstaigų vertinimas

Analizuojant esamą situaciją dėl mokymo įstaigų prieinamumo, dar kartą aiškėja, kad remontuojant, renovuojant švietimo įstaigas ne visada buvo atsižvelgiama į Statybos techninio reglamento 2.03.01:2001 nuostatas. Rekomenduojame vadovautis naujai patvirtintu Statybos techniniu reglamentu 2.03.01:2019, plačiau taikyti ISO standartus ir universalus dizaino principus, pritaikant (statant, rekonstruojant, renovuojant, atnaujinant, remontuojant ir pan.) statinius ir fizinę aplinką bei perkant būtiną įrangą.

Būsto pritaikymo žmonėms, turintiems negalią, programa

Kad žmonės, turintys negalią, galėtų gyventi savarankiškai ir visapusiškai dalyvauti visoje gyvenimo srityse, pritaikytas būstas yra viena svarbiausių sąlygų.

Lietuvoje būsto ir jo aplinkos pritaikymas žmonėms, turintiems negalią, organizuojamas iš SADM skirtų asignavimų ir iš savivaldybių biudžetinių lėšų.

Šiuo metu suteikti paramą pritaikyti būstą asmenims, turintiems negalią, yra pasitelkiamos dvi priemonės. Pirmoji skirta organizuoti būsto ir jo aplinkos pritaikymą žmonėms, turintiems negalią, 1 lentelė. Antroji – šeimų, auginančių vaikus su sunkia negalia, gyvenamajai aplinkai pritaikyti, 2 lentelė.

Skaičiuojama, kad visų savivaldybėms pateiktų prašymų pritaikyti būstą kasmet patenkinama apie 59 proc.

Nuo 2019 metų sudaryta galimybė žmogui, turinčiam negalią, savarankiškai atlikti būsto pritaikymo darbus, tarp jų – pirkti ir įrengti keltuvus ar liftus ir tuo atveju, jei žmogaus su negalia pritaikomas būstas nėra įtrauktas į einamųjų metų pritaikomų būstų sąrašą. Be to, padidinta valstybės biudžeto lėšų dalis dengiant būsto pritaikymo išlaidas iki 5 700 Eur (buvo 4 218 Eur), o valstybės biudžeto lėšos negali sudaryti daugiau kaip 60 proc. būsto pritaikymo darbų kainos. Tokiu atveju kartu su privalomu savivaldybių biudžetų indėliu vienam žmogui, turinčiam negalią, būsto pritaikymo darbams skiriama iki 9 500 Eur.

Taikant antrąją priemonę taip pat yra naujovių. Pavyzdžiui, kompensuojamas techninės pagalbos priemonių įsigijimas, kai tokių priemonių finansavimas nėra numatytas per Techninės pagalbos žmonėms su negalia centrą, tarkime, pasunkintos antklodės, spaudimo volai ir pan.⁵⁹

Per 11 m. nuo būsto pritaikymo žmonėms su negalia programos vykdymo pradžios 2007–2018 m. pritaikyti 3 266 būstai.

1.lentelė. Būsto pritaikymo poreikio tenkinimas

Eil. Nr.		2017 m.	2018 m.	2019 m.
1.	Pritaikyta būstų	412	381	
2.	Panaudota lėšų, tūkst. Eur	2 700,85	2 242,61	
3.	Iš jų iš valstybės biudžeto, tūkst. Eur	1 450	1 221,7	
4.	Iš jų iš savivaldybių biudžeto, tūkst. Eur	1 250,85	1 020,91	
5.	Patenkintas poreikis, proc.	59,5	59	

Šaltinis: Neįgaliųjų reikalų departamentas

2.lentelė. Būsto pritaikymas vaikams su negalia

Eil. Nr.		2017 m.	2018 m.	2019 m.
1.	Pritaikyta būstų (būstų skaičius)	88	201	
2.	Pritaikyta būstų (vaikų skaičius)	92	201	
3.	Dalyvauta savivaldybių, vnt.	44	47	
4.	Savivaldybių, skyrusių lėšų, skaičius, vnt.	15	2	
5.	Skirta lėšų, tūkst. Eur	318,8	410,3	
6.	Iš jų iš valstybės biudžeto, tūkst. Eur	290,8	395,3	
7.	Iš jų iš savivaldybių biudžeto, tūkst. Eur	28	15	

Šaltinis: Neįgaliųjų reikalų departamentas

Lietuvos neįgaliųjų draugijos (2018) atliktoje „Neįgaliųjų moterų padėties analizėje“ penktadalis – 20 proc. atsakiusiųjų (46 iš 230) teigia, kad jų namai nėra pritaikyti judėjimo poreikiams, 30,5 proc. (68 iš 223) teigia, kad negauna nemokamai ar su daline kompensacija laiku ir kokybiškų būsto pritaikymo paslaugų. Taip pat santykinai didelis procentas apklaus-

⁵⁹ Parama žmonių, turinčių negalią, būsto pritaikymui. Viskas, ką reikia žinoti, 15min.lt, <https://www.15min.lt/verslas/naujienu/kvadrasinis-metras/nekilnojamosis-turtas/parama-zmoniu-turinciu-negalia-busto-pritaikymui-viskas-ka-reikia-zinoti-973-1232042?copied>

tųjų, 27,9 proc. (64 iš 229) teigia, kad visuomeniniai pastatai nėra pritaikyti judėjimo poreikiams.⁶⁰

Remiantis Lietuvos neįgaliųjų draugijos (2018) atlikto „Neįgaliųjų individualių specialiųjų poreikių tenkinimo tyrimu“, apie 64 proc. gavusių šias paslaugas, jas vertina gerai, dar apie 34 proc. – patenkinamai (apima poreikio vertinimo procedūras, darbų organizavimą ir vykdymą bei pritaikymo kokybę).⁶¹

Statinių pritaikymo žmonėms, turintiems negalią, priežiūros projektas

2017 m., 2018 m., 2019 m. ir 2020 m. per Neįgaliųjų reikalų departamentą finansuotas 1 konkurso būdu atrinktas **Statinių pritaikymo neįgaliesiems priežiūros projektas**, kurį įgyvendina Neįgaliųjų asociacija.

3.lentelė. Statinių pritaikymo neįgaliesiems priežiūra

	2017 m.	2018 m.	2019 m.
Patikrinta (suderinta) neįgaliesiems svarbių statinių projektų, paskelbtų Lietuvos Respublikos statybos leidimų ir statybos valstybinės priežiūros informacinėje sistemoje „Infostatyba“	2 090	2 601	
Dalyvaujant statybos užbaigimo komisijų darbe patikrinta (priimta) neįgaliesiems svarbių statinių	600	771	
Projektuotojams suteiktos konsultacijos neįgaliesiems svarbių statinių projektų rengimo klausimais	573	426	
Suderinta ir priimta neįgaliesiems svarbių statinių	2 690	3 372	

Šaltinis: Neįgaliųjų reikalų departamentas

Mokyklų prieinamumas žmonėms, turintiems negalią

Atkreiptinas dėmesys bei remiantis Švietimo valdymo informacinės sistemos duomenimis (toliau – ŠVIS), **tik apie 10 proc. mokyklų yra pritaikytos žmonėms su negalia**, judantiems su vežimėliais (26 – 32 pav.) ir tik 0,3 proc (3) mokyklos yra visiškai pritaikytos akliesiems žmonėms. Būtina atkreipti dėmesį, kad mokymosi aplinkos pritaikymas yra būtinas ne tik besimokantiejiems su negalia, bet ir mokinių tėvams, globėjams, kurie taip pat gali turėti negalią.⁶²

⁶⁰ Neįgaliųjų moterų padėties analizė, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/JT_neigaliuju_teisiu_konvencijos_stebesenos_ataskaita_GALUTINE.pdf - 39 psl.

⁶¹ Neįgaliųjų individualių specialiųjų poreikių tenkinimo tyrimas, <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Neigaliuju-poreikiu-tyrimo-ataskaita-2018-12-07-GALUTINIS.pdf>

⁶² Mokyklų pritaikymo neįgaliesiems du ŠVIS, http://svis.emokykla.lt/mokyklu-pritaikymo-neigaliesiems-anketos-duomenys-file:///D:/Šešėlinė%20ataskaita2020/JT_neigaliuju_teisiu_konvencijos_stebesenos_ataskaita_2018.pdf

Rinkimų balsavimo apylinkių prieinamumas

Svarbu paminėti **balsavimo apylinkių prieinamumo gerinimo progresą**. 2016 m. vykę Seimo rinkimai buvo svarbus įvykis, diskusijoms apie rinkimų prieinamumą suteikęs naują pagreitį. Tais metais Lietuvos negalios organizacijų forumas išsiaiškino, jog net 60 proc. balsavimo vietų buvo nepritaikytos vežimėliais judantiems asmenims.

Vyriausiosios rinkimų komisijos duomenimis, nuo 2018 m. gruodžio 15 d. iki 2019 m. kovo 1 d. balsavimo patalpų, pritaikytų asmenims, turintiems negalią, padaugėjo per 435. 2019 m. kovo mėn. 1 322 rinkimų apylinkės iš 1 970 buvo pritaikytos asmenims, turintiems negalią, t. y. 67 proc.

Lietuvos žmonių su negalia sąjungos duomenimis, vykdam I Lietuvos negalios organizacijų forumo projektą „Inovatyvios priemonės – žmonių su negalia bendruomenės aktyvinimui įsitraukti į viešojo valdymo procesus“ 2019 m. gegužės mėn. vykusiuose rinkimuose apie 10 proc. VRK skelbiamų prieinamomis apylinkėmis – nepritaikytos.⁶³

Žmonės, turintys negalią, teigiamai vertina galimybę internete patikrinti, ar apylinkė yra prieinama. Tačiau svarbiausiu proveržiu įvardija, kad buvo galima balsuoti bet kurioje rinkimų apylinkėje. 2019 m. įsigalioję rinkimų įstatymų pakeitimai numato imperatyvią pareigą savivaldybėms užtikrinti visiems rinkėjams ir visose apylinkėse teisę balsuoti, nesunkiai patekti į balsavimo patalpas ir gauti tinkamą pagalbą. Balsavimo teisė turi būti užtikrinta tiek negalią turintiems asmenims, tiek pagyvenusiems žmonėms, tiek jaunoms šeimoms, atvykstančioms balsuoti su mažamečiais vaikais vežimėliuose. Balsavimo procedūros ir patalpos turi būti prieinamos visiems, nepaisant negalios ar kitų judėjimo suvaržymų.⁶⁴

Išvados ir rekomendacijos

- JT neįgaliųjų teisių konvencijos 9 straipsnyje aiškiai įtvirtinta teisė į prieinamumą kaip prielaida žmonėms, turintiems negalią, gyventi savarankiškai, visapusiškai ir lygiateisiškai dalyvauti visuomenės gyvenime ir lygiai su kitais asmenimis neribotai naudotis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis.

Todėl valstybė turi imtis atitinkamų priemonių, kad užtikrintų negalią turintiems žmonėms lygiai su kitais asmenimis fizinės aplinkos, transporto, informacijos ir ryšių, įskaitant informacijos ir ryšių technologijų bei sistemų, taip pat kitų visuomenei prieinamų objektų ar teikiamų paslaugų bei informacijos prieinamumą tiek miesto, tiek kaimo vietovėse. Prieinamumo kliūčių ir trukdžių nustatymas ir pašalinimas turi būti taikomas: a) pastatams, keliams, transporto priemonėms ir kitokiems vidaus ir lauko objektams, įskaitant mokyklas, būstą, medicinos įstaigas ir darbo vietas; b) informacijos, ryšių ir kitokioms tarnyboms, įskaitant elektronines ir avarines tarnybas.

- Griežtas universalus dizaino taikymas visoms naujoms prekėms, produktams, prie-

⁶³ Inovatyvios priemonės – žmonių su negalia bendruomenės aktyvinimui įsitraukti į viešojo valdymo procesus, <https://www.inf.lt/projektai/inovatyvios-priemones-zmoniu-su-negalia-bendruomenes-aktyvinimui-istrakti-i-viesojo-valdymo-procesus/?lang=lt>

⁶⁴ LR Vyriausybės informacija, <http://lrv.lt/lt/naujienos/pagrindinis-vyriausybes-siekis-visiems-rinkejams-pritaikyta-balsavimo-aplinka>

monėms, technologijoms ir paslaugoms turėtų užtikrinti visišką, vienodą ir neribotą prieinamumą visiems potencialiems klientams, įskaitant turinčius negalią, visiškai atsižvelgiant į jų prigimtinių orumą ir įvairovę. Jis turėtų padėti sukurti galimybę visiems asmenims neribojamai judėti iš vienos erdvės į kitą, judėti konkrečioje erdvėje be jokių kliūčių, taip pat gauti ir suprasti visą jiems teikiamą informaciją.

- Ekonomiškiau universalų dizainą taikyti pačioje projektavimo pradžioje, todėl labai svarbu, kad jau šiame etape įsitrauktų ir negalią turintys asmenys, ekspertai, kurie galėtų konsultuoti bei teikti reikalingą informaciją.

- Kadangi prieinamumo trūkumas dažnai kyla iš nepakankamo informuotumo ir techninės patirties bei žinių stokos, Konvencijos 9 straipsnyje (2 dalies c punktas) nustatyta pareiga valstybėms, Konvencijos Šalims, apmokyti suinteresuotus asmenis apie prieinamumo iššūkius ir sunkumus, su kuriais susiduria žmonės, turintys negalią. Lietuvoje vyktyti mokymai architektams, projektuotojams, turizmo bei kultūros srities atstovams, tačiau jų turėtų būti kur kas daugiau. Mokymus organizuojančioms negalią turinčių žmonių NVO dažnai stringa lėšų didesniai mokymų skaičiui organizuoti.

- Būtina vis daugiau į produktų kūrimą tiesiogiai įtraukti žmones, turinčius negalią – taip būtų geriau suprantami esami poreikiai ir didinamas prieinamumo testų veiksmingumas.

- Svarbu įgyvendinti informavimo ir kontrolės sistemas, taip pat ir nepriklausomą stebėseną, siekiant užtikrinti prieinamumo standartų taikymą ir įgyvendinimą praktikoje.

- Svarbu sekti, kad rekonstruojant, remontuojant, atnaujinant (modernizuojant) ar naujai statant pastatus ir tam naudojant struktūrinės paramos, valstybės ar savivaldybių biudžeto lėšas, visada būtų vadovaujama statybos techninio reglamento 2.03.01:2001 „Statinių prieinamumas“ nuostatomis.

- Rekomenduojama plačiai viešinti ir populiarinti universalaus dizaino sąvoką ir principus.

PRIEINAMUMAS, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 9 STR. (B) DALIS

JT Komiteto rekomendacijos Lietuvai

JT Neįgaliųjų teisių konvencijos Bendrosios pastabos Nr. 2 (2014 m.) 9 straipsnio (Prieinamumas) I dalyje aiškiai įvardijama, kas laikoma prieinamumu: „Prieinamumas yra neįgaliųjų gyvenimo savarankiškai ir visapusiško bei lygiateisio dalyvavimo visuomenės gyvenime prielaida. Be fizinės aplinkos, transporto, informacijos ir ryšių, įskaitant informacijos ir ryšių technologijų bei sistemų, taip pat kitų visuomenei prieinamų objektų ar teikiamų paslaugų prieinamumo neįgalieji neturės lygių galimybių dalyvauti savo visuomenės gyvenime.“ Taip pat to paties straipsnio 5 punkte aiškiai nurodoma, kaip bendrąja prasme suprantamos informacijos ir ryšių technologijos (IRT) pabrėžiant, kad tai apima tiek ryšių, tiek informacinius įrenginius, programas ar jų turinį, o tai apima ne tik televiziją, tinklo techninę bei programinę įrangą, bet ir mobiliuosius telefonus, kompiuterius. IRT svarba ypač pabrėžiama plačių galimybių pasinaudoti paslaugomis aspektu, nes negalią turintys žmonės dažniausiai patiria socialinę atskirtį.⁶⁵

2016 m. balandžio 20 d. JT Neįgaliųjų teisių komiteto Baigiamųjų pastabų dėl pirminės Lietuvos ataskaitos rekomendacijų Lietuvai 9 straipsnio (Prieinamumas) 22 punkte teigiama, kad Komitetas rekomenduoja „valstybei, Konvencijos šaliai, pagal Bendrąją pastabą Nr. 2 (2014 m.) dėl prieinamumo ir glaudžiai bendradarbiaujant su organizacijomis“ bei to paties punkto b dalyje užtikrinant, kad „reglamentuose, standartizavimo nuostatose ir veiksmų plane būtų numatytas fizinis, aplinkos, informacijos ir komunikacijos prieinamumas visiems neįgaliesiems, būtų numatytos atitinkamos atgrasomosios sankcijos ir įgyvendinimo mechanizmai ir būtų sustabdomas Europos Sąjungos fondų naudojimas statiniams, interneto svetainėms ir kitiems dalykams, kurie nėra prieinami“.⁶⁶

LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos patvirtintame JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių plane numatytos priemonės, kurios turi padėti įgyvendinti JT Komiteto rekomendacijas. Kadangi šiame darbe bus plačiau nagrinėjamas viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainių prieinamumo klausimas, todėl daugiausia bus atsižvelgiama į plano 6 rekomendacijos b dalį. Minėtoje dalyje su interneto svetainių prieinamumu žmonėms, turintiems negalią, numatyta 11-a priemonė: „Skatinti informacinės aplinkos pritaikymą specialiųjų poreikių turintiems žmonėms ir pagal kompetenciją rengti teisės aktus, kurių reikia viešojo sektoriaus institucijų svetainių prieinamumui specialiųjų poreikių turintiems žmonėms užtikrinti.“

⁶⁵ 2014 m. kovo 31 – balandžio 11 d. Bendroji pastaba Nr. 2 (2014 m.), 9 straipsnis, <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/19V266-9-str.pdf>

⁶⁶ Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijos Lietuvai, 2016 m. balandžio 20 d., 9 straipsnis, (b dalis) <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Neigaliuju-teisiu-komiteto-rekomendacijos-Lietuvai-4.doc>

SADM rekomendacijų įgyvendinimo plane, atsižvelgiant į JT Komiteto rekomendacijas ir į tai, kad buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/2102 dėl viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainių ir mobiliųjų programų prieinamumo, įvardyti laukiami priemonių įgyvendinimo rezultatai:

„Pagal kompetenciją teisės aktų, kurių reikia viešojo sektoriaus institucijų svetainių prieinamumui specialiujų poreikių turintiems žmonėms užtikrinti, parengimas.“

Plane numatomas rekomendacijos įgyvendinimo laikotarpis yra 2017–2020 m. ir už šios rekomendacijos vykdymą atsakinga LR susisiekimo ministerija.⁶⁷

Priemonių įgyvendinimas

Dar 2013 m. gegužės 23 d. tuo metu Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie LR susisiekimo ministerijos priėmė įsakymą „Dėl Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktoriaus 2004 m. kovo 31 d. įsakymo Nr. T-40 „Dėl Neįgaliesiems pritaikytų interneto tinklalapių kūrimo, testavimo ir įvertinimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo“. Šiuo įsakymu siekta į nacionalines taisykles įtraukti Pasaulinio saityno konsorciumo (angl. *World Wide Web Consortium (W3C)*) saityno reikalavimus turinio prieinamumui, vadovaujantis žiniatinklio turinio prieinamumo gairių (angl. *Web Content Accessibility Guidelines (WCAG)*) 2.0 versija. Šiose gairėse nurodomi trys galimi interneto svetainių prieinamumo atitikties sėkmės kriterijų lygiai, žymimi A, AA, arba AAA raidėmis, kur pirmasis – žemiausias, antrasis – šiuo metu numatomas pagal Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą (ES) 2016/2102 ir trečiasis – aukščiausias lygmuo. Gairės numato, kad visa interneto svetainė turi būti pritaikyta negalių turintiems žmonėms, o jeigu to padaryti neįmanoma pagal WCAG 2.0, tuomet turi būti jiems kuriama alternatyvi nepritaikytos interneto svetainės dalies versija. Interneto svetainių atitikties minėtiems reikalavimams testavimui palengvinti gali būti naudojami žiniatinklio prieinamumo įvertinimo įrankiai (angl. *Web Accessibility Evaluation Tools*). Tai programinė įranga bei testavimo įrankiai internete, leidžiantys automatiškai būdu pagal poreikius patikrinti, kaip interneto svetainė atitinka turinio prieinamumo reikalavimus.⁶⁸

LR Vyriausybė 2018 m. gruodžio 15 d. nutarimu Nr. 1261 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 18 d. nutarimo Nr. 480“, kuriuo buvo patvirtinti viešųjų (valstybės ir savivaldybių) institucijų bei įstaigų interneto svetainėms ir mobiliosioms programoms bendrieji reikalavimai, patvirtino interneto svetainėms ir mobiliosioms programoms skirtą

⁶⁷ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių planas, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigalieji/12068_jt-rekomendaciju-igyvendinimo-planas-po-su-interesuotu-galutinis.pdf; 2016 m. spalio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/2102 dėl viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainių ir mobiliųjų programų prieinamumo (tekstas svarbus EEE), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/TXT/?uri=CELEX%3A32016L2102>

⁶⁸ Dėl Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktoriaus 2004 m. kovo 31 d. įsakymo Nr. T-40 „Dėl Neįgaliesiems pritaikytų interneto tinklalapių kūrimo, testavimo ir įvertinimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.88F38F404A41>;

HELP AND FAQ: What does W3C do?, <https://www.w3.org/Help/#activity>;

Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.0, <https://www.w3.org/TR/WCAG20/> ;

Web Accessibility Evaluation Tools List, <https://www.w3.org/WAI/ER/tools/> ;

aprašą bei įpareigojo Informacinės visuomenės plėtros komitetą vykdyti Lietuvos Respublikos Vyriausybės įgaliotos institucijos funkcijas. Šis įpareigojimas numato, kad Informacinės visuomenės plėtros komitetas turi:

- Kiekvienais metais atlikti valstybės bei savivaldybių institucijų, taip pat įstaigų interneto svetainių bei mobiliųjų programų būklės analizę;
- Konsultuotis su nevyriausybinėmis tikslinių grupių (paprastai tarant atstovaujančių skirtingoms negalioms) organizacijomis;
- Analizės rezultatus pateikti Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerijai;
- Apibendrinti gautas išvadas ir siūlymus iš Ekonomikos ir inovacijų ministerijos dėl interneto svetainių ir mobiliųjų programų tobulinimo;
- Kordinuoti apraše nurodytų reikalavimų laikymąsi ir teikti išvadas bei rekomendacijas dėl viešojo sektoriaus interneto svetainių ir mobiliųjų programų;
- Kiekvienais metais iki rugpjūčio 1 d. paskelbti analizės rezultatus Informacinės visuomenės plėtros komiteto interneto svetainėje.

Nutarimas taip pat numato, jog įstaigos privalo užtikrinti, kad turimos interneto svetainės ir mobiliosios programos atitinka „Bendrųjų reikalavimų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų interneto svetainėms ir mobiliosioms programoms aprašo“ keliamus reikalavimus. Minėto aprašo V skyriuje („Įstaigos interneto svetainės ar mobiliosios programos pritaikymas prieinamumo reikalavimams“) 36 punkte apibrėžiama, jog siekiant įstaigų interneto svetainių ir mobiliųjų programų prieinamumo užtikrinimo, turi būti atsižvelgiama į tai, ar jos yra: „suvokiamos (informacija turi būti pasiekama naudotojams priimtinais būdais), valdomos (internetu svetainė ar mobilioji programa neturi reikalauti iš naudotojo veiksmų, kurių jis negali atlikti), suprantamos (informacija arba veiksmas negali viršyti naudotojo suvokimo galimybių) ir tvarios (vystantis technologijoms interneto svetainė ar mobilioji programa turi išlikti pasiekama)“. Apraše taip pat numatoma neproporcinga našta, kuri leidžia įstaigoms nesilaikyti 36 punkto reikalavimų, tačiau vertindamos neproporcingą našta jos turi atsižvelgti į turimus materialius, finansinius bei žmogiškuosius išteklius, svetainės ar mobiliosios programos naudojimo trukmę bei dažnumą, naudą tikslinėms grupėms.

Remiantis minėto aprašo VI skyriaus („Įstaigos interneto svetainės ar mobiliosios programos atitikties prieinamumo reikalavimams vertinimas“) 46 punktu, įstaigose privalo būti skelbiama pagal Europos Komisijos pateiktą pavyzdį parengta atitikties paraiška. Remiantis to paties aprašo VI skyriumi, vartotojas gali įstaigos prašyti, kad jam neprieinama informacija būtų pateikta alternatyviu būdu. Taip pat asmuo gali skųsti įstaigos interneto svetainės ar mobiliosios programos neatitikimą apraše nustatytiems prieinamumo reikalavimams. Skundas turi būti perduotas LR Vyriausybės įgaliotajai institucijai (Informacinės visuomenės plėtros komitetui). Įstaigos privalo Informacinės visuomenės plėtros komitetui nurodyti terminą, kada bus išspręstos konkrečios prieinamumo problemos.⁶⁹

⁶⁹ Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 18 d. nutarimo Nr. 480 „Dėl Bendrųjų reikalavimų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų interneto svetainėms aprašo patvirtinimo“ pakeitimo, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/324bbc61ff9e11e89b04a534c5aaf5ce>;

Tokiu būdu „2016 m. spalio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/2102 dėl viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainių ir mobiliųjų programų prieinamumo“ mi-
nėtu nutarimu buvo perkelta į Lietuvos Respublikos teisinę bazę. Informacinės visuomenės plė-
tros komitetas taip pat remdamasis minėta direktyva, 2019 m. liepos 3 d. parengė metodiką
(įsakymą) „Dėl valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų interneto svetainių ir mobiliųjų pro-
gramų stebėsenos atlikimo“, kuriuo įsipareigojo atlikti viešojo sektoriaus institucijų interneto
svetainių ir mobiliųjų programų prieinamumo stebėseną. Komitetas sudarinės interneto svetai-
nių ir mobiliųjų programų, kurias reikia stebėti, sąrašus, rengs stebėsenos rezultatų ataskaitą,
teiks ją Europos Komisijai, prieinamu formatu informuos tų svetainių ir programų valdytojus
apie stebėsenos rezultatus ir rastus trūkumus. Tuo tarpu įstaigos įpareigojamos pašalinti įvar-
dytus trūkumus ir apie tai raštu informuoti Informacinės visuomenės plėtros komitetą. Komite-
tas, gavęs informaciją iš įstaigų apie atliktus pakeitimus, pakartotinai rengs stebėsenos rezulta-
tų ataskaitą ir rezultatus viešai skelbs www.ivpk.lrv.lt interneto svetainėje.⁷⁰

Atliktų tyrimų analizė ir trūkstami teisės aktai

Norint pamatyti realią viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainių prieinamumo
situaciją Lietuvoje, prasminga pažvelgti į Informacinės visuomenės plėtros komiteto 2017,
2018 bei 2019 metais atliktus valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų interneto svetainių
tyrimus. Nors testuojant interneto svetaines buvo nagrinėjama, kaip jos atitinka apraše nu-
matytus struktūros, informacijos ir kitus reikalavimus, šiame darbe bus gilinamasi į jų atitiki-
mą žmonių, turinčių negalią, poreikiams. Toliau lentelėje pateikiami duomenys apie testuotų
viešojo sektoriaus interneto svetainių atitikimą AA prieinamumo lygmeniui:

1.lentelė. Viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainių atitikimas AA lygmeniui

Metai	Įrankis	Testuota svetainių	Atitinka AA lygį	Išraiška proc.
2019	"Vamola Validator"	1 110	42	~3,78 %
2018	"Vamola Validator"	1 098	38	~3,46 %
2017	"Sort site by PowerMapper Software Version 3.03", "Vamola aChecker valida- tor Version 2.0", "Checker by Inclusive Design Research Centre"	1 385	68	~5 %

Sudaryta remiantis Informacinės visuomenės plėtros komiteto pateikiamais duomenimis.

Žvelgiant į šiuos duomenis tampa akivaizdu, jog didžioji dalis viešojo sektoriaus interne-
to svetainių neatitinka šiuo metu pagal direktyvą antrojo lygmens (AA) nustatytų prieinamu-
mo reikalavimų. Kadangi kiekvienais metais testuotas vis skirtingas kiekis svetainių, sudėtin-
ga tiksliai įvertinti, ar interneto svetainių atitikimas antrajam lygmeniui kinta, ar visgi išlieka
daugmaž toks pats.

⁷⁰ Dėl valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų interneto svetainių ir mobiliųjų programų stebėsenos atlikimo, <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/a34e7a909d9811e9878fc525390407ce>>

Kadangi Europos direktyva numato terminus, kada turi būti prieinamos atitinkamu metu sukurtos viešojo sektoriaus svetainės, prasminga atkreipti dėmesį į 2019 m. prieinamų svetainių procentą ir terminus, iki kada svetainės turės būti prieinamos:

2.lentelė. Viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainių atitikimas AA lygmeniui

2019-09-23	Direktyva pradedama taikyti nuo 2018 m. rugsėjo 23 d. paskelbtoms viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainėms.
2020-09-23	Direktyva pradedama taikyti iki 2018 m. rugsėjo 23 d. paskelbtoms viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainėms.
2021-06-23	Direktyva pradedama taikyti viešojo sektoriaus institucijų mobiliosioms programoms.

Sudaryta remiantis Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/2102 dėl viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainių ir mobiliųjų programų prieinamumo.

Akivaizdu, kad naujai kuriamos svetainės jau turi būti pritaikomos jų kūrimo bei testavimo fazėse, o 2019 m. rudenį per 95 proc. viešojo sektoriaus institucijų svetainių, kurios tuo metu neatitiko AA lygmens, turėjo būti pritaikytos. Nors tinklalapių turinio prieinamumo gairės skirtos ne tik hiperteksto žymėjimo kalba (angl. Hypertext Markup Language) kuriamam turiniui, o bet kokios rūšies saityno dokumentams, tačiau remiantis Pasaulinio saityno konsorciumo pateikiama informacija, netinkamai validuojamas tinklalapis turi mažai šansų būti geras tinklalapis. Priežastis labai paprasta – interneto naršyklės sintaksiškai tvarkingus tinklalapius supranta vienodai, o tuos, kurių sintaksė neatitinka standartų, gali rodyti skirtingai, nes mėgina atspėti, ką asmenys, pateikę nevalidų išvesties kodą, galėjo turėti omenyje. Tai glaudžiai susiję su tvarumo principu, nes standartų veiksena neatitikimas gali turėti įtakos tam, kaip tinklalapio turinys bus rodomas naujose interneto naršyklėse. Tai tuo tarpu gali paveikti ir svetainių peržiūrą naudojantis ekrano skaitymo programine įranga.⁷¹

Norint panagrinėti interneto svetainių nepritaikymo problemos mastą plačiau, reikšminga patikrinti bent kelių, pagal 2019 m. testavimą, pritaikytų viešojo sektoriaus interneto svetainių pagrindinių puslapių (angl. index page) validumą. Tam tikslui pasirinkta 10, anot „Vamola Validator“, AA lygį atitinkančių interneto svetainių iš eilės nuo sąrašo viršaus (pateikiamo Informacinės visuomenės plėtros komiteto 2019 m. ataskaitoje). Validumo testavimui naudotas „Markup Validation Service“ įrankis.⁷²

⁷¹ Help and FAQ for the Markup Validator, <https://validator.w3.org/docs/help.html#validandconform>

⁷² Markup Validation Service, <https://validator.w3.org/>

3.lentelė. Testuotų svetainių validumo rezultatai

Eilės nr.	Pavadinimas	Nuoroda	Klaidų sk.
1.	Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija	http://www.urm.lt/	49
2.	Ryšių reguliavimo tarnyba	http://www.rrt.lt/	7
3.	Valstybės įmonė Turto bankas	https://www.turtas.lt/lt/	22
4.	UAB „Lietuvos kinas“	http://www.lietuvoskinas.lt/	25
5.	Lietuvos dailės muziejus	https://www.ldm.lt/	77
6.	Panevėžio A. Banzos kūdikių ir vaikų globos namai	http://vaikunamai.lt/	5
7.	Veisiejų socialinės globos namai	http://www.veisiejusgn.lt/	0
8.	Vilniaus apskrities gestų kalbos vertėjų centras	http://www.gestuvertejai.lt/	20
9.	Valstybės įmonė Kelių ir transporto tyrimo institutas	http://www.ktti.lt/	8
10.	Valstybinė vaistų kontrolės tarnyba prie Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos	https://www.vvkt.lt/	56

Sudaryta naudojantis „W3C Validator“ įrankiu, testuojant pagal Informacinės visuomenės plėtros komiteto pateikiamus duomenis apie 2019 m. testuotas svetaines

Kaip pateikta lentelėje, tik septinta interneto svetainė iš dešimties tikrintų naudojant „W3C Validator“ įrankį visiškai atitinka W3C HTML išvesties kodo validumo reikalavimus. Vidutiniškai tikrintose svetainėse pasitaiko ~27 klaidos (remiantis apskaičiuotu aritmetiniu vidurkiu). Didžiausių nerimą kelia tai, jog šios svetainės nurodoma, kad atitinka AA prieinamumo lygmenį, kas leidžia daryti prielaidą, jog viešojo sektoriaus interneto svetainės, kurios neatitinka šio būtinojo lygmens, pratestavus būtų gerokai prasčiau validuojamos.

Nors Informacinės visuomenės plėtros komitetas įtraukė WCAG 2.0 versijos gairių laikymosi rekomendacijas kuriant svetaines bei pateikiant jose turinį, būtų itin svarbu perkelti WCAG 2.1 versijos rekomendacijas į Lietuvos teisinę bazę. Ši gairių versija užtikrina, kad visi reikalavimai, kurių reikia laikytis siekiant užtikrinti 2.0 versijos AA atitikties lygį, yra įtraukti ir į 2.1 versiją. 2.1 standarto versijoje kalbama apie automatinį tinklalapio prisitaikymą prie esamos ekrano padėties (vertikalios bei horizontalios). Šis aspektas itin svarbus žmonėms, sėdintiems neįgaliojo vežimėlyje, nes jie dažnai stabiliai tvirtina naudojamą įrenginį prie vežimėlio ir negali jo sukoti. Aptariama teksto įvesties laukeliams semantiškai priskiriamų duomenų (elektroninio pašto, mobiliojo telefono ir kitokio tipo duomenų įvedimo) nurodymo tinklalapių išvesties kode svarba ekrano skaitytuvų naudotojams bei žmonėms su disleksija, nes, pavyzdžiui, turintiems minėtų sutrikimų žmonėms gali būti sunkiau įvesti el. pašto adresą, o naršyklė, žinodama konkretaus laukelio duomenų įvedimo tikslą, gali pasiūlyti įvesti konkrečius duomenis iš įsimintųjų sąrašo. Apibrėžiami aiškūs grafinės vartotojo sąsajos elementų (fono spalvos ir numatytos tinklalapio spalvos) atskyrimo atitinkamu kontrastu kriterijai,

paaiškinta funkcionalumo užtikrinimo klavetūra būtinybė, aptariamoms sudėtingų gestų keliamos problemos riboto judumo asmenims, aprašoma suderinamumo su ateities naršyklėmis bei esamomis ekrano skaitymo technologijomis (kad atsirandantis turinys būtų perskaitomas automatiškai, kitaip tariant, kad nereikėtų sufokusuoti kursoriaus ties nauju turiniu). Trumpai tariant, i versija praplečia prieinamumo reikalavimus naudojantis mobiliisiais įrenginiais, taip pat reikalavimus pritaikant turinį silpnaregiams bei žmonėms, turintiems intelekto, pažinimo, mokymosi sutrikimų. Šie pakeitimai yra itin svarbūs šių dienų interneto svetainėms, nes jose vartotojai naršo naudodami ne tik kompiuterius, bet ir išmaniuosius įrenginius (mobiliuosius telefonus lietimui jautriui ekranu, planšetinius kompiuterius).⁷³

Kadangi Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/2102 dėl viešojo sektoriaus institucijų interneto svetainių ir mobiliųjų programų prieinamumo atkreipia dėmesį ne tik į viešojo sektoriaus interneto svetaines, bet ir į mobiliąsias programas, būtų svarbu suformuoti viešojo sektoriaus subjektų valdomų mobiliųjų programų sąrašą. Turint tokį sąrašą itin aktualu būtų daryti tų programų testavimą ir rezultatus, kaip iki šiol pateikiama apie svetaines, skelbti Informacinės visuomenės plėtros komiteto interneto svetainėje. Tai leistų lengviau pačioms įstaigoms įdentifikuoti mobiliųjų programų neprieinamumo problemas ir jas efektyviau spręsti. Taip pat tai sudarytų palankesnes sąlygas Informacinės visuomenės plėtros komitetui teikti ataskaitas Europos komisijai.

Esamos situacijos vertinimas

1. Direktyva (ES) 2016/2102 nustato, jog interneto svetainių ir mobilių programų prieinamumo reikalavimai taikomi tik viešojo sektoriaus institucijoms. Tai reiškia, kad nėra įstatymo, numatančio, kad prieinamumo reikalavimai būtų taikomi kitiems subjektams. Esant tokiai situacijai, žmonėms, turintiems negalią, itin reikšmingi subjektai, tokie kaip bankai, transporto paslaugų teikėjai, elektros energijos, šildymo, vandens, dujų, elektroninių ryšių, pašto, sveikatos priežiūros, internetinio apsipirkimo, socialinės įtraukties ir socialinio saugumo sričių bei kitų, visuomenei būtinų paslaugų teikėjai neprivalo pritaikyti savo interneto svetainių ir mobilių programų.
2. Aukštosiose šalies mokyklose nėra rengiama specialistų, kurie išmanytų apie ekrano skaitymo, didinimo programinę įrangą, interneto svetainių kūrimo bei testavimo prieinamumo negalią turintiems žmonėms aspektus. Baigę studijas programuotojai, testuotojai ir dizaineriai nežino, kaip pritaikyti interneto svetaines bei mobiliąsias programas, todėl su prieinamumo problema susiduriama interneto svetainių bei mobilių programų kūrimo bei testavimo stadijose. Žinių apie prieinamumą neturi ir svetainių ar mobilių programų kūrimo darbus užsakantys juridiniai asmenys.
3. Problema taip pat glaudžiai susijusi su asmenimis, kurie naudojami turinio valdymo sistemomis ir administruoja interneto svetaines. Jeigu darbuotojas neturi žinių apie informacijos pateikimą interneto svetainėje, tai gali nulemti, kad pritaikytoje svetainėje atsiras nepritaikyta informacija. Pavyzdžiui, turėdamas turinio valdymo sistemos

⁷³ Help and FAQ for the Markup Validator, <https://validator.w3.org/docs/help.html#validandconform>

įrankius, kurie leidžia įvesti alternatyvų tekstą (norint aprašyti / apibūdinti paveikslėlį), administratorius gali nesuprantamai aprašyti paveikslėlį (arba visiškai jo neaprašyti) ir tai sukels nepatogumų neregiam.

4. Vartotojai turi teisę skųsti institucijas Informacinės visuomenės plėtros komitetui dėl konkrečios nepritaikytos viešojo sektoriaus interneto svetainės ar mobiliosios programos (pranešti apie klaidas kontaktuodami). Tai yra geras žingsnis, siekiant pritaikyti svetaines ir mobilias programas, tačiau nėra jokio bendro mechanizmo ar bendros elektroninės formos, kurią pasitelkęs vartotojas galėtų nurodyti nepritaikytą svetainę ar programą, sužymėti joje esamas nepritaikymo problemas.
5. Nors Informacinės visuomenės plėtros komitetas įpareigotas edukuoti viešojo sektoriaus interneto svetainių ir mobilių programų kūrėjus prieinamumo žmonėms, turintiems negalią, klausimais, tačiau nesunku numatyti, jog komiteto turimų resursų, o ypač žmogiškųjų išteklių tam tikslui tikrai nepakanka. Iš tikrųjų nėra suformuotos aiškios metodikos, bei strategijos, kuri atspindėtų, kaip viešojo sektoriaus subjektams konkrečiai bus padedama. Dažniausiai nepakanka žmonėms tiesiog pateikti standartą ir testavimo įrankius, kuriais jie turėtų vadovautis. Taip yra todėl, kad siekiant pritaikyti svetainę ar mobilią programą reikia suprasti, kaip veikia ekrano skaitymo programinė įranga, įvertinti silpnaregių naudojimosi naršyklėmis įpročius, įvertinti kuriamo funkcionalumo (pavyzdžiui, šrifto keitimo, vaizdo didinimo) ir kitų diegiamų funkcijų patogumą, suprantamumą, jų paplitimą ir reikalingumą. Kol kas situacija tokia, kad Informacinės visuomenės plėtros komitetas neturi ekspertų, galinčių atlikti neautomatizuotus interneto svetainių ir mobilių programų testavimus, todėl pasitaiko atvejų, kai komitetas pagalbos prašančias institucijas siunčia pas Lietuvos aklių ir silpnaregių sąjungos ekspertus.

Apibendrinimas ir rekomendacijos

1. Prieinamos elektroninės paslaugos negalią turintiems žmonėms yra būdas be didesnių keblumų pasinaudoti visuomenei įprastomis paslaugomis, nereikalaujant fiziškai atvykti į konkrečios įstaigos patalpas, pasirašyti fizinį dokumentą ir kita, todėl itin svarbu įpareigoti bent minėtus paslaugų teikėjus pritaikyti interneto svetaines žmonėms, turintiems negalią.
2. Būtina ieškoti priemonių bei būdų elektroninės aplinkos prieinamumo ir skaitmeninės informacijos prieinamumo sritis įtraukti į atitinkamas studijų programas. Patirties semtis siūloma iš pačių negalią turinčių žmonių, ekspertų interneto svetainių pritaikymo srityje (dažniausiai tokių ekspertų galima rasti asmenims, turintiems negalią, atstovaujančiose organizacijose). Tai rodo poreikį aktyviai bendradarbiauti su aukštosiomis šalies mokyklomis siekiant parodyti situacijos svarbą ir kartu priimti reikalingus sprendimus dėl interneto svetainių ir mobilių programų prieinamumo.
3. Rekomenduojama bendradarbiaujant su asmenims, turintiems negalią, atstovaujančiomis organizacijomis, valstybiniu mastu organizuoti mokymus apie skaitmeninės informacijos, interneto svetainių bei mobilių programų prieinamumą ir pritaikymą

įvairias negalias turintiems žmonėms. Lietuvos negalios organizacijų forumo ir Lietuvos aklųjų bei silpnaregių sąjungos ekspertai jau organizavo skaitmeninės informacijos prieinamumo mokymus penkiose didžiųjų Lietuvos miestų savivaldybėse. Mokymų metu paaiškėjo, kad savivaldybių darbuotojams trūksta žinių, kaip pateikti informaciją internete, kad ji būtų prieinama kuo didesnei daliai žmonių.

4. Prasminga sukurti centralizuotą elektroninę sistemą, leidžiančią vartotojams internetu pranešti apie neprieinamą interneto svetainę ar mobilią programą. Sistema turėtų būti lanksti, leidžianti nurodyti konkrečias neprieinamumo problemas pasirenkant pagal problemų tipus. Vartotojui turėtų būti suteikta galimybė stebėti konkrečių svetainių ir mobilių programų, apie kurių nepritaikymą jau yra pranešta, problemų šalinimo eigą. Tai galbūt padėtų viešajam sektoriui susidaryti konkrečios interneto svetainės ar mobilios programos prioritetinę prieinamumo klaidų taisymo tvarką, realiuoju laiku gaunant atgalinį ryšį iš jos naudotojų. Tai tikėtina taip pat turėtų būti apibrėžta įstatymo, nes šiuo metu nėra jokio veiksmingo teisės akto, kuris numato, kas gresia nepritaikytų viešojo sektoriaus interneto svetainių ir mobilių programų valdytojams. Nors Informacinės visuomenės plėtros komitetas įpareigoja per numatytą terminą ištaisyti problemas, apie kurias yra pranešta, tačiau tik raginimas ir rezultatų paskelbimas internete nėra pakankama priemonė, kuri užtikrintų įstatymo įgyvendinimą.
5. Manytina, kad situaciją padėtų spręsti etatų svetainių ir mobilių programų prieinamumo klausimais formavimas pačiame Informacinės visuomenės plėtros komitete. Tai tikėtina paspartintų viešojo sektoriaus interneto svetainių bei mobilių programų pritaikymo žmonėms, turintiems negalią, procesą, nes konkretus subjektas galėtų gauti reikalingą pagalbą realiuoju laiku jam rūpimu klausimu.

PAVOJINGOS SITUACIJOS IR HUMANITARINĖS KRIZĖS, JT NEJGALIŪJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 11 STR.

Jžanga

Lietuva, ratifikuodama JT Neįgaliųjų teisių konvenciją ir tapdama Konvencijos šalimi, įsipareigojo „skatinti, apsaugoti ir užtikrinti visų neįgaliųjų visapusišką ir lygiateisį naudojimąsi visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, taip pat skatinti pagarbą šių asmenų prigimtiniam orumui“. Šiam tikslui priskiriamas ir 11 Konvencijos straipsnis „Pavojingos situacijos ir humanitarinės krizės“, kuris teigia: „Valstybės, šios Konvencijos Šalys, laikydamosi savo įsipareigojimų pagal tarptautinę teisę, įskaitant tarptautinę humanitarinę teisę ir tarptautinę žmogaus teisių teisę, imasi visų būtinų priemonių, kad užtikrintų neįgaliųjų apsaugą ir saugumą pavojingomis situacijomis, įskaitant ginkluotus konfliktus, humanitarines krizes ir stichines nelaimes.“⁷⁴ Nuo 2010 m., kai Konvencija buvo ratifikuota, Lietuva siekė vykdyti šiuos įsipareigojimus, o 2016 m. JT Neįgaliųjų teisių komitetas pateikė rekomendacijas, kurių įgyvendinimas bus aptartas šioje analizėje.

Paminėtina, kad Lietuva pirminėje JT Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaitoje⁷⁵ prie 11 straipsnio vykdymo nurodė, jog „Lietuvoje šiais klausimais žmonės nėra skirstomi į sveikuosius ir(ar) neįgaliuosius“, taigi nurodoma, kad specialus pritaikymas asmenims, turintiems negalią, nėra reikalingas.

JT Komiteto rekomendacijos Lietuvai

Visgi, remiantis 2016 m. JT Neįgaliųjų teisių komiteto pateiktomis rekomendacijomis Lietuvai⁷⁶ dėl JT Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo, pavojingų situacijų ir humanitarinių krizių atveju Lietuva nėra pasiruošusi reaguoti į nelaimes „priemonėse nacionaliniu ir vietos lygiu, įskaitant pagalbos telefono taikomąją programą GPIS112“. Taigi, Komitetas rekomenduoja: „<...> glaudžiai bendradarbiaujant su neįgaliųjų organizacijomis, įgyvendinti iniciatyvas, kuriomis būtų užtikrinta, kad neįgalieji, kurti aklieji arba blogai girdintys asmenys būtų įtraukti į reagavimo į nelaimes ir jų mažinimo planus, ir rekomenduoja pritaikyti pagalbos telefono linijas pagal kurčiųjų, kurčių aklųjų arba blogai girdinčių asmenų poreikius įgyvendinant Sendajaus nelaimių rizikos mažinimo programą.“

LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija 2016–2020 metų priemonių plane⁷⁷ numatė vykdyti šią rekomendaciją šiomis priemonėmis (24 punktas): 1) Palaikyti ir tobulinti

⁷⁴ JT Neįgaliųjų teisių konvencija, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/seni_failai/Neigaliuju_teisiu_konvencija.pdf

⁷⁵ JT Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaitoje, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/neigaliuju_konv_atask_2012m.pdf

⁷⁶ JT Neįgaliųjų teisių komiteto pateiktomis rekomendacijomis Lietuvai, <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Neigaliuju-teisiu-komiteto-rekomendacijos-Lietuvai-4.doc>

⁷⁷ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių planas, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigalieji/12068_it-rekomendaciju-igyvendinimo-planas-po-su-interesuotu-galutinis.pdf

išmaniųjų telefonų programėlę „GPIS 112“, leidžiančią asmenims, turintiems klausos negalią, išsikviesti pagalbą; 2) Tobulinti Bendrojo pagalbos centro informacinę sistemą, pritaikant ją skambučiams iš negalią turinčių asmenų priimti; 3) Tobulinti Bendrojo pagalbos centro informacinę sistemą, siekiant užtikrinti jos ir trečiųjų šalių išmaniųjų telefonų programų duomenų mainų sąsajų sąveikumą. Už visų nurodytų priemonių įgyvendinimą atsakingas Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, 2 ir 3 priemonę taip pat įgyvendina Bendrosios pagalbos centras. Programėlės ir paslaugų pritaikymas žmonių, turinčių negalią, poreikiams taip pat buvo įtrauktas į Bendrojo pagalbos centro 2017 metų veiklos plano prioritetus, 2018 ir 2019 m. veiklos planus.

Priemonių įgyvendinimas

1) Palaikyti ir tobulinti išmaniųjų telefonų programėlę „GPIS 112“, leidžiančią asmenims, turintiems klausos negalią, išsikviesti pagalbą.

Šios priemonės vykdymui numatytas terminas 2017 m. IV ketvirtis. Planuojamas rezultatas – veikianti išmaniųjų telefonų programėlė „GPIS 112“, leidžianti asmenims, turintiems klausos negalią, išsikviesti pagalbą ir gauti gyventojų perspėjimo ir informavimo sistemos pranešimus, patobulinta, atsižvelgiant į klausos negalią turinčių žmonių pasiūlymus.

Pažymėtina, kad 2014–2017 m. GPIS 112 programėlė veikė, buvo vykdomas bandomasis projektas, tačiau programėlėje nebuvo galimybės bendrauti su gestų kalbos vertėju vaizdo skambučiu. Buvo pateikti piešiniai, leidžiantys pasirinkti nelaimės pobūdį, ir suteikta galimybė rašyti teksto žinutes realiu laiku. Bandomajam projektui pasibaigus programėlė turėjo būti visiškai pritaikyta klausos negalią turinčių žmonių poreikiams.

Visgi programėlė iki šiol nėra pritaikyta ir šiuo metu, t. y. 2020 metų pradžioje, neveikia, o jos pritaikymo terminas nuolat atidedamas. Bendrojo pagalbos centro 2017 m. veiklos ataskaitoje pažymima, kad pritaikyti programėlės ir paslaugų nepavyko, nors 2017 m. gegužės 16 d. buvo suderinta techninė specifikacija su Informatikos ir ryšių departamentu ir Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentu, vėliau pateiktas įgaliojimas vykdyti viešąjį pirkimą, kuris 2017 m. lapkričio 7 d. buvo atšauktas. Pasak Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento pateiktos 2018 m. informacijos, „šių metų kovo 29 d. departamentas Centriniam viešųjų pirkimų portale paskelbė viešąjį konkursą dėl 112 programėlės pirkimo. Liepos pabaigoje buvo paskelbtas viešojo konkurso nugalėtojas, pasiūlęs perpus mažesnę kainą nei numatyta projekte – 121 tūkst. eurų. Investicijų projekto vertė – 250 tūkst. eurų. Programėlė kurtiesiems turėjo pradėti veikti šių metų gruodį, tačiau viena iš konkursą pralaimėjusių bendrovių, kurios pasiūlymo kaina buvo daug didesnė – 193 600 eurų, sprendimą apskundė Vilniaus apygardos teismui“.⁷⁸ Bendrojo pagalbos centro 2018 m. veiklos ataskaitoje įvardijama, jog tiekėjas pateikė 25 proc. sukurtos programėlės, o sutarties įgyvendinimo terminas buvo 2019 m. liepos 1 d.⁷⁹

⁷⁸ Klausos negalią turintys žmonės laukia specialios programėlės pagalbai išsikviesti, Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, <https://pagd.lrv.lt/lt/naujienos/klausos-negalia-turintys-zmones-laukia-specialios-programeles-pagalbai-issikviesti>

⁷⁹ PAGD už netinkamą 112 programėlės pirkimą skirta 6 tūkst. eurų bauda, lrt.lt, <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1073965/pagd-uz-netinkama-112-programeles-pirkima-skirta-6-tukst-euru-bauda>

Kalbant apie tolesnį programėlės vystymą, remiantis vieša informacija, minėtas teismas nusprendė, kad viešųjų pirkimų konkursas surengtas netinkamai, todėl Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentui skirta bauda, tačiau svarbu tai, kad leista toliau vykdyti pirkimo sąlygas, nenorint stabdyti suderinto programėlės parengimo termino, t. y. 2019 m. liepos 1 d.

Visgi jokios informacijos apie tolesnę programėlės rengimo eigą visuomenei nėra pateikiama.

Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento pranešime taip pat teigiama, kad šiuo metu žmonės, turintys negalią, pagalbą gali išsikviesti SMS žinutėmis. Lietuvos kurčiųjų draugijos teigimu, tai nėra visiškai pritaikymas, kuris yra reikalingas klausos negalią turintiems asmenims ir rekomenduoja JT Neįgaliųjų teisių komitetas. Kadangi tuo metu Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas negalėjo pasiūlyti kitų techninių sprendimų, jie nurodė, kad gali teikti paslaugas SMS žinutėmis. Sutikdami, kad tai laikinas ir tik iš dalies priimtinas sprendimas, Lietuvos kurčiųjų draugija savo iniciatyva yra parengusi mokomąjį videoklipą, kaip naudotis 112 skubiosios pagalbos linija SMS žinutėmis.⁸⁰ SMS žinutės buvo pasirinktos dėl to, kad vaizdo skambučiai ir mobili programėlė yra prieinama tik asmenims, turintiems išmaniuosius telefonus, o tuo laikotarpiu, kai buvo pradėta diegti bandomoji programėlė, dalis klausos negalią turinčių žmonių šių telefonų neturėjo. Tuo tarpu SMS žinutes galima išsiųsti iš bet kokio modelio telefono. Visgi dėl rašybos sunkumų bei gestų kalbos ir lietuvių kalbos skirtingumo dauguma kurčiųjų negali savo situacijos ar nelaimės pobūdžio perteikti rašytiniu tekstu, todėl reikalingos kitokios pritaikymo formos. Esant stresinei situacijai, kai reikalinga skubi pagalba, klausos negalią turinčiam asmeniui SMS žinute surašyti visą informaciją, kaip ir bet kuriam kitam žmogui, yra ypač sudėtinga, todėl tai visiškai nepritaikyta pagalbos forma, tinkama nebent, kai reikalinga ne tokia skubi pagalba.

Tą patį teigia ir Bendrasis pagalbos centras savo internetiniame puslapyje, atsakydamas į klausimą, ar galima siųsti pagalbos signalą (pranešimą) SMS žinute numeriu 112: „Pagalbos prašymus SMS žinute galima siųsti, bet mes to nerekomenduojame daryti dėl kelių priežasčių. Visų pirma, kviečiantis pagalbą SMS žinute sugaištama daug laiko, nes susirašinėjimas yra lėtesnė komunikacija nei kalbėjimas. Užtrunka žinutės rašymas, siuntimas, atsakymo laukimas, o kai reikia skubios pagalbos, tos minutės gali būti lemtingos. Norvegijoje atlikto tyrimo duomenimis, kviečiantis pagalbą SMS žinute, paprastai sugaištama apie 20 min. Bendraujant telefonu, per tiek laiko pagalbos tarnyba jau gali būti atvykusi į vietą. Kita vertus, SMS žinutės neturi prioriteto tinkle ir, jei tinklas labai apkrautas, jos gali ateiti tik po tam tikro laiko, pvz., po 5 min. ar net po valandos. Ir trečia, ne mažiau reikšminga priežastis – bendraujant SMS žinutėmis negaunami vietos nustatymo duomenys, kurie gali būti svarbūs identifikuojant pagalbos prašančio žmogaus buvimą vietą. Taigi, pagalbos iškvietimas telefonu yra ir patikimesnis, ir greitesnis būdas sulaukti pagalbos nei siunčiant SMS žinutę. Pastaroji gali būti naudinga tik tokiu atveju, kai pagalbos prašantis žmogus negali kalbėti.“⁸¹ Jeigu Bendrasis pagalbos centras nerekomenduoja naudotis SMS žinutėmis kitiems pagalbos gavėjams, negalima teigti, kad tai tinkama ir pakankama priemonė negalią turintiems asmenims.

⁸⁰ 112 SMS programėlė: Atmintinė klausos negalią turintiems asmenims, Lietuvos kurčiųjų draugija, <http://www.lkd.lt/112-sms-programele-atmintine-klausos-negalia-turintiems-asmenims>

⁸¹ <http://bpc.lrv.lt/lt/duk>

Šios priemonės įgyvendinimas taip pat numatytas 2017 m. IV ketvirtis. Tikslas – Bendrojo pagalbos centro išmaniųjų telefonų programėlės sukūrimas pagalbai iškviešti trumpuoju numeriu 112 (įskaitant ir vaizdo skambučius kurtiesiems). Kaip minėta anksčiau, programėlė iki šiol nėra sukurta ir pritaikyta, joje nėra galimybės naudotis vaizdo skambučiais. Visgi „2019 m. gegužės 30 d. Bendrajame pagalbos centre (BPC) vyko darbinis susitikimas, kuriame buvo aptartas gestų kalbos vertėjų poreikis BPC, priimant pagalbos prašymus iš klausos negalią turinčių asmenų“. Bendrojo pagalbos centro pranešime teigiama, kad „planuojama, kad programėle bus galima naudotis nuo kitų metų, kai ji bus visiškai ištestuota ir dirbti su ja bus apmokyti BPC darbuotojai“, t. y. ne anksčiau kaip 2020 m.⁸² Paminėtina tai, kad susitikimuose glaudžiai bendradarbiaujama su kurčiųjų organizacijomis ir gestų kalbos vertėjų centrais, tačiau iki šiol kompromisas dėl gestų kalbos vertėjų darbo pobūdžio ir sąlygų nėra rastas.

Taigi šiai priemonei vykdyti reikalinga spręsti gestų kalbos vertėjų nuolatinio budėjimo klausimą, sukurti, įdiegti ir išbandyti atnaujintą 112 programėlę, parengti Bendrojo pagalbos centro darbuotojus ir specialias darbo vietas (Bendrojo pagalbos centro 2019 m. veiklos planas).⁸³ Plano įvykdymo ataskaita iki 2020 m. kovo mėn. nėra paskelbta, kitur informacija apie tolesnę skambučių numeriu 112 pritaikymo eigą nepateikiama.

3) Tobulinti Bendrojo pagalbos centro informacinę sistemą, siekiant užtikrinti jos ir trečiųjų šalių išmaniųjų telefonų programų duomenų mainų sąsąją sąveikumą.

Priemonės įgyvendinimo terminas – 2018 m. IV ketvirtis. Ja siekiama sukurti Bendrojo pagalbos centro informacinės sistemos duomenų mainų sąsąją, skirtą pagalbos prašymams iš įvairių trečiųjų šalių gamintojų sukurtų programėlių priimti. SADM plane nurodytos pastabos, jog „priemonė bus įgyvendinta tik tuo atveju, jei Europos skubios pagalbos numerio asociacija (angl. *European Emergency Number Association*) parengs tarptautinį techninį standartą, skirtą išmaniųjų telefonų programėlių kūrėjams ir pagalbos centrams užtikrinti, kad duomenys būtų teikiami vienodais formatais“.

Remiantis Bendrojo pagalbos centro 2018 m. veiklos ataskaita, tais metais buvo patobulintos ir įdiegtos 5 instrukcijos, rekomenduojamos Europos skubios pagalbos centrų asociacijos: 1) administruojantiems pagalbos skambučius ir vykdantiems operatyvųjį priešgaisrinių gelbėjimo pajėgų valdymą, dėl įvykio (nelaimės) vietos adreso nustatymo; 2) reaguojantis į gautus skambučius iš automatinį / rankinių automobilių pagalbos iškvietimo sistemos (Ecall); 3) policijos kompetencijai priklausančių pagalbos prašymų priėmimo, pranešimų apie pagalbos poreikių parengimą ir įvykių tipo klasifikavimą; 4) mokymo ir žinių patikrinimo tvarkos aprašas; 5) metodinės rekomendacijos, skirtos BPC darbuotojams, bendraujantiems telefonu su asmenimis.

Taip pat tais metais buvo planuotas sukurti ir įdiegti Operatyvios informacijos pateikimo ir valdymo modulis Vilniaus ir Klaipėdos skyriuose – 2018 m. gruodžio 10 d. buvo pasirašyta sutartis su tiekėju, sutarties įgyvendinimo terminas 2019 m. gegužės 1 d.⁸⁴ Taip pat 2019 m.,

⁸² Susitikimas dėl būsimo gestų kalbos vertėjų poreikio Bendrajame pagalbos centre, Lietuvos kurčiųjų draugija, <http://bpc.lrv.lt/lt/naujienos/susitikimas-del-busimo-gestu-kalbos-verteju-poreikio-bendrajame-pagalbos-centre>

⁸³ Bendrojo pagalbos centro veiklos planas, http://bpc.lrv.lt/uploads/bpc/documents/files/Dokumentai/Planavimo%20dokumentai/BPC%202019%20m_%20veiklos%20planas.pdf

⁸⁴ Bendrojo pagalbos centro 2018 metų veiklos plano ataskaita, http://bpc.lrv.lt/uploads/bpc/documents/files/Dokumentai/Planavimo%20dokumentai/BPC%202018%20m_%20veiklos%20plano%20ataskaita.pdf

be valdymo modulio įdiegimo, numatytas ir Bendrojo pagalbos centro darbuotojų apmokymas bei atitikties Europos skubios pagalbos centrų asociacijos rekomenduojamam skubios pagalbos skambučių centrų valdymo standarto nuostatomis įsivertinimas.⁸⁵ Plano įvykdymo ataskaita iki 2020 m. kovo mėn. nėra paskelbta, kitur informacija apie Bendrojo pagalbos centro informacinę sistemą nepateikiama, todėl galutinis rezultatas nėra aiškus.

Civilinės saugos užtikrinimas

Konvencijos 11 straipsnis, be pagalbos skambučio GPIS 112, taip pat apima civilinės saugos, gyventojų evakavimo ir kolektyvinės apsaugos statinių poreikio nustatymo sritis. Kaip minėta anksčiau, pagal šiuos įstatymus pavojingų situacijų valdymo tvarka nenumato papildomo pritaikymo žmonių, turinčių negalią, poreikiams ir, esant pavojingai ir / ar ekstremaliai situacijai, atsakingos institucijos turi apsaugoti visus susijusius asmenis.⁸⁶

Kaip teigiama 2018 m. Konvencijos stebėsenos ataskaitoje: „Galima teigti, kad Valstybė nepakankamai įvertina neįgalųjų, kaip ekstremaliomis situacijomis lengviau pažeidžiamos grupės, apsaugos svarbos, t. y. nėra tikslinių nuostatų dėl civilinės saugos dėl neįgalųjų, kuriose būtų orientuojamasi į neįgaluosius, kurie savarankiškai negali savimi pasirūpinti, apsaugą ekstremaliosios situacijos metu. Turėtų būti keliami didesni reikalavimai šių asmenų civilinei saugai užtikrinti, orientuojantis į neįgalųjų tinkamą apsaugą nuo grėsmės ir tolimesnę priežiūrą nepriklausomai nuo to, kurioje vietoje jie buvo prieš kylant ekstremaliai situacijai (namuose, gydymo įstaigose ar pan.).“

Įstatymų veikimas geriausiai matomas remiantis realiomis situacijomis:

1. 2019 m. spalio 16 d. Alytaus miesto savivaldybės teritorijoje paskelbta savivaldybės lygio ekstremali situacija dėl aplinkos oro užterštumo pavojingomis medžiagomis. Žiniasklaida pateikė daug su tuo susijusios informacijos, tačiau apie saugumą ar aplinkos pritaikymą žmonėms, turintiems negalią, informacijos neteikiama. Informacijos tiek lengvai skaitoma, tiek pateikta Brailio raštu, tiek ir gestų kalba valstybės ar savivaldybės lygmeniu nėra.
2. 2020 m. vasario 26 d. Lietuvoje paskelbus ekstremaliąją padėtį dėl koronaviruso grėsmės tik Lietuvos kurčiųjų draugijos oficialiu prašymu LR sveikatos apsaugos ministerijos spaudos konferencijos, skirtos koronaviruso prevencijai, pradėtos versti į lietuvių gestų kalbą (nuo 2020 m. kovo 6 d.).⁸⁷ Visgi iškart po to vyko net kelios spaudos konferencijos be vertimo į gestų kalbą, kas sukėlė didelį kurčiųjų bendruomenės nepasitenkinimą. Sprendžiant šį iššūkį nuspręsta karantino laikotarpiu gestų kalbos vertimo paslaugas teikti visą parą, nes tai reikalinga ne tik spaudos konferencijų metu, bet negalima atmesti rizikos ir klausos negalią turinčių asmenų susirgimo galimybėms. Lietuvos kurčiųjų draugija ir Lietuvių gestų kalbos vertimo centras glaudžiai ir efektyviai bendradarbiaudami per trumpą laiką rado galimybę teikti vertimo paslaugas, užtikrinti vertėjams reikalingas apsaugos priemones.

⁸⁶ Jungtinių Tautų Neįgalųjų teisių konvencijos stebėsenos ataskaita, Neįgalųjų reikalų departamentas, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/JT_neigaliuju_teisiu_konvencijos_stebesenos_ataskaita_GALUTINE.pdf

⁸⁷ SAM spaudos konferencijas vers į gestų kalbą, Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija, <https://sam.lrv.lt/lt/naujienos/sam-spaudos-konferencijas-vers-i-gestu-kalba>

Apskritai, kalbant apie pritaikymą ir pagalbą karantino metu, LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija savo puslapyje yra paskelbusi rekomendacijas socialinės globos įstaigoms, taigi ir pagalbos suteikimui ekstremalios padėties metu žmonėms, turintiems negalią, kurie jose gyvena, pavyzdžiui, turintiems psichikos sveikatos sutrikimų, intelekto ar psichosocialinę negalią. Tačiau pažymėtina, kad rekomendacijose visai nėra užsimenama apie poreikį užtikrinti socialinės globos įstaigų gyventojų tinkamą informavimą ir aktualios informacijos reguliary pateikimą lengvai skaitoma ir lengvai suprantama kalba.

Apie saugumo priemones, skirtas žmonėms, turintiems kitokio pobūdžio negalią, visuomenei viešai prieinamuose šaltiniuose nenurodoma.

2020 m. kovo 17 d. Lietuvos negalios organizacijų forumas kartu su organizacijomis narėmis išplatino kreipimąsi į Lietuvos valdžios institucijas dėl prevencinių priemonių užtikrinimo žmonėms, turintiems negalią, visuotinio karantino dėl COVID-19 viruso metu. Jame konkrečiai pateikiamos rekomendacijos, kokio pritaikymo reikia įvairiose srityse, susijusiose su negalią turinčių asmenų poreikiais, ir informavo, kad yra pasiruošę bendradarbiauti padedant vykdyti šias rekomendacijas. Dokumente taip pat aptarta, jog ministerijoms ir savivaldybėms paskelbus apie karantiną ugdymo įstaigose ir paslaugas asmenims, turintiems negalią, teikiančiose įstaigose (dienos centruose ir pan.), klientai ir jų šeimos nariai netenka jiems įprastos pagalbos, prižiūrintys asmenys negali dirbti ir užsitikrinti finansinės gerovės.

2020 m. kovo 31 d. Neįgaliųjų reikalų departamentas prie LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos savo internetiniame puslapyje paskelbė informaciją apie koronavirusą lengvai suprantama kalba.⁹⁰ Informacija parengta pagal „Inclusion Europe“ tekstą ir tai – pirmieji žingsniai, kad žmonės, turintys negalią, taip pat galėtų būti tinkamai informuoti ir suprasti apie vykstančią pandemiją.

Esant ekstremaliai padėčiai, suprantama, kad greitai pasiruošti ir prisitaikyti yra sudėtinga. Nepaisant įstatymų, kuriuose teigiama, kad visiems asmenims pagalba turi būti suteikta nepriklausomai nuo negalios, šios konkrečios situacijos rodo, kad valstybinės institucijos nėra pasiruošusios suteikti reikiamą pagalbą ir informaciją žmonėms, turintiems negalią, atsižvelgiant į jų poreikius. Visgi yra būtinas specialus pasiruošimas – teisės aktų pakeitimai, nurodant konkrečius žingsnius ir konkrečias negalios grupes, kurioms reikalingas pavojingų situacijų sprendimo pritaikymas.

Apibendrinimas

2012 m. lapkričio 21 d. LR Vyriausybės nutarime „Dėl nacionalinės neįgaliųjų socialinės integracijos 2013–2019 metų programos patvirtinimo“⁹¹ nurodoma: „13.1.4. didinti viešųjų paslaugų (skaitmeninės televizijos, interneto, pagalbos telefono 112, telekomunikacinių

⁹⁰ Informacija lengvai skaitoma kalba apie koronavirusą, Neįgaliųjų reikalų departamentas, http://www.ndt.lt/informacija-lengvai-skaitoma-kalba-apie-koronavirusa/?fbclid=IwAR1UleAXof2tvjSiDdp0hHAdSiWj2obqwLQCWEjb_PXWX1eCvLjxE5pFYCg

⁹¹ Nacionalinė parama 2013–2019, Neįgaliųjų reikalų departamentas, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/seni_failai/Nacionaline_programa_2013_2019.pdf

įrenginių ir kt.) prieinamumą neįgaliesiems. <...> Bus kuriamos ir diegiamos informacinių technologijų priemonės (programoms ir laidoms įgarsinti, titruoti, versti informaciją į gestų kalbą nuotoliniu būdu, gestų kalbos žodynams skaitmenizuoti, pagalbai iškviešti bendruoju pagalbos telefonu 112). Neįgaliųjų (turinčių regėjimo, klausos, proto ar kompleksinę negalią) specialiesiems poreikiams tenkinti bus kuriamos ir diegiamos priemonės naudojant balso technologijas (atpažinimo, balso sintezę).“

Šis tikslas buvo numatytas ir 2018 m. birželio 19 d. LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakyme „Dėl klausos negalią turinčių asmenų socialinio dalyvavimo visuomenėje 2018–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo“, kur mobilios programėlės kūrimui numatytos lėšos 2018 ir 2019 m.

Sveikintina, kad šie tikslai, taigi ir JT Neįgaliųjų teisių komiteto pateiktos rekomendacijos, numatomos spręsti valstybės lygiu. Visgi iš atliktos analizės matyti, kad laikytis užsibrėžtų tikslų ir numatytų terminų nepavyksta.

Kadangi pritaikyta skubios pagalbos programėlė 112 turėtų užtikrinti asmenų su kalbos ar klausos negalia tiesioginį susisiekimą su BPC operatoriumi realiuoju laiku vaizdu, kaip to pageidauja kurčiųjų organizacijos, JT Neįgaliųjų teisių komiteto pateiktos rekomendacijos per nurodytą laiką laikomos neįvykdytomis: programėlės rengimas vis nukeliamas, sistema, kaip bus teikiamos pritaikytos paslaugos, vis dar nesukurta ir darbuotojai nėra pasiruošę teikti šių paslaugų.

Be to, rekomendacijose įvardytas pritaikymas ne tik klausos negalią turintiems žmonėms, bet ir kurčiųjų aklyjų poreikiams, o, kaip matyti iš pateiktos informacijos, jiems programėlė iki šiol netinka ir jie savarankiškai pranešti apie įvykusią nelaimę neturi galimybių. Taip pat valstybinės institucijos apskritai nėra pasiruošusios užtikrinti civilinę saugą bei suteikti reikalingą pagalbą ir informaciją žmonėms, turintiems negalią, atsižvelgiant į jų individualius poreikius.

Rekomendacijos

1. Kuo skubiau užbaigti programėlės „GPIS 112“, atitinkančios žmonių, turinčių negalią (kurčiųjų ir kurčiųjų aklyjų), poreikius, rengimo darbus.
2. Nuosekliai informuoti visuomenę ir suinteresuotas organizacijas apie programėlės rengimo eigą ir planuojamus įgyvendinimo terminus.
3. Galutinai suderinti gestų kalbos vertėjų darbo pobūdį, teikiant paslaugas per programėlę „GPIS 112“, paruošti tinkamas darbo vietas ir apmokyti darbuotojus.
4. Atsižvelgti į Neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų bei JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo 2018 m. stebėsenos ataskaitoje pateiktas rekomendacijas dėl teisės aktų keitimo:
 - a. Civilinės saugos įstatyme įtvirtinti aiškius reikalavimus užtikrinti asmenų, turinčių negalią, civilinę saugą ekstremalių situacijų atveju.
 - b. Teisės aktuose detalai apibrėžti ir padidinti reikalavimus dėl savimi negalinčių pasirūpinti žmonių, turinčių negalią, ekstremaliose situacijose.
 - c. Parengti konkrečias tikslines priemones (atsakingos atsižvelgiant į ministerijos kompetenciją), planuojant asmenų, turinčių negalią, tinkamą apsaugą nuo civi-

linės grėsmės ir tolesnę pagalbą nepriklausomai nuo to, kurioje vietoje jie buvo prieš kylant ekstremaliai situacijai.

- d. Siekiant gerinti negalią turinčių žmonių apsaugą galimų ekstremaliųjų situacijų atvejais, užtikrinti didesnę informacijos sklaidą ir skatinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą, kur didžiausias indėlis turėtų būti savivaldybių lygmenyje.
5. Glaudžiai bendradarbiauti su asmenimis, turintiems negalią, atstovaujančiomis organizacijomis, siekiant gauti konkrečias rekomendacijas apie pavojingų ir / ar ekstremaliųjų situacijų valdymo žingsnių pritaikymą skirtingoms negalios grupėms.

GYVENIMAS SAVARANKIŠKAI IR ĮTRAUKTIS Į BENDRUOMENĘ, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 19 STR.

Įžanga

2018 metais Lietuvoje gyveno 230 609 tūkst. žmonių, turinčių negalią. Iš jų – 14 992 vaikai ir 215 617 suaugę asmenys, turintys negalią; 28 815 asmenys, gaunantys šalpos pensijas; 186 802 netekto darbingumo pensijų gavėjai. Darbingo amžiaus asmenų, kuriems pirmą kartą nustatytas sumažėjęs darbingumas iki 0–25 proc., 2017 metais buvo 1 196, 2018 metais – 1 175. Sumažėjęs darbingumas iki 30–35 proc. 2017 metais buvo nustatytas 10 404 asmenims, 2018 metais – 10 066 asmenims.⁹²

Apskirtai Lietuvoje 2017 m. skurdas grėsė 29,6 proc. žmonių (ES vidurkis – 22,4 proc.). Skurdo ar socialinės atskirties rizika kaimo vietovėse buvo beveik dvigubai didesnė nei miestuose. Taip pat Lietuva liko viena iš socialinei apsaugai mažiausiai išleidžiančių ES šalių.⁹³

Lietuvoje 2014–2020 m. periodu vyko perėjimo nuo institucinės globos prie paslaugų, teikiamų bendruomenėje, asmenims, turintiems negalią, pirmieji etapai. Šį procesą koordinavo Socialinės apsaugos ir darbo ministerija⁹⁴. Tačiau nepaisant priemonių, kurių ėmėsi Lietuvos valstybė siekdama įgyvendinti JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijas dėl Konvencijos 19 straipsnio įgyvendinimo (teisė gyventi savarankiškai ir būti įtrauktiems į bendruomenę), pagrindiniai iššūkiai per visą laikotarpį išliko tie patys:

- a) neužtikrinama, kad visi žmonės, turintys negalią, turėtų realias galimybes pasirinkti, kur ir su kuo gyventi, bei kad nebūtų priversti gyventi socialinės globos namuose;
- b) nėra programos, skirtos individualizuotai asmeninei ir finansinei pagalbai užtikrinti ir teikti, kuria būtų sudaryta galimybė asmenims, turintiems negalią, gyventi savarankiškai bendruomenėje, gaunant visą reikalingą pagalbą, bei apskritai trūksta įvairių priemonių ir tinkamai pritaikytų paslaugų bendruomenėje.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2019 m. Lietuvoje veikė iš viso 32 ministerijai pavaldžios įstaigos, skirtos apgyvendinti 6 687 asmenims: vyresnio amžiaus žmonėms, vaikams, vaikams ir suaugusiems asmenims, turintiems negalią. Taip pat didžioji dalis Lietuvos savivaldybių iki šiol neskyrė pakankamų investicijų naujų paslaugų kūrimui ir nepagerino bendruomeninių paslaugų prieinamumo, kaip matyti iš statistinių duomenų, pateikiamų žemiau.⁹⁵

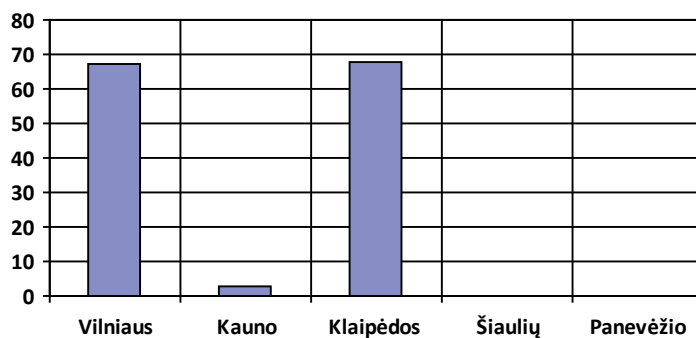
⁹² Lietuvos statistikos departamento informacija, <https://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=c8eacedc-ae59-4f6d-9060-cee3d25e09af#/>

⁹³ Šalies ataskaita, Lietuva 2019, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-lithuania_lt.pdf

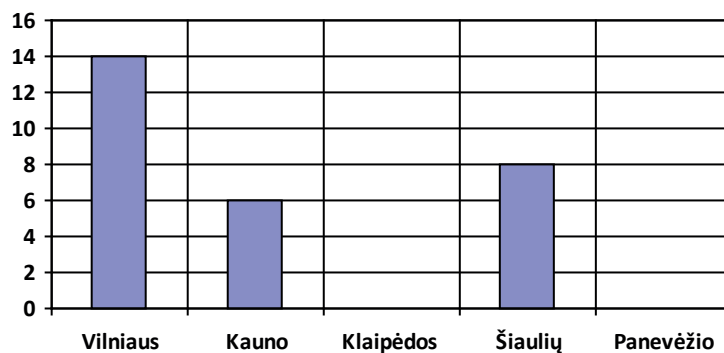
⁹⁴ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2014-02-14 įsakymas Nr. A1-83, kuriuo patvirtintas Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų planas.

⁹⁵ Informacija pateikiama remiantis Lietuvos savivaldybių patvirtintais 2019 m. socialiniais planais.

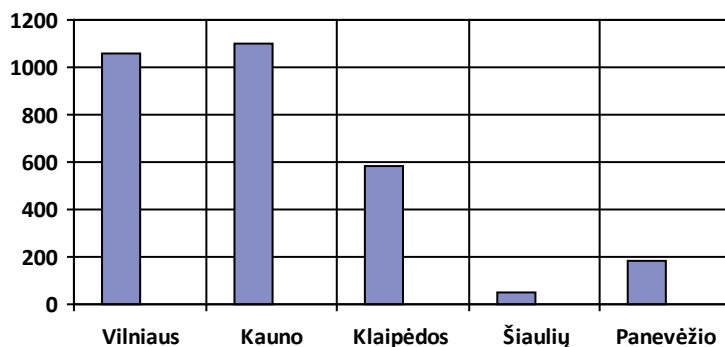
2018 m. paslaugų dienos metu ir asmens namuose negavusių asmenų skaičius didžiosiose Lietuvos savivaldybėse:

2018 m. skaičius asmenų, turinčių negalią, kurie negalėjo apsigyventi savarankiško gyvenimo namuose, nors tokį norą išreiškė: ⁹⁶

2018 m. suaugusių asmenų, turinčių negalią, skaičius socialinės globos institucijose: ⁹⁷

Remiantis pateiktais duomenimis, galima daryti prielaidas, kad bendruomeninių paslaugų savivaldybėse labai trūksta. Kalbant apie darbingo amžiaus gyventojus, kuriems nustatytas ypač žemas darbingumo lygis, suprantama, kad šiems asmenims visiškai nesudaromos galimybės dalyvauti atviroje darbo rinkoje bei naudotis viešosiomis bendruomeninėmis paslaugomis. Jiems nėra galimybių turėti asmeninius asistentus pagal individualius poreikius,

⁹⁶ Klaipėdos ir Panevėžio miesto savivaldybės neturi savo teritorijoje savarankiško gyvenimo namų, todėl tokio tipo paslaugų neteikia.

⁹⁷ Informacija pateikiama remiantis Lietuvos savivaldybių patvirtintais 2019 m. socialiniais planais.

neužtikrintos laikino atokvėpio paslaugos artimiesiems, šeimos nariams ar kitiems teisėtiems globėjams ir rūpintojams. Asmenims, turintiems sunkią negalią, kiekvienoje savivaldybėje turėtų būti organizuojamos individualius poreikius atitinkančios bendruomeninės paslaugos arba kompleksinės paslaugos namuose. Lietuvos Respublikos teisės aktai numato tokias galimybes, bet faktiškai bendruomeninės paslaugos savivaldybėse sunkiai prieinamos, ypač sunkesnių ar kompleksinių sutrikimų turintiems asmenims. Visos specialiosios socialinės paslaugos bei bendruomeninių paslaugų vystymas regionuose yra savarankiška savivaldybių funkcija, o daryti įtaką vietos valdžiai teikti tokias paslaugas ir skirti pakankamą finansavimą šiuo metu nėra jokių teisinių ar politinių instrumentų.

JT Komiteto rekomendacijos Lietuvai ir jų įgyvendinimas

JT Neįgaliųjų teisių komitetas savo rekomendacijose Lietuvai 2016 metais išreiškė itin didelį susirūpinimą dėl JT Neįgaliųjų teisių konvencijos 19 straipsnio (Gyvenimas savarankiškai ir įtrauktis į bendruomenę)⁹⁸ įgyvendinimo. Komitetas išreiškė didelį susirūpinimą dėl pasirinkimo galimybių ir įvairių tinkamų pagalbos mechanizmų trūkumo, įskaitant nepriklausomo gyvenimo schemas, siekiant užtikrinti, kad žmonės, nepaisant lyties, amžiaus ar negalios, galėtų naudotis būstu savo vietos bendruomenėje.

LR Vyriausybė, gavusi JT Komiteto Baigiamąsias pastabas ir rekomendacijas dėl pirminės Lietuvos ataskaitos (CRPD/c/ LTU/c, 2016 m. kovo 29 – balandžio 21d)⁹⁹, parengė JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių planą.¹⁰⁰

Rengiant priemonių planą, žmonėms, turintiems negalią, atstovaujančios nevyriausybinių organizacijų teikė daug pastabų ir pasiūlymų, deja, j juos nebuvo atsižvelgta iš esmės arba buvo padarytos „kosmetinės“ pataisos ir galutinis Priemonių plano variantas buvo patvirtintas nepitarus nevyriausybiniams organizacijoms.

Komiteto 40¹⁰¹ rekomendacija aiškiai apibrėžė konkrečias veiklas ir rekomendavo sprendimo būdus. Nors buvo padaryta nemažai politinių sprendimų ir buvo patvirtinta Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir be tėvų globos likusiems vaikams 2014–2020 metų veiksmų planas, patvirtintas 2014 m. vasario 14 d. įsakymu Nr. A1-83¹⁰², deinstitutionalizacija ir socialinės globos įstaigų pertvarka vyksta vangiai. Pirmajame pertvarkos etape buvo paliestos socialinės globos įstaigos, kuriose gyveno tėvų globos netekę vaikai. Negalią turinčių žmonių socialinės globos įstaigų pertvarka buvo perkelta į II institucinės globos pertvarkos etapą – paslaugų infrastruktūros plėtra regionuose 2017–2020 m. (2023 m.) ir II-b etapą – naujų formų paslaugų teikimas tikslinėms grupėms.

⁹⁸ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokololas (Valstybės žinios, 2010-06-19, nr. 71-3561), 19 straipsnis, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.335882>

⁹⁹ <http://www.negalia.lt/wp-content/uploads/2016/06/JTNeigaliujuKomitetoRekomendacijosLietuvai.pdf>

¹⁰⁰ https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigalieji/12068_jt-rekomendaciju-igyvendinimo-planas-po-suinteresuotu-galutinis.pdf

¹⁰¹ https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigalieji/12068_jt-rekomendaciju-igyvendinimo-planas-po-suinteresuotu-galutinis.pdf

¹⁰² <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e4169490984411e3aad2c022318814db?jfwid=q8i88kxrr>

Nors planuojamo projekto tikslai labai tiksliai atliepia rekomendacijas – remiantis regioniniais paslaugų ir infrastruktūros plėtros planais, išplėtoti bendruomeninių paslaugoms teikti reikalingą infrastruktūrą, siekiant užtikrinti sąlygas kompleksiskai ir koordinuotai teikti tikslinių grupių poreikius atitinkančias bendruomenines paslaugas – proveržis neįvyko. Ne visi Lietuvos regionai išreiškė pageidavimą dalyvauti institucinės pertvarkos projektuose, antai planavimas ir paslaugų pertvarka buvo vykdoma tik uždaroje socialinės globos įstaigose gyvenantiems negalią turintiems žmonėms. Jaunesnio amžiaus ir suaugę asmenys, kurie gyvena vieni, ar kartu su savo tėvais / globėjais, konkrečiose bendruomenėse praktiškai nepatenka į paslaugų gavėjų ratą. Valstybė nepaskaičiavo ir nesuplanavo lėšų pradinio etapo pertvarkai finansuoti, nes būtina žinoti, kad pereinamuoju laikotarpiu reikės išlaikyti dvi socialinės globos sistemas – likusias dideles socialinės globos įstaigas ir teks teikti kompleksines paslaugas žmonėms, turintiems negalią, bei gyvenantiems vieniems, su tėvais ir / ar globėjais bendruomenėse. Taip pat daug jaunesnių nei trejų metų vaikų, turinčių negalią, iki šiol apgyvendinami globos įstaigose, nors padaugėjo atvejų, kai jiems randami ir laikini globėjai.

Iki šiol neužtikrinama, kad visi jaunesnio amžiaus asmenys, turintys negalią, turėtų tikroviškas galimybes pasirinkti negyventi vyresnio amžiaus žmonėms skirtuose globos namuose, kas iki šio labai praktikuojama savivaldybėse įsteigtuose globos centruose ir jie oficialiai yra valstybės prilyginami bendruomeninių paslaugų įstaigoms, nors iš tiesų yra segreguotos ir jose toliau klesti institucinė kultūra.

Iki šiol nėra parengtų programų, skirtų individualizuotai asmeninei ir finansinei pagalbai teikti, kuria būtų sudaryta galimybė žmonėms, turintiems negalią, savarankiškai su šia pagalba gyventi bendruomenėje. Taip pat trūksta įvairių su bendruomene susijusių paslaugų, finansuojamų taikant mišraus finansavimo modelius – iš valstybės, savivaldybių ir programinių lėšų biudžetų.

40. Komitetas rekomenduoja¹⁰³ valstybei, Konvencijos šaliai, glaudžiai bendradarbiaujant su neįgaliųjų organizacijomis:

a) taikyti tinkamai finansuojamą deinstitutionalizavimo strategiją, kuria būtų užtikrinamos įvairios su bendruomene susijusios paslaugos neįgaliųjų socialinei įtraukčiai vykdyti, įskaitant intelekto ir (arba) psichologinių sutrikimų turinčius vaikus, taip pat jų teisę nepriklausomai gyventi bendruomenėje, numatant galimybę teikti individualiai pritaikytas asmeninės pagalbos paslaugas jų namuose.

Kadangi socialinės paslaugos yra visiškai savarankiška savivaldybės funkcija, daugeliu atvejų paslaugos ir programos finansuojamos likutiniu principu. Iki šiol Lietuvoje paslaugų kooperacija vadinama paslaugų dubliavimu ir negalią turintys vaikai ar suaugę, jų tėvai ir / ar globėjai priversti pasirinkti tik vieną iš galimų paslaugų. Pavyzdžiui, sutrikusio intelekto asmuo, gyvenantis grupinio gyvenimo namuose, kuriuos finansuoja konkreti savivaldybė, negali gauti paslaugų kitose bendruomenėse, projektuose ar programose – dalyvauti sporto užsiėmimuose, dailės ar meno būreliuose, dalyvauti kitose užimtumo ar sėkultūrinėse veiklose.

Daugelyje savivaldybių, pagal patvirtintus paslaugų teikimo nuostatus, sutrikusio intelekto ar psichosocialinę negalią turintiems asmenims paslaugos į namus visiškai neteikiamos.

Savivaldybių socialinių paslaugų organizatoriai – specialistai tikina, kad neturi parengtų darbuotojų, galinčių teikti paslaugas minėtiems paslaugų gavėjams.

Nors daugelyje savivaldybių vaikams ir jaunimui, turintiems intelekto, emocijų, raidos ir elgesio ar kompleksinių sutrikimų, net mokymas skiriamas į namus, kadangi visiškai nesutvarkyta su švietimu susisijusių paslaugų ir pagalbos organizavimo ir finansavimo sistema.

b) veiksmingai įgyvendinti Neįgaliųjų socialinės integracijos 2013–2019 metų programos įgyvendinimo 2016–2018 metų veiksmų planą visais valstybiniais lygmenimis.

Lietuvos socialinės apsaugos ir darbo ministerija Neįgaliųjų socialinės integracijos 2013–2019 metų programą pratęsė 2020–2021 metams be esminių pokyčių. Yra priimtas politinis sprendimas, kad bus iš esmės pakeista Programos struktūra ir finansavimo modelis. Nors Neįgaliųjų reikalų tarybos prie SADM posėdžiuose ne kartą buvo svarstomas klausimas dėl programos ateities, dėl galimybių nevyriausybinėms organizacijoms dalyvauti įgyvendinant Nacionalinę programą, tik 2019 metų pabaigoje buvo pranešta, kad Programa nepakis iš esmės ir nėra reikalo sudaryti darbo grupės dėl naujų veiklų, krypčių ir sąlygų parengimo, kad negalią turinčių žmonių bendruomenės galėtų dalyvauti visuose planavimo ir įgyvendinimo procesuose ir už atliktus darbus gautų užmokestį.

c) priimti moratoriumą tolimesniam vaikų priėmimui į stacionarios slaugos institucijas.

SADM planuoja, kad jau 2020 metais vaikai nebus apgyvendinami socialinės globos įstaigose. Tačiau ministerijos atsiskaitymo už pertvarkos įgyvendinimą LR Vyriausybėje 2019 m. spalio 24 d. metu, nevyriausybinių organizacijų atstovams uždavus klausimą, ar į šį planą yra įtraukti ir negalią turintys vaikai, atsakymas buvo neigiamas.

d) investavus į naujų paslaugų kūrimą ir padarius esamas paslaugas prieinamas ir integruotas, sutrumpinti pernelyg ilgą laukimo laiką norint gauti pagalbos paslaugas ir užtikrinti pakankamus ir prieinamus finansinius išteklius neįgalių asmenų nepriklausomam gyvenimui bei pagerinti prieinamumą bendruomenėje.

Nors pertvarkos antrojo etapo metu buvo įgyvendinami bandomieji bendruomeniniai socialinių paslaugų modeliai, kaip alternatyva institucinei globai, daugelis iš jų net nepateko į socialinių paslaugų katalogą, patvirtintą LR socialinės apsaugos ir darbo ministro 2019 m. gegužės 22 d. įsakymu Nr. A1-290¹⁰⁴. Katalogo III skyrius „Specialiosios paslaugos“ nustatė tikslą – „grąžinti asmens (šeimos) gebėjimus pasirūpinti savimi ir integruotis į visuomenę ar tenkinti asmens gyvybinius poreikius teikiant kompleksinę pagalbą“. Specialiosios socialinės paslaugos, aprašytos kataloge, teikiamos socialinių paslaugų įstaigose ir asmens namuose, o paslaugų teikimo trukmė / dažnumas priklauso nuo asmens (šeimos) socialinių paslaugų poreikio.

Skaitant konkrečių paslaugų aprašymus, beveik visur yra paminėti „suaugę asmenys su negalia ir jų šeimos, bei vaikai su negalia ir jų šeimos“. Tačiau daugelyje iš kriterijų teikimo trukmė / dažnumas yra apribojami. Pavyzdžiui, laikino atokvėpio paslauga, apimanti pagalbą į namus, teikiama iki 208 val. per metus; apgyvendinimas apsaugotame būste suaugusiems asmenims, turintiems negalią, ir jų šeimoms iki 3 m., pagalba nuo 1 iki 10 val. per savaitę.

Laikino atokvėpio paslauga kaip tokia visiškai neapibrėžta ir įvardijama per keletą paslaugų pavadinimų ar kodų. Pavyzdžiui, socialinės globos paslaugos yra skirstomos į Dienos socialinę globą, Trumpalaikę socialinę globą, Ilgalaike socialinę globą. Visose minėtose paslaugų rūšyse yra apibrėžimas, kad tai – visuma paslaugų, kuriomis asmeniui teikiama kompleksinė, nuolatinės specialistų priežiūros reikalaujanti pagalba, dienos metu, trumpalaikė globa – tai paslaugų visuma, teikiama asmeniui, kuriam reikalinga pagalba, kurio tėvai ar globėjai negali suderinti slaugos ar priežiūros su darbo įsipareigojimais ir jiems suteikiamas laikinas atokvėpis. Ilgalaike socialinė globa – tai kompleksas paslaugų, teikiamų visa parą. Tai – segreguotos stacionarios socialinės globos institucijos, kurios egzistuoja ir šiandien.

Taigi, laikino atokvėpio paslaugas pagal naujai patvirtintą katalogą su apribojimais ir / ar be jų galima teikti dienos užimtumo centruose, stacionariose socialinės globos įstaigose ir kitose socialinės globos institucijose. Nėra apibrėžti reikalavimai patalpoms, personalui. Vadinasi, žmogus, visą dieną praleidęs dienos centre, tame pačiame centre gali naktį pasilikti ir nakvoti. Tai labai primena sovietmečiu buvusius populiarius savaitinius vaikų darželius. Taip pat didelės socialinės globos įstaigos mielai sutiko teikti šią paslaugą, nes tai – dar viena galimybė išsaugoti ir įrodyti savo reikalingumą, svarbą ir „pateisina“ vykdomas investicijas, finansuojamas nacionalinėmis ir Europos Sąjungos lėšomis. Į esamų segreguotų socialinės globos institucijų infrastruktūros renovavimą ir naujų institucijų, nors ir gerokai mažesnių, statybą yra toliau investuojamos lėšos.

42. Komitetas rekomenduoja valstybei, Konvencijos šaliai, toliau teikti pirmenybę investicijoms į socialinių paslaugų sistemą, skirtą nepriklausomam gyvenimui bendruomenėje, ir nedelsiant sustabdyti nacionalinių ir Europos Sąjungos struktūrinių lėšų naudojimą neįgaliesiems skirtų gyvenamųjų institucijų renovacijai, priežiūrai arba statybai.

Europos Komisija 2019 m. vertindama struktūrinių reformų pažangos rezultatus nurodė, kad, nepaisant visų reformų ir pastangų, Lietuvoje skurdas ir nelygybė tebėra vieni didžiausių. Ataskaitoje EK taip pat nurodė, kad Lietuva yra viena iš socialinei apsaugai mažiausiai išleidžiančių ES šalių, o socialinių pervedimų poveikis skurdui mažinti yra nedidelis, tačiau pastarojo meto socialinių išmokų reformos yra pirmas žingsnis tinkama linkme. Lietuva toliau deda pastangas, kad sumažintų skurdą ir pajamų nelygybę, tačiau rezultatai kol kas riboti.

„Pastaraisiais metais imtasi tam tikrų svarbių priemonių skurdui mažinti: be kitų dalykų, patikslintos nedarbo išmokos, padidintas valstybės remiamų pajamų dydis ir patobulinti teisės aktai dėl socialinės paramos išmokų. Nuo 2019 m. Lietuva dar padidino universalią išmoką vaikui ir tai turėtų turėti teigiamą poveikį skurdo mažinimui. Tačiau tebėra didelių iššūkių. Pagyvenusių žmonių ir žmonių, turinčių negalią, skurdo rizika tebėra didelė ir, nors pastaruoju metu pažanga padaryta, socialinių išmokų adekvatumas tebėra palyginti žemas. Pajamų nelygybė tebėra viena didžiausių ES ir panašu, kad pastarojo meto mokesčių reformos nėra pakankamai veiksmingos, kad ji sumažėtų. Vis dar labai svarbu mokesčius ir socialines išmokas pritaikyti taip, kad būtų mažinamas skurdas ir pajamų nelygybė, taip pat didinti paskatas dalyvauti darbo rinkoje.

- 2018 m. Lietuvoje absoliutaus skurdo riba – 245 Eur per mėnesį vienam gyvenančiam asmeniui.

Gyventojų, patiriančių skurdą ar socialinę atskirtį, rodiklis vertinamas pagal tris komponentus:

- 1) piniginių skurdą; 2) materialinį nepriteklių; 3) mažą darbo intensyvumą.

Didžiausia problema Lietuvoje – piniginis skurdas (LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas 2016–2017)

Šiandieninės tendencijos aiškiai rodo, kad Lietuvoje piniginis skurdas pamažu yra mažinamas, tačiau nepakankamai efektyviai, kad būtų galima pajusti realiai dėl infliacijos, gerėjančios ekonomikos ir kitų veiksnių kylančių pašalpų ar kitų išmokų realų poveikį.

- Apie 50 proc. negalią turinčių žmonių turi darbą (ES strategija dėl negalios 2014–2020);
- Lietuvoje dirbančių žmonių, turinčių negalią, skaičius – apie 25 proc.;
- Pajamų nelygė: 2017 m. 20 proc. turtingiausių žmonių pajamos šalyje buvo 7,5 karto didesnės nei 20 proc. neturtingiausių žmonių¹⁰⁵;
- 2019 metais ilgalaikės socialinės globos teikimas institucijoje vienam negalią turinčiam asmeniui kainavo nuo 590 iki 977 Eur per mėnesį;
- Lyginant bendrą institucijoje gyvenančių žmonių, turinčių negalią, skaičių galima teigti, kad per metus institucinė socialinė globa valstybei kainuoja nuo 45,1 iki 74,7 mln. Eur. Lietuva yra viena iš socialinei apsaugai mažiausiai išleidžiančių ES šalių.¹⁰⁶

Remiantis 2018 m. duomenimis, Lietuvoje socialinis skurdas ir atskirtis tarp negalią turinčių asmenų yra per 35 proc.¹⁰⁷. 2014 m. duomenimis, skurdas ir atskirtis tarp sunkiųjų negalią turinčių asmenų siekia net 65,9 proc.¹⁰⁸ (ES vid. 36,7 proc.)¹⁰⁹. Jis yra antras pagal dydį ES ir didėjo nuo 2011 m. (62,3 proc.)¹¹⁰. Pagrįstai galima daryti išvadą, kad sunkiųjų negalią turinčių žmonių artimieji ar globėjai dažniausiai taip pat susiduria su skurdo rizika, nes vienas iš šeimos narių dėl savivaldybėse esančio socialinių paslaugų trūkumo yra priverstas rūpintis negalią turinčiu asmeniu ir pasitraukti iš aktyvios darbo rinkos.

¹⁰⁵ Šalies ataskaita, Lietuva 2019, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-lithuania_lt.pdf

¹⁰⁶ Šalies ataskaita, Lietuva 2019, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-lithuania_lt.pdf

¹⁰⁷ Skurdas ir socialinė atskirtis Lietuvoje 2019, http://www.stopskurdas.lt/wp-content/uploads/2019/10/Skurdas-ir-socialin%C4%97-atskirtis-2019_10_15.pdf, p. 13

¹⁰⁸ Šalies ataskaita, Lietuva 2015, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/cr2015_lithuania_lt_0.pdf

¹⁰⁹ Europos semestro teminė informacijos suvestinė „Socialinė įtrauktis“, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_social_inclusion_lt.pdf, p. 4

¹¹⁰ Šalies ataskaita, Lietuva 2015, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/cr2015_lithuania_lt_0.pdf

¹¹¹ Informacija, gauta iš 2020 m. kovo 12 d. Vilniaus miesto savivaldybėje vykusio susitikimo tarp negaliųjų interesams atstovaujančių asmenų ir Vilniaus miesto savivaldybės administracijos darbuotojų.

Norint užtikrinti asmenų, turinčių negalią, savarankišką gyvenimą bendruomenėje būtina sukurti asmeninio asistento paslaugos reglamentavimą, kuris atitiktų JT Neįgaliųjų teisių konvencijos 19 straipsnio nuostatas. Asmeninio asistento paslauga, kaip viena iš platesnio bendruomeninių paslaugų spektro dalių, užtikrintų negalią turinčių asmenų teisę savarankiškai gyventi, integruotis į bendruomenę, darbo rinką ir neleistų likti izoliuotais. Kartu būtų užtikrintos asmenų, turinčių negalią, galimybės dalyvauti atviroje darbo rinkoje ir mažėtų žmonių skaičius, kurie gyvena arti arba žemiau skurdo ribos.

Taip pat pastebimos tendencijos, kad savivaldybės siekdamos patenkinti dienos socialinių paslaugų poreikį pradeda vykdyti vidines reformas, kuriomis dirbtinai sumažinamas paslaugų prieinamumas. Kaip pavyzdį galima paminėti Vilniaus miesto savivaldybę, kur asmenims, gyvenantiems grupinio gyvenimo namuose ir gaunantiems ilgalaikės socialinės globos paslaugas, savivaldybė siekia apsinkinti galimybę gauti kitas socialines paslaugas motyvuodama finansavimo dubliavimu. Dėl tokios politikos asmenys, turintys negalią, gyvenantys grupinio gyvenimo namuose, nebegalės kitoje įstaigoje gauti socialinės reabilitacijos paslaugų, kurios yra finansuojamos iš kitų projektų. Taip ne tik tiesiogiai bus pažeidžiamos JT Neįgaliųjų teisių konvencijos 19 straipsnio nuostatos, draudžiančios bet kokią negalią turinčio asmens izoliaciją ir atskyrimą nuo bendruomenės, bet ir parodo esmines spragas naujai organizuojamose paslaugose, tokiose kaip grupinio gyvenimo namai: juose gyvenantiems asmenims nėra užtikrinamos individualius poreikius atliepančios paslaugos, neužtikrinama socialinė įtrauktis, neskatinamas visavertis gyvenimas visuomenėje ir nėra sudaromos galimybės save realizuoti.¹¹¹

Rekomendacijos

- Valstybė turi priimti įsipareigojimus ir užtikrinti naujo tipo bendruomeninių socialinių paslaugų teikimą ir plėtrą po 2020 m., kai sumažės Europos Sąjungos finansavimas;
- Valstybė turi sukurti teisinę ir administracinę bazę bei nurodyti aiškius finansavimo šaltinius, kurie leistų pradėti realiai funkcionuoti naujo tipo socialinėms paslaugoms, kaip asmeninio asistento paslauga, laikino atokvėpio paslauga įstaigoje ir namuose, visose Lietuvos savivaldybėse;
- Valstybės viešojo administravimo institucijos ir savivaldybių administracijos turi pradėti realiai bendradarbiauti su žmonėmis, turintiems negalią, atstovaujančiomis organizacijomis plėtojant ir užtikrinant naujo tipo bendruomenines paslaugas;
- Valstybės atsakingos institucijos turi dar kartą peržiūrėti ir papildyti Savivaldos įstatymą, nurodydamos, kad visos specialiosios socialinės paslaugos būtų iš dalies arba visiškai deleguota valstybės funkcija ir būtų skirtas reikalingas finansavimas.

¹¹¹ Informacija, gauta iš 2020 m. kovo 12 d. Vilniaus miesto savivaldybėje vykusio susitikimo tarp negaliųjų interesams atstovaujančių asmenų ir Vilniaus miesto savivaldybės administracijos darbuotojų.

ŠVIETIMAS, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 24 STR.

Jžanga

Šioje dalyje bus aptariama žmonių, turinčių negalią, galimybė studijuoti ir įgyti aukštąjį išsilavinimą Lietuvoje. Nors oficialioji statistika teigia, jog Lietuvos gyventojai yra vieni iš labiausiai išsilavinusių Europoje¹¹² ir aukštąjį išsilavinimą įgiję net apie 60 proc. visuomenės narių, tarp jų negalią turinčių itin mažai. Negalią turintiems žmonėms aukštojo mokslo studijos vis dar didelis iššūkis, kuris užkerta tolimesnę galimybę gauti gerai apmokamą darbą, įsilieti į visuomenę bei tapti savarankiškais visuomenės nariais. Studentų su negalia oficialioje statistikoje kasmet mažėja. Neįgaliųjų reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – NRD) duomenimis, nuo 2015 m. iki 2019 m. studentų sumažėjo nuo 1 006 iki 620¹¹³.

Nors LR Konstitucija numato, kad aukštasis mokslas turi būti prieinamas kiekvienam pagal sugebėjimus (LR Konstitucija, 1992), tačiau neįgalieji vis dar susiduria su aukštojo mokslo neprieinamumu dėl savo negalios. Dėl ilgametės segreguotos mokymosi sistemos Lietuvoje susiklostė tendencija, jog skirtingą negalią turintys gerokai dažniau renkasi profesinį, o ne aukštąjį mokslą¹¹⁴.

Daugelio moksleivių sprendimą nestudijuoti lemia kompleksinės socioekonominės priežastys, susijusios su asmenų su negalia socialine atskirtimi ir visuomenėje vyraujančiais neigiamais nusistatymais žmonių su negalia atžvilgiu. Tai dažniausiai pasireiškia žemesniais lūkesčiais šių asmenų atžvilgiu dėl jų tolimesnio išsilavinimo ir karjeros perspektyvų. Šios nuostatos susijusios su nuvertinančiu požiūriu, kad aukštasis mokslas būtų per didelis iššūkis, nevertas mokinių su negalia pastangų.¹¹⁵

Tuo tarpu JT Žmonių su negalia teisių komitetas (toliau – Komitetas) savo rekomendacijose Lietuvai 2016 metais išreiškė susirūpinimą žemu žmonių su negalia dalyvavimo aukštojo mokslo sistemoje lygiu ir paskatino užtikrinti žmonių su negalia patekimą į aukštojo mokslo sistemą, įskaitant tinkamų sąlygų sudarymo laidavimą.

JT Neįgaliųjų teisių konvencija ir aukštasis mokslas

24 Konvencijos straipsnyje įtvirtinta žmonių su negalia teisė į mokslą. Valstybės, siekiant „įgyvendinti šią teisę nediskriminuojant ir lygiomis galimybėmis, užtikrina visiems tinkamą visų lygių švietimą ir mokymąsi visą gyvenimą“. Šiuo tikslu siekiama visapusiškai ugdyti

¹¹² Oficialios statistikos portalas, <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-svietimas-kultura-ir-sportas-2021/aukstasis-mokslas>

¹¹³ Neįgaliųjų reikalų departamentas prie SADM, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/2019_Veiklos-ataskaita-pagal-priemones-1.pdf

¹¹⁴ Profesinio ugdymo sistema palaiko segreguotą, o ne įtraukų žmonių su negalia švietimą, Lietuvos negalios organizacijų forumas, <https://www.inf.lt/profesinio-ugdymo-sistema-palaiko-segreguota-o-ne-itrauku-zmoniu-su-negalia-svietima/>

¹¹⁵ Neįgaliųjų reikalų departamentas prie SADM, <https://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Studija-del-finansines-pagalbos-priemoniu.pdf>

žmogiškąjį potencialą ir orumą bei savigarbą, suteikti galimybę ugdyti asmenybę, talentus ir gebėjimus. Išsilavinimas suteikia neįgaliesiems galimybę veiksmingai dalyvauti laisvos visuomenės gyvenime¹¹⁶.

Šiam principui įgyvendinti svarbu, kad žmonėms su negalia visų pirma būtų sudarytos galimybės įgyti pradinį ir vidurinį išsilavinimą, kad būtų tinkamai pritaikytos sąlygos (angl. *reasonable accommodation*) pagal asmens poreikius, taip pat tinkama individuali pagalba (parama) tokioje aplinkoje, kuri skatina akademinį ir socialinį vystymąsi. Tinkamas sąlygų pritaikymas suprantamas kaip „būtinai ir tinkami pakeitimai ir pritaikymas, dėl kurių nepatiriama neproporcinga ar nepagrįsta našta ir kurių reikia konkrečiu atveju siekiant užtikrinti neįgaliesiems galimybę naudotis visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis lygiai su kitais asmenimis ar galimybę įgyvendinti šias teises ir laisves“. Valstybės Konvencijos 24 straipsnio 5 dalyje įpareigojamos užtikrinti, kad „neįgalieji turėtų galimybę gauti bendrąjį aukštąjį išsilavinimą [...] ir galimybę mokytis visą gyvenimą jų nediskriminuojant ir lygiai su kitais asmenimis“, tam sudarant tinkamas sąlygas.

Taigi asmens išsilavinimas – ilgalaikis ir keletą lygmenų apimantis procesas, o tam, kad asmenims su negalia būtų sudarytos lygios galimybės dalyvauti aukštojo mokslo sistemoje ir mokymesi visą gyvenimą, būtina užtikrinti žemesnių lygių išsilavinimo prieinamumą ir kokybę.

Bendrojoje pastaboje Nr. 4 dėl teisės į įtraukų švietimą Komitetas išreiškė susirūpinimą, kad didelei daliai žmonių su negalia pasaulyje įtraukus švietimas vis dar yra nepasiekiamas, o suteikiamas dažnai segreguotai ir prastesnės kokybės. Komitetas pabrėžė, kad įtraukus švietimas reiškia „galimybes naudotis kokybiška formaliojo ir neformaliojo švietimo sistema nepatiriant diskriminacijos“, o tam būtini pokyčiai reglamentavime, švietimo finansavimo ir administravimo, planavimo, įgyvendinimo ir stebėsenos sisteminiu lygmeniu..

Prieinamas, kokybiškas ir įtraukus švietimas yra priemonė realizuoti žmonių su negalia teises ir padėti išbristi iš skurdo bei apsaugoti nuo išnaudojimo¹¹⁷. Komitetas bendrojoje pastaboje apibrėžė pagrindines sąvokas, apibrėžiančias žmonių su negalia švietimo formas (įtraukties lygius), ir įvardijo pagrindinius skirtumus tarp jų:

- o **atskirtis** – „besimokantiems tiesiogiai ar netiesiogiai sudaromos kliūtys į mokslą arba neleidžiama jokia forma gauti išsilavinimą“;
- o **segregacija** – asmenys su negalia „ugdomi atskirai nuo negalios neturinčių besimokančiųjų aplinkoje, kuri yra sukurta arba naudojama atsižvelgiant į konkrečius sutrikimus ar įvairias negalias“;
- o **integracija** – asmenų su negalia „įtraukimo į dabartines bendrojo lavinimo įstaigas procesas, suprantant, kad jie gali prisitaikyti prie tokių institucijų standartinių reikalavimų“;
- o **įtrauktis** – sisteminė reforma, apimanti „turinio, mokymo metodų, būdų, struktūrų ir strategijų švietimo srityje pokyčius, kad būtų įveiktos kliūtys, siekiant suteikti visiems atitinkamo amžiaus besimokantiems lygias galimybes įgyti išsilavinimą, aktyviai dalyvaujant mokymo procese, bei sukurti sąlygas, kurios geriausiai atitiktų jų reikalavimus ir pageidavimus“¹¹⁸.

¹¹⁶ JT Neįgalųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolai, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.335882>

¹¹⁷ Ibid., 10 par.

¹¹⁸ Ibid., 11 par.

Komitetas bendrojoje pastaboje dėl teisės į įtraukų švietimą pabrėžė, kad asmenų su negalia visų lygmenų švietimo klausimas turi patekti į švietimo ministeriją, o ne Socialinės apsaugos ar Sveikatos ministerijų kompetencijos ribas. Pasak Komiteto, įtraukus švietimas *inter alia* turėtų patekti į pagrindinių įstatymų reglamentavimo, švietimo politikos, planavimo ir lėšų skyrimo švietimo reikmėms sritis, o tai pasiekti galima tik visiškai integravus šį aspektą į švietimo sistemą.

Švietimo sistema ir ją reglamentuojantys teisės aktai Lietuvoje

Siekiant geriau suprasti priežastis, kurios nulemia tai, jog studentų su negalia kiekvienais metais mažėja, būtina atsižvelgti ne tik į tai, kokią pagalbą garantuoja valstybė ir kokias paslaugas teikia aukštosios mokyklos, bet ir išsamiau aptarti kliūtis, kurios turi įtakos, jog mokiniai su negalia nuo ankstyvo amžiaus turi labai ribotas galimybes tęsti mokslus aukštesnėse pakopose. Todėl toliau bus apžvelgiama, kokia pagalbos sistema užtikrinama mokykloje ir kaip tai veikia tolimesnes pasirinkimo galimybes.

Lietuvos švietimo įstatymas¹¹⁹ reglamentuoja, kad bendrojo ugdymo ir ikimokyklinio ugdymo mokyklose saugios ir palankios mokiniams aplinkos kūrimu rūpinasi Vaiko gerovės komisija. Ji organizuoja ir koordinuoja švietimo programų pritaikymą mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, švietimo pagalbos teikimą ir atlieka kitas su vaiko gerove susijusias funkcijas. Vaiko gerovės komisijos sudarymo ir jos darbo organizavimo tvarką nustato švietimo ir mokslo ministras.¹²⁰

Mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių pirminį įvertinimą atlieka Vaiko gerovės komisija. Specialiuosius ugdymosi poreikius (išskyrus atsirandančius dėl išskirtinių gabumų) pedagoginiu, psichologiniu, medicininu ir socialiniu pedagoginiu aspektais įvertina pedagoginė psichologinė tarnyba ir specialųjų ugdymąsi skiria šios tarnybos vadovas, tam tikrais atvejais – mokyklos vadovas su tėvų (globėjų, rūpintojų) sutikimu švietimo ir mokslo ministro nustatyta tvarka¹²¹.

Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymo organizavimo tvarkos apraše nustatyta, kad „mokyklos, atsižvelgdamos į mokinio specialiuosius ugdymosi poreikius, užtikrina ugdymąsi pritaikytoje ugdymosi aplinkoje, reikiamos švietimo pagalbos teikimą, aprūpinimą specialiosiomis mokymo priemonėmis ir ugdymui skirtomis techninėmis pagalbos priemonėmis mokykloje“. Čia taip pat įtvirtinta, kad mokykloje susitariama dėl ugdymo / mokymo pritaikymo ir įforminimo, vadovaujantis pedagoginės psichologinės tarnybos arba švietimo pagalbos tarnybos išvadomis ir rekomendacijomis¹²².

Mokiniams, neįgijusiems pradinio, pagrindinio ar vidurinio išsilavinimo, išduodamas mokymosi pasiekimų pažymėjimas, o baigusiems vidurinį išsilavinimą suteikiamas brandos atestatas.

¹¹⁹ LR švietimo įstatymas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.1480/asr>

¹²⁰ Mokyklos vaiko gerovės komisijos sudarymo ir jos darbo organizavimo tvarkos aprašas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.396543>

¹²¹ Europos Komisijos EURYDICE portalas, https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/special-education-needs-provision-within-mainstream-education-38_lt

¹²² Ibid.

Pagrindinio išsilavinimo įgijimo galimybių ribojimas

Nors mokymo programos bei turinio pritaikymas pagal individualius su negalia susijusius poreikius turėtų būti pozityvus dalykas, kuris turėtų skatinti mokinį siekti geresnių rezultatų bei jam padėti, tačiau Lietuvoje susidariusi situacija rodo kitą tendenciją. Jeigu siekiama pritaikyti mokymo turinį ir suteikti pagalbą moksleiviui su negalia, tai pagal dabartinius teisės aktus ir esamą praktiką reiškia vaiko su negalia galimybių ribojimą.

Šią situaciją gali iliustruoti ne dėl brandos egzaminų laikymo, bet net dėl pagrindinio išsilavinimo siekio susidariusi situacija, kuri paskelbta 2020 m. kovo 31 d. LR lygių galimybių kontrolierės sprendime¹²³ dėl galimos diskriminacijos negalios pagrindu apribojant galimybes įgyti išsilavinimą. Sprendime pažymima, jog pareiškėjos sūnus baigė pagrindinio ugdymo individualizuotą programą, kuri buvo pasiūlyta ugdymo įstaigos su tikslu padėti pritaikyti mokymosi turinį, pažymint, kad niekas nepasikeis, o sūnus galės mokytis su visais vaikais bei laikys tokį patį pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo egzaminą. Atėjus laikui laikyti pagrindinio ugdymo pasiekimų patikros egzaminą, šeima buvo informuota, jog vaikas negali laikyti patikros egzaminų, o kartu ir gauti baigimo pažymėjimo bei tęsti mokslus siekiant vidurinio, o vėliau ir aukštesnio laipsnio studijų. Tai netgi neleidžia mokytis dalyje profesinio ugdymo programų, net nekalbant apie galimybę stoti į kolegiją ar universitetą. Pabaigus pagrindinio ugdymo individualizuotą programą galima mokytis tik profesinių įgūdžių, tačiau ir šios galybės labai ribotos. Tokia ydinga praktika iš anksto užkerta kelius tobulėti bei siekti geresnio išsilavinimo pagal savo galimybes. Taip pat šį praktiką iš anksto suformuoja ir bendruomenės bei mokyklos požiūris, jog vienas ar kitas moksleivis su negalia tikrai netęs mokslų, todėl ir pastangų pritaikyti turinį ar formą neverta dėti.

Siekiant išsiaiškinti tikslesnę informaciją ir patikrinti šią prielaidą reikėtų išsamesnių tyrimų, kiek iš tiesų jaunuolių su negalia potencialiai prarandą realią galimybę tęsti mokslus aukštesniame etape.

Stojimo į aukštąsias mokyklas etapas

Brandos egzaminai, remiantis pedagoginės psichologinės tarnybos pažyma, taip pat gali būti pritaikyti mokiniams su negalia atsižvelgiant į jų poreikius. Švietimo įstatymo 38 straipsnis, reglamentuojantis mokinių pasiekimų vertinimą, nurodo, kad „mokymosi pagal bendrojo ugdymo programas pasiekimų patikrinimus (brandos egzaminus, kitus egzaminus, įskaitas ir kitus mokymosi pasiekimų patikrinimo būdus)“ organizuoja švietimo ir mokslo ministro įgaliotos institucijos pagal atitinkamas programas ir tvarkos aprašus¹²⁴. Šiame straipsnyje taip pat nurodyta, kad mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, mokymosi pasiekimų vertinimas „atitinkamai pritaikomas“¹²⁵.

Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašas ir Brandos egzaminų organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašas numato galimybę pritaikyti pasiekimų vertinimo užduočių formą ir vykdymo ir vertinimo instrukcijas specialiųjų ugdymosi

¹²³ LR lygių galimybių kontrolieriaus sprendimas, <https://lygybe.lt/data/public/uploads/2020/05/20sn-11sp-29.pdf>

¹²⁴ LR švietimo įstatymas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.1480/wkYzYHpGKr>

¹²⁵ Ibid., 38 str., 3 d.

poreikių turintiems mokiniams ar buvusiems mokiniams (kandidatams)¹²⁶. Detaliau šią tvarką reglamentuoja Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo, lietuvių kalbos ir literatūros įskaitos, brandos egzaminų užduoties formos, vykdymo ir vertinimo instrukcijų pritaikymo mokiniams, buvusiems mokiniams ir eksternams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, tvarkos aprašas .

Švietimo įstatyme taip pat numatyta, kad „vidurinis išsilavinimas įgyjamas baigus vidurinio ugdymo programą ir išlaikius brandos egzaminus, išskyrus atvejus, kai asmuo švietimo ir mokslo ministro nustatytais atvejais yra atleidžiamas nuo brandos egzaminų“.¹²⁸ Brandos egzaminų organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašas numato galimybę mokinius ir buvusius mokinius atleisti nuo brandos egzaminų mokyklos vadovo įsakymu¹²⁹. Aprašo 30 punktas nurodo, kad „atleistas nuo brandos egzaminų mokinys ir buvęs mokinys negali laikyti pasirinktų brandos egzaminų“. Nuo egzaminų atleidžiami asmenys, pateikę medicininę pažymą su ligos pavadinimu, esančiu Ligy, galinčių būti pagrindu atleisti asmenis nuo brandos egzaminų, sąraše, patvirtintame Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2003 m. sausio 8 d. įsakymu Nr. V-11/18¹³⁰. Šiame sąraše pateikiamos 74 ligos, įskaitant cukrinį diabetą (vidutinio sunkumo ir sunki forma), epilepsiją, progresuojančią trumparegystę, glaukomą ir t. t.

Mokiniams, turintiems negalią, ir jų tėvams ar globėjams atleidimo nuo brandos egzaminų galimybė gali atrodyti patraukli, tačiau vėliau sudaryti rimtų kliūčių siekti aukštojo išsilavinimo. Atleisti nuo brandos egzaminų moksleiviai gauna brandos atestatą, tačiau stojant į aukštąją mokyklą konkursinis balas skaičiuojamas vietoje nelaikytų brandos egzaminų įvertinimų imant metinius pažymius, pagal Stojančiųjų į pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų valstybės finansuojamas studijų vietas ir pretenduojančiųjų į studijų stipendijas konkursinės eilės sudarymo tvarkos aprašą¹³¹. Pagal šią formulę net geriausias metinis pažymių vidurkis bus vertinamas žemiau bendroje formulėje ir galimybė įstoti į nemokamą ir / ar norimą specialybę taps gerokai mažesnė.

Kita vertus, nors brandos egzaminai gali būti pritaikomi pagal dėl negalios kylančius poreikius, jų pritaikymo galimybės gana griežtai apibrėžtos ir ne itin lanksčios. Galima daryti prielaidą, kad dėl riboto egzaminų formos lankstumo vidutinę ar sunkią negalią turinčius moksleivius (ypač jei negalia sunki, reikia įvairios asmeninės pagalbos ir t. t.) mokyklos gali būti suinteresuotos atleisti nuo brandos egzaminų (ar neskatinti juos laikyti), siekiant išvengti

¹²⁶ Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašas.

Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo, kalbų įskaitų, brandos egzaminų užduoties formos, vykdymo ir vertinimo instrukcijų pritaikymo mokiniams, buvusiems mokiniams ir eksternams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, tvarkos aprašas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.416474/UQDZgRmflq>

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ LR švietimo įstatymas, 11 straipsnio 5 dalis.

¹²⁹ Dėl Brandos egzaminų organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašo ir Lietuvių kalbos ir literatūros įskaitos organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.289769/asr>

¹³⁰ Įsakymas dėl ligų, galinčių būti pagrindu atleisti nuo asmens brandos egzaminų, sąrašo patvirtinimas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.203313>

¹³¹ Stojančiųjų į pirmos pakopos ir vientisųjų studijų valstybės finansuojamas studijų stipendijas konkursinės eilės sudarymo tvarkos aprašas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/7192e4dc334e11eb8c97e01ffe050e1c?jfwid=bj9qo179d> >

sudėtingo pasiekimų vertinimo organizavimo. Tokį požiūrį sustiprinti gali visuomenėje paplitę neigiami stereotipai apie asmenis su negalia, nuvertinantys jų galimybes ir potencialą siekti aukštojo išsilavinimo. Šie veiksniai, sąveikaudami su aplinkos neprieinamumu ir kitomis kliūtimis, brandos egzaminų metu gali paskatinti moksleivius rinktis jų nelaikyti.

Atleidimas nuo brandos egzaminų sumažina konkursinius balus stojant į aukštąsias mokyklas, tai gali tapti ir viena iš priežasčių toliau nesirinkti ir nesvarstyti studijų aukštajame moksle galimybės.

Abi apžvelgtos situacijos (dėl pagrindinio ir vidurinio išsilavinimo įgijimo) iliustruoja ir bendrą moksleivių su negalia situaciją bei sisteminį požiūrį, kuris vietoj galimybių didinimo, geresnės formos bei turinio bei aplinkos prieinamumo kūrimo, švietimo sistemoje suformuoja neįveikiamus barjerus ir užkerta moksleivių su negalia galimybes nuo labai ankstyvo amžiaus.

Pagalbos ir paramos sistema aukštosiose mokyklose

Nors studentų su negalia skaičius Lietuvoje ypač mažas, tačiau vis daugiau aukštųjų mokyklų siekia gerinti aplinką ir studijų prieinamumą visiems studentams. Vis daugiau aukštųjų mokyklų skelbia informaciją apie tai, kokios suteikiamos galimybės ir paslaugos studijuoti negalią turintiems, tačiau ši informacija dažnai apsiriboja techninių priemonių išvardijimu bei paramos, kurią garantuoja valstybė, aprašymu interneto svetainėse.

Aukštasis išsilavinimas turėtų būti prieinamas visiems, tačiau maža studentų su negalia situacija rodo, jog šiuo metu valstybės teikiamos pagalbos nepakanka. Šios priemonės apsiriboja finansinės paramos teikimu, kuri, be abejo, yra aktuali, tačiau nepakankama, o jos gavėjų ratas siauras ir ne visada atliepiantis negalios įvairovės spektrą ir individualius poreikius (išmokų dydžiai ir darbingumo lygio kriterijus griežtai apibrėžtas ir nepriklauso nuo individualių poreikių).

Lietuvoje studentų su negalia finansinės pagalbos priemonių teikimo ir studijų proceso pritaikymo principus įtvirtina šie trys pagrindiniai įstatymai:

- o LR neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas;
- o LR mokslo ir studijų įstatymas;
- o LR švietimo įstatymas.

Pojstatyminiai aktai, reglamentuojantys finansinės paramos teikimą studentams, koordinuojami Neįgaliųjų reikalų departamento prie SADM ir Valstybinio studijų fondo, kuris yra pavaldus Švietimo, mokslo ir sporto ministerijai. Visos išmokos skiriamos pagal tą patį kriterijų (45 proc. ar mažesnis darbingumo lygis). Būtent šis ribojimas gali sudaryti įspūdį, jog iš tiesų valstybė dosniai remia studentus, turinčius negalią, tačiau iš tiesų didžioji dalis galinčių studijuoti ir turinčių negalią studentų turi didesnį darbingumo lygį, o dalis tų, kurių negalios lygis atitinka nustatytą ribą, nebūtinai pasinaudoja teikiamomis paramos priemonėmis. Tą teigti būtų galima remiantis užsienio šalių patirtimi, nes didžiąją dalį studentų su negalia ten sudaro nematomos negalios (mokymosi sunkumai, psichosocialinė negalia ir pan.) atstovai, tai yra tie, kurių darbingumas ir negalia apskritai nepatenka į valstybės paramos gavėjų ratą. Teikiamos pagalbos nediferencijavimas pagal individualius su negalia susijusius poreikius

sudaro įspūdį, jog iš tiesų studentų studijų prieinamumui skiriamos didelės lėšos, todėl papildomų priemonių nereikia, tačiau kiekvienais metais mažėjantis studijuojančių su negalia skaičius rodo, jog šios priemonės nepasiekia savo tikslo.

Studijų pritaikymas asmenims su negalia Mokslo ir studijų įstatyme minimas viename punkte prie studentų teisių ir pareigų, kur įtvirtinta teisė „atsiskaityti už darbus alternatyviais būdais, jeigu turi negalią, dėl kurios negali atsiskaityti nustatyta tvarka, o alternatyvus atsiskaitymo būdas užtikrina, kad bus pasiekti studijų rezultatai“. Kaip aukštosios mokyklos turėtų pritaikyti alternatyvius atsiskaitymo būdus arba apskritai studijų procesą asmenims su negalia, plačiau aprašyta nėra. Apskritai studijų pritaikymo problema yra labai aktuali, nes kiekviena aukštoji mokykla, vadovaudamasi autonomijos principu, individualiai nusprendžia, kaip gali ir nori pritaikyti studijas.

Studijų programų (proceso) pritaikymas pagal vidinę aukštosios mokyklos tvarką ne užtikrina, kad specialieji ugdymosi poreikiai aukštojo mokslo įstaigose studijuojantiems asmenims būtų objektyviai ir tinkamai įvertinti. Nes iš viešai prieinamos informacijos nei viena aukštoji mokykla nepateikia informacijos, kokiais principais remiasi pritaikydama turinį ir studijų formą. Kokios rekomendacijos pateikiamos dėstytojams, ar jiems užtenka žinių bei priemonių studijų turiniui pritaikyti. Vieningos sistemos valstybėje, kaip pritaikytos studijos galėtų atrodyti, taip pat nėra, todėl normalu, jog aukštosios mokyklos tam gali neturėti reikalingos kompetencijos, žinių ir patirties.

Apskritai studijų prieinamumas aukštosioms mokykloms ilgą laiką apsiribojo tik valstybės skiriamos finansinės paramos administravimu. Tą galima teigti peržvelgus aukštųjų mokyklų interneto svetaines, kuriose prie informacijos apie negalią yra išvardijamos visos valstybės garantuojamos paramos priemonės.

Šiuo metu susiklosčiusi situacija, jog mokykloje vaikams su negalia rekomendacijas pateikia ir rengia pedagoginės psichologinės tarnybos arba švietimo pagalbos tarnybos išvadomis ir rekomendacijomis (jos rengiamos iki 21 amžiaus), o patekus į aukštojo mokslo instituciją rekomendacijų nelieka, todėl studijų proceso prieinamumas niekaip neskatinamas.

Remiantis Valstybinių studijų fondo pranešimu¹³² šiuo metu didžiausią paramos gavėjų skaičių sudaro studijuojantys kolegijose, tačiau vis daugiau studentų mini ne finansinės paramos, bet konkrečių paslaugų poreikį. Konkrečiai gestų kalbos vertimo paslaugų, asmeninių asistentų bei konspektuotųjų ir kt. Pavienės aukštosios mokyklos savo jėgomis iš dalies užpildo šių paslaugų poreikį, tačiau tai, deja, kuria fragmentiškumą ir studentas su negalia studijas turi rinktis ne pagal savo poreikius, o pagal konkrečios aukštosios mokyklos siūlomas paslaugas bei galimybes studijas pritaikyti kiekvienam.

Tinkamai ir individualiai nepritaikius studijų ir ugdymo proceso aukštojoje mokykloje valstybės teikiama finansinė parama nebūtinai daro įtaką, jog studentai patys gebės ir galės pritaikyti studijų procesą pagal savo individualius poreikius. Ši parama turėtų būti labiau individualizuota ir apimti didesnę gavėjų ratą. Taip pat aukštosios mokyklos turėtų būti skatinamos pritaikyti studijų procesą, fizinę bei informacinę aplinką.

¹³² Kokios mokyklos draugiškiausios studentams, turintiems negalią: dviejų Marijų patirtis, 15min.lt, <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/svietimas/kokios-mokyklos-draugiskiausios-studentams-turintiems-negalia-dvieju-mariju-patirtis-233-1476820>

Trumpai apžvelgus šiuo metu esančią situaciją ir valstybės teikiamas paramos priemones, galima teigti, jog nuo ankstyvo amžiaus vaikai su negalia nėra skatinami ir motyvuojami siekti aukštojo mokslo studijų. Tiek pagrindinio, tiek vidurinio išsilavinimo įgijimas yra didelis iššūkis vaikui su negalia (nepaisant jam nustatytų specialiųjų poreikių). Todėl galima paaiškinti, kodėl aukštojo mokslo įstaigose šiuo metu studentų su negalia taip pat nėra daug ir ypatingų pagalbos priemonių niekada nebuvo kuriama. Valstybės teikiama pagalba ir priemonės apsiriboja finansinės paramos skyrimu ir tik reta aukštojo mokykla savo iniciatyva siekia gerinti sąlygas studentams su negalia.

Rekomendacijos

- o Atsižvelgiant į Komiteto išaiškinimą, kad už asmenų su negalia visų lygmenų švietimo klausimą valstybėse turi būti atsakingos švietimo ministerijos, turi būti užtikrinta, kad negalios aspektas patektų į pagrindinių įstatymų reglamentavimo, švietimo politikos, planavimo ir lėšų skyrimo švietimo reikmėms sritis (Komiteto Bendroji pastaba Nr. 4 (2016) dėl teisės į įtraukų švietimą).
- o Atleidimas nuo pagrindinės mokyklos ir brandos egzaminų turėtų būti taikomos itin retai, nes tai moksleiviams su negalia nesukuria palankesnės situacijos, priešingai, apriboja jų tolesnio pasirinkimo galimybes. Todėl didžiausias dėmesys turėtų būti skiriamas didinti mokymo turinio prieinamumą, sąlygų gerinimą, pagalbos mokykloje teikimui.
- o Siekiant gerinti brandos egzaminų prieinamumą turi būti užtikrintas brandos egzaminų pritaikymas mokiniams su negalia, ypač sunkią negalią turintiems asmenims. Visiems turėtų būti sudarytos sąlygos laikyti brandos egzaminus, taip iš anksto neapribojant tolesnių galimybių rinktis.
- o Nors aukštosiose mokyklose studentai gauna finansinę paramą, bet vis dar kyla sunkumų dėl nepritaikytų mokymo priemonių ir netinkamos fizinės aplinkos, paslaugų trūkumo, todėl turėtų būti siekiama skatinti aukštąsias mokyklas pritaikyti studijų aplinką ir turinį visiems studijuojantiems.
- o Dabar egzistuojančios finansinės pagalbos teikimo studentams su negalia sąlygos turėtų būti plečiamos ir individualizuojamos, kad pagalbą galėtų gauti ir tie, kurie turi didesnę nei 45 proc. darbingumo lygį. Siekis turėtų būti individualizuoti finansinės paramos teikimą ir teikti ją tikslingai, pagal nustatytą individualų poreikį.

DARBAS IR UŽIMTUMAS, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 27 STR.

Jžanga

2006 m. Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje priimta Neįgaliųjų teisių konvencija suteikė impulsą daugelio šalių žmonių, turinčių negalią, teisių įgyvendinimui. Konvencijos preambulėje, be kita ko, rašoma, kad šalys pripažįsta vertingą esamą ir potencialų negalią turinčių asmenų indėlį į savo bendruomenių bendrą gerovę ir įvairovę ir kad galimybės jiems visapusiškai naudotis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis suteikimas bei visapusiško dalyvavimo skatinimas leis sustiprinti jų priklausymo visuomenei pojūtį ir paskatins didelę žmogiškojo, socialinio ir ekonominio visuomenės vystymosi pažangą bei skurdo panaikinimą.

Konvencijos 27 straipsnyje įtvirtinta žmonių, turinčių negalią, teisė į darbą lygiai su kitais asmenimis, teisė užsidirbti pragyvenimui iš laisvai pasirinkto darbo ar iš laisvai priimto darbo pasiūlymo darbo rinkoje ir darbo aplinkoje, kuri yra atvira, tinkama visiems ir priinama negalią turintiems asmenims. Įstatymų leidėjo pareiga teisiniu reguliavimu sudaryti prielaidas tinkamam Konvencijos nuostatų įgyvendinimui (Konvencijos 4 straipsnis).

Šioje analizėje kalbama apie darbo santykių teisinį reguliavimą, taigi, šiuo aspektu verta paminėti, kad Europos Sąjunga Sprendimu 2010/48 taip pat patvirtino Konvenciją. Dėl to Konvencijos nuostatos nuo minėto sprendimo įsigaliojimo dienos yra sudėtinė Europos Sąjungos teisės sistemos dalis. 2000 m. lapkričio 27 d. Tarybos Direktyva 2000/78/EB nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus yra vienas iš Europos Sąjungos teisės aktų, susijusių su Konvencijos reglamentuojamais klausimais (2013 m. balandžio 11 d. Sprendimo *HK Danmark, C-335/11 ir C-337/11, EU:C:2013:222* 30 ir 31 punktai ir 2016 m. gruodžio 1 d. Sprendimo *Daouidi, C-395/15, EU:C:2016:917* 40 punktas). Tai reiškia, kad Konvencija galima remtis aiškinant šią Direktyvą ir toks aiškinimas, kiek įmanoma, turi atitikti minėtą Konvenciją.

Jeigu žmogus, turintis negalią, niekada nedarbo ar po sunkios traumos per adaptacijos laikotarpį prarado darbinis įgūdžius ir socialinius ryšius arba turėti darbiniai įgūdžiai dėl negalios pobūdžio nėra tinkami, jis / ji nežino, ką gali dirbti, negali konkuruoti, pristatyti save darbdaviui ir pan. O bet kokio pobūdžio šios srities teisiniai neaiškumai, dviprasmiškumai ir spragos menkina įsidarbinimo ir darbo perspektyvas.

Konvencijos ir Europos Sąjungos teisinių imperatyvų kontekste Lietuvos teisės sistemai keliami nauji iššūkiai ir kokybės kriterijai teisėkūros srityje, todėl šioje analizėje apžvelgiami esami žmonių, turinčių negalią, darbo teisinių santykių reguliavimo trūkumai bei pateikiamos rekomendacijos situacijai gerinti.

Situacijos apžvalga ir analizė

JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijos ir sąvoka „nedarbingas“

JT Neįgaliųjų teisių komitetas, 2016 m. apsvarstęs Lietuvos pirminę ataskaitą dėl JT Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo, tarp kitų dalykų savo 2016 m. balandžio 20 d. Baigiamųjų pastabų ir rekomendacijų Lietuvai¹³³ 52 punkte suformulavo rekomendacijas dėl Konvencijos 27 straipsnio „Darbas ir užimtumas“ įgyvendinimo. Komitetas išreiškė susirūpinimą dėl bendrai taikomos sąvokos „nedarbingumas“ ir dėl to matomo žemo negalią turinčių žmonių užimtumo lygio. Komitetas taip pat pateikė Lietuvai pastabas dėl nekintamai akcentuojamos segreguotos darbo aplinkos, pavyzdžiui, dėl socialinių įmonių, kurioms skiriamos Europos Sąjungos lėšos.

Viena iš rekomendacijų – glaudžiai bendradarbiaujant su negalią turintiems asmenims atstovaujantiomis organizacijomis, pašalinti taikomą „nedarbingumo“ sąvoką.

Paminėtina, kad sąvoka „nedarbingas“ Lietuvos teisės sistemoje atsirado 2004 m. gegužės 11 d. Lietuvos Respublikos invalidų socialinės integracijos įstatymo pakeitimo įstatymo IX-2228 pagrindu, kai Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo 20 straipsnio 7 dalies 1 punkte įtvirtinta nuostata, kad, asmeniui nustačius 0–25 procentų darbingumo, jis laikomas „nedarbingu“.

2013 m. birželio 11 d. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo 19, 20 straipsnių ir priedo papildymo ir pakeitimo įstatymu Nr. XII-355 sąvoka „nedarbingas“ žmonių, turinčių negalią, diskriminacijos aspektu kiek sušvelninta, nes 20 straipsnio 7 dalies 1 punkte įtvirtinta, kad asmeniui nustačius 0–25 procentų darbingumo, jis laikomas „nedarbingu“, t. y. asmuo negali dirbti arba gali dirbti tik pagal negalios pobūdį pritaikytoje darbo vietoje ar pritaikytomis darbo sąlygomis.

Nepaisant Komiteto rekomendacijų bei to, kad „nedarbingumo“ statusas yra visiškai nugalinantis ir iš esmės diskriminuojantis, JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių plano, patvirtinto Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2016 m. lapkričio 9 d. įsakymu Nr. A1-596, 15 punkte nėra numatytos priemonės dėl sąvokos „nedarbingas“ pašalinimo iš Lietuvos teisės sistemos. Vis dėlto 2018 m. birželio 14 d. priimtas žmonių, turinčių negalią, integracijos kertinius santykius reglamentuojančio Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo¹³⁴ pakeitimas, kur 1, 2, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 straipsnių, ketvirtojo ir penktojo skirsnių pavadinimų pakeitimo ir įstatymo papildymo 20-1 straipsniu įstatymo Nr. XIII-1261, sąvoka „nedarbingas“ iš šio įstatymo pašalinta nuo 2019 m. sausio 1 d.

Pastarojo įstatymo Aiškinamajame rašte teisinio reguliavimo keitimas grindžiamas JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacija atsisakyti vartoti sąvoką „nedarbingas“ šiame ir kituose įstatymuose bei teisės aktuose.

¹³³ JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijos Lietuvai (2016), <http://www.ndt.lt/jungtiniu-tautu-neigaliuju-teisiu-komiteto-rekomendacijos-lietuvai/>

¹³⁴ 2018 m. birželio 14 d. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas Nr. I-2044, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legislAct/lt/TAD/TAIS.2319/YOBSERldJQ>

Aiškinamajame rašte taip pat nurodyta, kad, juos priėmus, kartu turėtų būti pakeisti visi Lietuvos Respublikos įstatymai, kuriuose vartojamos sąvokos „nedarbingas“ ir „iš dalies darbingas“, Įstatymo Nr. XIII-1261 15 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad kituose teisės aktuose vartojamą sąvoką „nedarbingas asmuo“ atstoja sąvoka „asmuo, kuriam nustatytas 0–25 procentų darbingumo lygis“, sąvoką „iš dalies darbingas asmuo“ atstoja sąvoka „asmuo, kuriam nustatytas 30–55 procentų darbingumo lygis“. Dalyje įstatymų terminas „nedarbingas“ atliekant pakeitimus pašalintas, tačiau, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo nuostatose, taip pat savivaldybių tarybų priimtuose teisės norminiuose aktuose dėl neaiškių priežasčių šis terminas vis dar vartojamas. Taip pat pažymėtina, kad vien tik termino „nedarbingas“ pakeitimo kitais terminais nepakanka, kad būtų įgyvendintos JT Neįgalųjų teisių komiteto rekomendacijos ir žmonių, turinčių negalią, teisės būtų užtikrintos ne tik teisėje, bet ir praktikoje. Dėl esamų sisteminių spragų nustatant darbingumą turėtų būti iš esmės peržiūrėta ir reformuota visa darbingumo nustatymo sistema.

Aktyvios darbo rinkos politikos priemonės

JT Neįgalųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių plane numatyta priemonė „reglamentuoti prioritetinį aktyvios darbo rinkos politikos priemonių taikymą sunkiausiai integruojamoms bedarbių grupėms“. Pastabose nurodyta, kad priemonės įgyvendinimui numatomas Užimtumo įstatymo normų keitimas.

Naujasis Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas priimtas 2016 m. birželio 21 d. ir įsigaliojo 2017 m. sausio 1 d. Kadangi nuo šio įstatymo priėmimo iki šios analizės rengimo priimtas ne vienas įstatymo pakeitimo paketas, apžvelgiama nuo 2020 m. sausio mėn. 1 d. galiojanti redakcija ir su negalią turinčių asmenų užimtumu susiję paskutiniai pakeitimai, 2019 m. rugsėjo 19 d. įstatymų leidėjui priėmus Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymo Nr. XII-2470 12, 20, 22, 24, 25, 35, 41, 42, 45, 47, 48 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 30-2 straipsniu įstatymą.

Kaip aktyvios darbo rinkos politikos priemonės bus įgyvendinamos praktikoje naujo teisinio reguliavimo aplinkoje, neįmanoma pasakyti, todėl apžvelgiama šio ir kartu teiktų teisės aktų parengiamoji medžiaga (*travaux preparatoires*) ir laukiamas efektyvumas.

Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymo pakeitimo įstatymo pradinio projekto Aiškinamajame rašte¹³⁵, be kita ko, nurodoma, kad Užimtumo įstatymo projektu siūloma nustatyti vienodą subsidiją darbo užmokesčiui, nurodytam įdarbinto asmens darbo sutartyje, ir nuo šio darbo užmokesčio apskaičiuotoms draudėjo privalomojo valstybinio socialinio draudimo įmokoms iš dalies kompensuoti dydį, kuris negali viršyti 1,5 Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintos minimaliosios mėnesinės algos dydžio ir nuo šio darbo užmokesčio apskaičiuotų draudėjo privalomojo valstybinio socialinio draudimo įmokų sumos. Taip pat siūloma nustatyti, kad pasiūlymus dėl Užimtumo įstatymo 35 straipsnio 1 dalies 3 ir 4 punktuose ir šio

¹³⁵ Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymo Nr. IX-2251 pakeitimo įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymo Nr. XII-2470 25, 35, 41, 41 ir 48 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto ir Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymo Nr. I-1491 23 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/9a9590c0e55a11e7b4d1bdd5f1a9ff0e?-jfwid=3ciqiev3t>

įstatymo 36 straipsnio 1 dalies 2 punkte nurodytų priemonių įgyvendinimo gali teikti darbdaviai, kurie nėra valstybės ar savivaldybės institucija ar įstaiga, profesinė sąjunga, religinė bendruomenė (bendrija) ar asociacija.

Šis iš dalies ydingas ribojimas grįstas teisinio reguliavimo sistemiškumo aplinkybe, kai kartu teikiamame Socialinių įmonių įstatymo Nr. IX-2251 pakeitimo įstatymo projekte siūloma nustatyti, kad valstybės ir savivaldybių institucijoms ir įstaigoms, profesinėms sąjungoms, religinėms bendruomenėms (bendrijoms) ir asociacijoms nebūtų suteikiamas socialinės įmonės statusas.

Bendrame įstatymų projektų pakete teiktas ir Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymo Nr. IX-2251 pakeitimo įstatymo projektas. Kaip rašoma Aiškinamajame rašte, teikiamų įstatymų projektų tikslai – tobulinti ir tikslinti socialinių įmonių teisinį reguliavimą siekiant užtikrinti valstybės pagalbos socialinėms įmonėms teikimo efektyvumą ir kontrolę, sudaryti teisines prielaidas skatinti darbdavius įdarbinti asmenis, negalinčius vienodomis sąlygomis konkuruoti darbo rinkoje su kitais asmenimis. Įstatymų projektuose siūlomomis teisinio reguliavimo priemonėmis siekiama skatinti sunkiausių negalią turinčių asmenų įdarbinimą socialinėse įmonėse, kartu nustatant reikalavimus minėtoms įmonėms, ir taip užtikrinti, kad socialinės įmonės statusą turintys subjektai, vykdydami savo veiklą, ne tik siektų pelno, bet ir įgyvendintų Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatyme nustatytą socialinių įmonių tikslą – įdarbinant tikslinėms grupėms priklausančius asmenis, skatinti šių asmenų grįžimą į darbo rinką, jų socialinę įtrauktį ir mažinti socialinę atskirtį.

Aiškinamajame rašte taip pat nurodoma, kad socialinių įmonių skaičius ir tikslinėms grupėms priklausančių asmenų skaičius nuo 2004 m. išaugo 14 kartų, tačiau valstybės pagalbos lėšų poreikis socialinėms įmonėms išaugo daugiau kaip 19 kartų. Iš rašte pateiktos lentelės matyti, kad 2017 m. socialinėms įmonėms skirta 23,4 mln. Eur; įdarbintų tikslinių grupių darbuotojų – 9 356.

Neįgaliųjų socialinės integracijos veiklos rezultatų bei JT Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo 2018 m. stebėsenos ataskaitoje¹³⁶ rašoma, kad valstybės pagalba socialinėms įmonėms remti skiriama iš valstybės biudžeto lėšų. Negalią turinčių žmonių integracijai į darbo rinką 2018 m. panaudota 36,47 mln. Eur, iš jų – socialinių įmonių paramai – 29,3 mln. Eur.

Pagal Socialinės aprėpties departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenis, dėl asmenų, turinčių negalią, pasiskirstymo pagal darbingumo lygį socialinėse įmonėse, jose 2018 m. dirbo tik 421 sunkiausių negalią turintis asmuo, kai darbingumo lygis 0–25 proc. Didžiausios lėšos socialinėse įmonėse dirbantiems tikslinėms grupėms priklausančiams asmenis darbo užmokesčio kompensacijai, 2018 m. jos sudarė 93,9 proc. visų skiriamų lėšų (25,9 mln. Eur). O per 2017 m. socialinės įmonės gavo 26,9 mln. Eur pelno. Taigi, galima teigti, kad Komiteto Baigiamųjų pastabų ir rekomendacijų Lietuvai 52 punkto rekomendacijų įgyvendinimas dėl veiksmingų strategijų ir programų, skirtų žmonių su negalia užimtumui padidinti atviroje darbo rinkoje ir segreguotos darbo aplinkos naikinimo, iki 2018 m. pabaigos neįvykdytas.

¹³⁶ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos stebėsenos ataskaita, http://www.ndt.lt/neigaliuju-teisiu-konvencija/jt_neigaliuju-teisiu-konvencijos-stebesenos-ataskaita-galutine/

Išlikęs prioritetas socialinėms įmonėms

Abejotina, kad priėmus Socialinių įmonių įstatymo ir Užimtumo įstatymo pakeitimus sukurtos prielaidos Komiteto Rekomendacijų dėl Konvencijos 27 straipsnio „Darbas ir užimtumas“ įgyvendinimui, nes ir pakeistu teisiniu reguliavimu nesukurtos sąlygos socialinių įmonių statusą įgyti tik sunkiausios negalios įdarbinimą užtikrinantiems subjektams. Priešingai, valstybės ar savivaldybės įstaiga ar asociacija, net ir vykdanči išimtina socialinę apsaugotų darbo vietų funkciją, sunkiausią intelekto ar kompleksinę negalią turintiems žmonėms socialinės įmonės statuso įgyti negali. Taip pat tokiomis priemonėmis nėra skatinama negalią turinčių asmenų įtrauktis į atvirą darbo rinką ir praktinis jų teisių bei laisvo pasirinkimo šiuo atžvilgiu užtikrinimas.

Kitas aspektas susijęs su pelno naudojimu. 2012 m. lapkričio 20 d. priimtos Europos Parlamento rezoliucijos „Socialinio verslo iniciatyva. Socialinėms įmonėms plėtoti palankios aplinkos kūrimas socialinių inovacijų ekonomikoje“ 3 punkte išskiriami 3 socialinės įmonės požymiai – tai įmonė, kuri nepriklausomai nuo jos teisinės formos: a) pagal įmonės steigimo dokumentą siekia pagrindinio tikslo – išmatuojamo ir teigiamo socialinio poveikio; b) reinvestuoja savo pelną pagrindiniams tikslams siekti ir yra nustačiusi iš anksto apibrėžtas procedūras ir taisykles, taikytinas tomis išskirtinėmis aplinkybėmis, kai pelnas paskirstomas akcininkams, siekiant užtikrinti, kad joks pelno paskirstymas netrukdytų siekti pagrindinių tikslų; ir c) valdoma versliai, atskaitingai ir skaidriai, visų pirma įtraukiant į valdymą darbuotojus, klientus, suinteresuotuosius subjektus.

Socialinių įmonių įstatyme nuo 2020 m. sausio 1 d. nauju 27 straipsniu įtvirtinta nuostata, kad ne mažiau kaip 75 proc. socialinių įmonių grynojo ataskaitinių finansinių metų pelno turi būti naudojama socialinės įmonės veiklos tikslams, susijusiems su socialinėse įmonėse įdarbinamų asmenų tikslinių grupių grįžimo į darbo rinką ir jų socialinės integracijos skatinimu, socialinės atskirties mažinimu. Tačiau dėl dažniausios socialinių įmonių teisinės formos specifikos išlieka bendriausias akcinių bendrovių tikslas – tenkinti privačius interesus, o pelno siekis yra vienas iš privačių interesų tenkinimo būdų. Šiuo aspektu pažymėtina, kad dar 2011 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Darbo departamento direktorius teigė: „Gal net apskritai reikėtų atsisakyti socialinių įmonių statuso. Nes tokių įmonių yra 139, jose dirba 2,8 tūkst. žmonių, o tuo metu 270 tūkst. negalią turinčių žmonių nesinaudoja tokių įmonių paslaugomis. Tuo tarpu socialinių įmonių savininkai, kurių yra apie 100, per keletą metų gavo milijoninius pelnus, ir jie nebuvo grąžinti atgal į gamybų vystymą, pagalbai darbuotojams.“¹³⁷

Įstatymų leidėjas 2019 m. rugsėjo 19 d. priimdamas Socialinių įmonių įstatymo Nr. IX-2251 pakeitimo įstatymo pakeitimo įstatymą¹³⁸ ignoravo Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos 2018 m. sausio 18 d. Antikorupcinio vertinimo išvados dėl socialinių įmonių veiklos teisinio reglamentavimo Nr. 4-01-508 pastabas, kuriose, be kita ko, rašoma: „Įdarbinimas įstatyme nurodytas kaip vienintelis būdas pasiekti tikslą – skatinti asmenų grįžimą į darbo rinką, jų socialinę integraciją ir mažinti socialinę atskirtį. Daugiau jokių socialinių tikslų

¹³⁷ Baiminasi, kad be darbo liks šimtai neįgaliejių, Kauno diena, <https://kauno.diena.lt/naujienos/ekonomika/baiminasi-kad-be-darbo-liks-simtai-neigaliuju-269519>

¹³⁸ Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/881df420ea9211e99681cd81dcdca52c>

ir būdų jiems pasiekti įmonėms nenumatyta. Manome, kad socialinės įmonės tikslas turėtų būti atskleistas plačiau ir siejamas ne tik su asmenų įdarbinimu, bet ir konkrečia pagalba jiems, nes nurodytas vienintelis tikslų pasiekimo būdas – įdarbinimas – neužtikrina, kad tai skatins Socialinių įmonių įstatyme tikslinėms grupėms priskirtų asmenų socialinę integraciją ar mažins jų socialinę atskirtį, todėl diskutuotina, kuo išskirtinės yra socialinės įmonės, jeigu tuos pačius tikslus nurodytu būdu, t. y. įdarbinant, gali pasiekti ir bet kuri kita įmonė, įdarbinusi tikslinėms grupėms priskirtinus asmenis.”

Minėtoje išvadoje atkreipiamas dėmesys, kad jokiame teisės akte nėra nustatyta, kaip įvertinami asmens atlikto darbo rezultatai ir našumas ir kokias papildomas išlaidas dėl to patyrė konkreči įmonė, ir įstatyme numatyta kompensacija (subsidijs) mokama neatsižvelgiant į tai, ar įmonė turėjo dėl to papildomų išlaidų.

Įmonės, nepatiriančios papildomų išlaidų, vis tiek gauna subsidijas darbo užmokesčiui ir valstybinėms socialinio draudimo įmokoms, taip sumažindamos savo išlaidas darbo užmokesčiui ir pasididindamos savo pelnus. Taip pasinaudojant šiuo ydingu teisiniu reglamentavimu galbūt neracionaliai naudojamos valstybės lėšos, kurios galėtų būti panaudotos tiesioginei paramai tikslinėms grupėms priklausantiems asmenims. Teisės aktai nereglementuoja individualaus subsidijos darbo užmokesčiui apskaičiavimo, atsižvelgiant į asmens darbo rezultatus ir našumą, ir papildomų įmonių patirtų išlaidų apskaičiavimą.

Akivaizdus pavyzdys, kai subsidijos darbo užmokesčiui niekaip nesusijusios su darbuotojo darbo rezultatais, našumu ir papildomai patirtomis išlaidomis, o tik sumažina įmonės sąnaudas, yra Lietuvos apeliacinio teismo 2014 m. rugsėjo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1463/2014. Iš bylos medžiagos matyti, kad tiekėjas viešajame pirkime, grįsdamas neįprastai mažą kainą, pateikė raštą, kuriame išdėstė informaciją apie apskaičiuotą valymo paslaugų kainą bei galimybę pasinaudoti valstybės teikiama parama. Šiame rašte įmonė nurodė, kad dėl gautinų subsidijų vietoje vieno etato už tą pačią sumą socialiai remtinoje įmonėje gali dirbti du darbuotojai.

Lietuvos teisės sistemoje akcentas į segreguotos formos socialines įmones išliko ir po Komiteto rekomendacijų 2016–2020 metų priemonių plane numatytų priemonių įgyvendinimo. Jokia Konvencijos 27 straipsnyje įtvirtintų darbo ir užimtumo nuostatų interpretacija neleidžia teigti, kad atsižvelgta į rekomendaciją parengti bei įgyvendinti veiksmingas strategijas ir programas, skirtas negalią turinčių asmenų užimtumui padidinti atviroje darbo rinkoje, panaikinus segreguotas darbo aplinkas. Politikos formuotojai ir įstatymų leidėjai atmetė, bent jau po pereinamojo darbuotojų lūkesčius užtikrinančio laikotarpio, suteikti prioritetą priemonėms, nukreiptomis į atvirą darbo rinką. Konvencijos 27 straipsnio i) papunkčio perspektyvoje galima daryti prielaidą, kad Konvencijos nuostatos nepasisako dėl socialinių (apsaugotų) dirbtuvių (angl. sheltered workshops), kurios galėtų būti kaip viena iš tinkamo sąlygų pritaikymo formų, tačiau socialinių įmonių pobūdis ir jų veiklos teisinis reguliavimas neleidžia laikyti, kad jų veikla skirta sunkiausias negalias turinčių asmenų įtraukimui į darbo rinką.

Rezervuota teisė dalyvauti viešuosiuose pirkimuose

Įgyvendinant 2014 m. vasario 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2014/24/ES dėl viešųjų pirkimų, kuria panaikinama Direktyva 2004/18/EB, taip pat pagrindinis prioritetasis skirtas

socialinėms įmonėms. Direktyvos vertimo į lietuvių kalbą preambulės 36 punkte pavartotas terminas nukreipia į konkretų teisinį statusą turinčius subjektus, t. y. socialines įmones. Direktyvos 20 straipsnio 1 dalies nuostata, kad valstybės narės gali rezervuoti teisę dalyvauti viešojo pirkimo procedūrose globojamoms darbo grupėms ir ekonominės veiklos vykdytojams, kurių pagrindinis tikslas — socialinė ir profesinė negalią turinčių žmonių ar nepalankioje padėtyje esančių asmenų integracija, arba gali numatyti, kad tokios sutartys būtų vykdomos pagal globojamų darbo grupių užimtumo programas, su sąlyga, kad ne mažiau kaip 30 proc. tų grupių, ekonominės veiklos vykdytojų ar programų darbuotojų yra turintys negalią ar nepalankioje padėtyje esantys asmenys.

Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymo nuo 2020 m. liepos 1 d. įsigaliojančioje 23 straipsnio redakcijoje rezervuota teisė dalyvauti pirkimuose numatyta: 1) socialinei įmonei; 2) tiekėjui, kurio dalyviai yra sveikatos priežiūros įstaigos, kuriose darbo terapijos pagrindais dirba ne mažiau kaip 50 procentų pacientų to tiekėjo metinio vidutinio sąrašuose esančių darbuotojų skaičiaus; 3) tiekėjui, kurio darbuotojai dalyvauja aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse, nustatytose Lietuvos Respublikos užimtumo įstatyme ar panašaus pobūdžio kitos valstybės teisės akte, jeigu ne mažiau kaip 50 procentų to tiekėjo metinio vidutinio sąrašuose esančių darbuotojų skaičiaus yra darbo rinkoje papildomai remiami asmenys.

Šis reguliavimas rodo, kad įstatymų leidėjas prioritetą ir viešuosiuose pirkimuose linkęs atiduoti labiau segreguojantiems subjektams, nes vietoje pagal ES teisę leidžiamų 30 proc., pasirinko 50 proc. minimalią ribą. Antra, abejotinos galimybės Viešųjų pirkimų įstatymo 23 straipsnio 1 dalies 4 ir 5 punktuose nurodytiems subjektams pirkimuose konkuruoti su šios dalies 1 punkte numatytu subjektu, kai jo darbo užmokesčio sąnaudų dalis dengiama iš valstybės biudžeto, o toks dengimas įtvirtintas įstatyme, neatsižvelgus į tai, ar dėl negalią turinčių darbuotojų įmonė turėjo papildomų tinkamų sąlygų sudarymo išlaidų.

Taip pat pažymėtina, kad Viešųjų pirkimų įstatymo 23 straipsnio 1 dalies 4 ir 5 punktuose nurodytų subjektų aprašymas apskritai neaiškus. Direktyvos 20 straipsnio 1 dalyje nurodytos globojamos darbo grupės (angl. *sheltered workshops*) įstatyme tampa tiekėjais, kurių dalyviai yra sveikatos priežiūros įstaigos su pacientais. ES Teisingumo Teismas 2015 m. kovo 26 d. sprendime¹³⁹ teikė prejudicinius atsakymus Prancūzijos kasaciniam teismui: ar Užimtumo centre panaudotas sunkią negalią turinčių asmenų darbo našumas, net jeigu jis labai mažas, prilygsta darbui pagal Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 31 straipsnio 2 dalį ir Direktyvos 2003/88/EB 7 straipsnį. Byloje C 316/13 nurodyta, kad generalinis advokatas savo išvados 42 punkte pažymėjo, jog žmonių, turinčių negalią, CAT „La Jouvène“ vykdoma veikla sukurta ne tik siekiant suteikti suinteresuotiesiems asmenims užsiėmimą, kuris tam tikrais atvejais jiems leistų pamiršti savo negalią. Iš tiesų ši veikla, nors ir pritaikyta atitinkamiems asmenų gebėjimams, taip pat suteikia tam tikros ekonominės naudos.

Tai ypač akivaizdu dėl to, kad ši veikla padeda panaudoti sunkią negalią turinčių asmenų darbo našumą, net jeigu jis labai mažas, ir kartu užtikrinti jiems garantuotą socialinę apsaugą.

¹³⁹ Teismo informacija, <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-316/13>

Naujų priemonių įtraukimas į Užimtumo įstatymą

Komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių plane numatyta reglamentuoti prioritetinį aktyvios darbo rinkos politikos priemonių taikymą sunkiausiai integruojamoms bedarbių grupėms.

Užimtumo įstatymo 25 straipsnio 1, 2 ir 3 punktuose nurodyti darbo rinkoje papildomai remiami asmenys, kurie turi nustatytą darbingumo lygį ir yra bedarbiai. Šio įstatymo 22 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos sąlygos, kurias privalo atitikti asmuo, kad galėtų pretenduoti į bedarbio statusą. Viena iš tų sąlygų yra galėjimas būti darbuotoju pagal Lietuvos Respublikos darbo kodeksą, kuriame įtvirtinta, kad darbuotojas privalo būti veiksnus darbo santykių srityje. Todėl tikėtina, kad naujos priemonės negalėtų būti taikomos sunkiausių intelekto negalią turinčių asmenų įdarbinimui, ypač žinant faktą, kad praktikoje jiems dažnai būna apribotas teisinis veiksnumas įvairiose gyvenimo srityse.

Šiame kontekste pažymėtina, kad Darbo kodekso 21 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas visiško veiksnumo reikalavimas daliai žmonių užkerta bet kokias dalyvavimo darbo santykiuose perspektyvas. Pavyzdžiui, darbo santykių srityje ribotai veiksniais ar neveiksniais gali būti pripažįstami asmenys, kuriems pagal Darbingumo lygio nustatymo kriterijų aprašo, patvirtinto Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. kovo 21 d. įsakymu Nr. A1-78/V-179, 1 priedo 22 punktą „Šizofrenija, šizoafektiniai, šizotipiniai, nuolatiniai kliedesiniai sutrikimai“ nustatomas nuo 35 iki 50 procentų darbingumo lygis, esant dideliems ir vidutiniams sutrikimams. Tai įvardijama, kad žmogus dėl negalios pobūdžio ir sunkumo yra iš dalies darbingas, tačiau Darbo kodeksas nelaiko jų darbo santykių subjektais.

Iš naujų Užimtumo įstatyme įtvirtintų priemonių reikėtų išskirti įdarbinimo su pagalba paslaugas, kurias sudaro pagalba atliekant įsidarbinimo procedūras ir lydimoji pagalba įsidarbinus (Užimtumo įstatymo 30² straipsnio 2 dalies 1 ir 2 punktai).

Pagalba atliekant įsidarbinimo procedūras teikiama siekiant užtikrinti komunikavimą tarp darbdavio ir negalią turinčio asmens, kuriam reikalinga pagalba įsidarbinant. Pagalba atliekant įsidarbinimo procedūras teikiama pagal poreikį ne daugiau kaip 8 valandas pas vieną darbdavį. Pagalbos atliekant įsidarbinimo procedūras vienos valandos įkainis negali viršyti 0,1 bazinės socialinės išmokos dydžio už kiekvieną negalią turintį asmenį, kuris Užimtumo tarnybos buvo priskirtas vidutinių ar ribotų įsidarbinimo galimybių grupei. Pažymėtina, kad 2020 m. sausio 1 d. pagalbos atliekant įsidarbinimo procedūras vienos valandos įkainis sudarytų 3,9 Eur, o minimalus valandinis atlygis yra 3,72 Eur. Darbo kodekso 141 straipsnio 2 dalimi nustatyta, kad minimalų valandinį atlygį leidžiama mokėti tik už nekvalifikuotą darbą, kuriam atlikti nekeliama jokie specialūs kvalifikaciniai įgūdžiai ar profesiniai gebėjimai.

Lydimoji pagalba įsidarbinus teikiama darbdavio ar negalią turinčio asmens prašymu, siekiant užtikrinti įdarbinimo tvarumą. Teikiant šią paslaugą, žmogui padedama rasti būdą, kaip išspręsti darbe kylančias problemas, dėl kurių asmuo gali netekti darbo. Lydimoji pagalba teikiama pagal poreikį, tačiau ne ilgiau negu 12 kalendorinių mėnesių nuo įsidarbinimo dienos. Lydimosios pagalbos vienos valandos įkainis negali viršyti 0,1 bazinės socialinės išmokos dydžio už kiekvieną negalią turintį asmenį, kuris Užimtumo tarnybos buvo priskirtas vidutinių ar ribotų įsidarbinimo galimybių grupei.

Pagalbos atliekant įsidarbinimo procedūras ir lydimosios pagalbos įsidarbinus detalesnis turinys turėtų būti atskleistas įstatymą įgyvendinančiuose teisės aktuose, tačiau įstatymo lygmeniu įtvirtinus šių priemonių vienos valandos įkainio dydį, kai jis negali viršyti 0,1 bazinės socialinės išmokos dydžio už kiekvieną asmenį, yra ydingas, nes apriboja galimybę atsižvelgti į asmens individualius poreikius, negalios sunkumą ir teikiamos pagalbos profesionalumą.

Tinkamas sąlygų pritaikymas

Valstybės pagal Konvenciją užtikrina ir skatina įgyvendinti teisę į darbą, įskaitant teisę į darbą tų asmenų, kurie įgyja negalią dirbdami, imdamiesi atitinkamų priemonių, įskaitant ir teisės aktų priėmimą. Kaip viena iš priemonių numatyta ir užtikrinta, kad negalią turintiems asmenims darbo vietoje būtų tinkamai pritaikytos sąlygos. Pagal Konvencijos 2 straipsnį: tinkamas sąlygų pritaikymas – būtini ir tinkami pakeitimai ir pritaikymas, dėl kurių nepatiriama neproporcinga ar nepagrįsta našta. JT Neįgaliųjų teisių komitetas aiškiai pasisako, kad tinkamo sąlygų pritaikymo nebuvimas ir neužtikrinimas yra prilyginamas diskriminacijai negalios pagrindu.

2019 m. rugsėjo 11 d. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – ir ESTT) byloje C-397/18 priėmė prejudicinį sprendimą, kuriame aiškinamos 2000 m. lapkričio 27 d. Tarybos direktyvos 2000/78/EB, nustatančios vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus (toliau – ir Direktyva), nuostatos dėl darbuotojo, turinčio negalią, diskriminacijos. ESTT, be kita ko, pažymėjo, kad Teismas yra nusprendęs, kad sąvoka „tinkamų sąlygų sudarymas“ turi būti suprantama kaip įvairių kliūčių, trukdančių negalią turintiems žmonėms visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti profesiniame gyvenime tokiomis pat kaip ir kitų darbuotojų sąlygomis, pašalinimas. Darbdavio pareiga imtis tinkamų priemonių, t. y. veiksmingų ir praktinių priemonių, skirtų darbo vietai paruošti, pavyzdžiui, pritaikyti patalpas ir įrengimus, nustatyti darbo laiko modelius, paskirstyti užduotis, organizuoti mokymą arba aprūpinti integracijos ištekliais, tačiau neužkraunant jam ar jai neproporcingos naštos, ypač atsižvelgiant į finansines ir kitas susijusias išlaidas, į įmonės dydį ir finansinius išteklius, taip pat į galimybę gauti valstybės finansavimą ar kitos rūšies pagalbą.

Verta paminėti ir Lygių galimybių įstatymą ir jame iki šiol neįtvirtintą diskriminacijos formą dėl tinkamų sąlygų nepritaikymo. Pažymėtina, kad dėmesys apskritai dažniausiai yra skiriamas tik patalpų, o ne sąlygų pritaikymui.

Konvencijos 27 straipsnio kontekste vertinant Užimtumo įstatymo 35 straipsnyje numatytas aktyvios darbo rinkos politikos priemones, kuriomis siekiama padėti darbo ieškantiems asmenims padidinti jų užimtumo galimybes ir derinti darbo pasiūlą ir paklausą, pažymėtini remiamo įdarbinimo ir paramos darbo vietoms steigti reguliavimo trūkumai.

Visų pirma, tai galimybė gauti valstybės finansavimą ar kitos rūšies pagalbą pagal Užimtumo įstatymą yra numatyta tik negalią turintiems asmenims, kurie yra registruoti bedarbiai. Pavyzdžiui, darbo vietoms steigti yra teikiama darbo vietų steigimo (pritaikymo) subsidijavimo parama, kuri pagal Užimtumo įstatymo 45 straipsnio 1 punktą skiriama bedarbių neterminuotam įdarbinimui remti steigiant naujas (atsižvelgiant į negalią ir individualius poreikius, pritaikant esamas) darbo vietas.

Kitas aspektas, kai subsidija steigiamos darbo vietos darbo funkcijų atlikimui skiriama išimtinai nuosavybės teise valdomoms patalpoms, reikalingoms darbo vietai įrengti, remontuoti ar pritaikyti. Nuosavybės reikalavimo įtvirtinimas įstatyme nėra pagrįstas, nes nuomos sutartys gali būti ilgalaikės, o išnuomoto daikto remonto ir pritaikymo sąlygos gali būti Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka aptartos tiek sutartyje, tiek atskiru susitarimu tarp nuomininko ir nuomotojo.

Toks teisinis reguliavimas leidžia teigti, kad galimybę gauti valstybės finansavimą ar kitos rūšies pagalbą turi stipriai ribotas subjektų skaičius. Kiti darbdaviai gali plačiau taikyti neproporcingos naštos kriterijų, atsisakydami įdarbinti asmenis, turinčius negalią. Todėl galima teigti, kad valstybės nėra skiriamos adekvačios investicijos žmonėms naudotis pritaikymais darbo vietoje ir tinkamų sąlygų patalpose sudarymui, kaip numatyta Komiteto rekomendacijose. Šiuo aspektu pažymėtina, kad Direktyvos 5 straipsnis numato, jog darbdavio pareigos nėra neproporcingai apsunkinamos, jei jam pakankamai atlyginama konkrečios valstybės narės negalios politikos srityje numatytais priemonėmis.

Komiteto rekomendacijų įgyvendinimas Darbo kodekse

Komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių plane rašoma apie Lietuvos Respublikos darbo kodekse išplėstas galimybes dirbti ne visą darbo dieną ir nuotoliniu būdu, taip pat žadama išplėsti darbo sutarčių rūšis. 2017 m. liepos 1 d. įsigaliojusiame naujos redakcijos Darbo kodekse įtvirtintas platus darbo sutarčių rūšių sąrašas, tačiau sunku pasakyti, kiek projektinio darbo, pameistrystės darbo, darbo vietos dalijimosi darbo ir kitos sutarčių rūšys praktikoje bus taikomos ir pagelbės darbuotojams, turintiems negalią, nustatyti darbo laiko modelius, paskirstyti užduotis, organizuoti mokymą ir pan.

Nuotolinio darbo sutarčių galimybė buvo įtvirtinta ir iki 2017 m. liepos 1 d. galiojusiame Darbo kodekse. Naujojo Darbo kodekso 52 straipsnyje nuotolinis darbas reglamentuotas išsamiau. Galima teigti, kad dėl nuotolinio darbo galima susitarti įvairių darbo rūšių sutartyse: neterminuotoje, terminuotoje; laikinojo darbo; projektinio darbo; darbo vietos dalijimosi ir darbo keliems darbdaviams. Taip pat gali būti susitariama, kad vienas iš jam priskirtų darbo funkcijų darbuotojas atliks darbovietėje, o kitas – nuotoliniu būdu (Darbo kodekso 52 straipsnio 1 dalis).

Darbo kodekso 52 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kuriais atvejais darbdavys privalo tenkinti darbuotojo prašymą ne mažiau kaip penktadalį darbo laiko dirbti nuotoliniu būdu. Darbdavys turėtų tenkinti darbuotojo prašymą dirbti nuotoliniu būdu, kai jį teikia: vaiko besilaukianti, neseniai pagimdžiusi ar maitinanti krūtimi darbuotoja, taip pat darbuotojas, auginantis vaiką iki 3 metų, vienas auginantis vaiką iki 14 metų arba negalią turintį vaiką iki 18 metų. Šių darbuotojų prašymų darbdavys gali netenkinti, jeigu įrodo, kad dėl gamybinio būtinumo ar darbo organizavimo ypatumų tai sukeltų per dideles sąnaudas.

Nors Komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių plane nuotolinis darbas nurodytas kaip viena iš priemonių, tačiau negalią turintys asmenys nėra priskirti darbuotojų kategorijai, kuriai darbdavys privalo tenkinti darbuotojo prašymą ne mažiau kaip penktadalį darbo laiko dirbti nuotoliniu būdu, todėl galima konstatuoti, kad šiuo aspektu priemonės nebuvo įgyvendintos.

Darbo kodekso 26 straipsnio 2 dalies 6 punkte numatyta darbdavio pareiga imtis tinkamų priemonių, kad negalią turintiems žmonėms būtų sudarytos sąlygos gauti darbą, dirbti, siekti karjeros arba mokytis, įskaitant tinkamą patalpų pritaikymą, jeigu dėl tokių priemonių nebus neproporcingai apsunkinamos darbdavio pareigos. Šioje nuostatoje akcentuotas tinkamas patalpų pritaikymas, tačiau Konvencijos tekstas kalba apie tinkamų sąlygų sudarymą. Sąvoka „tinkamų sąlygų sudarymas“ neturi baigtinio sąrašo, todėl, Darbo kodekso normas vertinant Konvencijos ir ESTT sprendimų kontekste, negalią turinčiam darbuotojui kreipusis į darbdavį dėl nuotolinio darbo sąlygų Darbo kodekso 46 straipsnio 1 dalyje numatyta tvarka, atsisakymą darbdavys turėtų motyvuoti ir nurodyti priežastį, dėl kurios nesutinka leisti dirbti nuotoliniu būdu (Darbo kodekso 46 straipsnio 2 dalis).

Žmonių, turinčių negalią, profesinis rengimas

Kaip viena iš Komiteto rekomendacijų yra investicijų nukreipimas taip, kad būtų skatinamas profesinis rengimas. 2016–2020 metų priemonių plane tiesiogiai susijusių su profesiniu rengimu priemonių nenumatyta. Pagal užimtumo rėmimo politiką įgyvendinančios Užimtumo tarnybos viena iš funkcijų organizuoti ir koordinuoti profesinės reabilitacijos paslaugų teikimą Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo ir jo įgyvendinamųjų teisės aktų nustatyta tvarka (Užimtumo įstatymo 16 straipsnio 3 dalies 7 punktą). Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme išskiriamos šios pagrindinės profesinės reabilitacijos paslaugos: profesinis orientavimas, konsultavimas, profesinių gebėjimų įvertinimas, atkūrimas arba naujų išugdymas, perkvalifikavimas. Nurodoma, kad šios paslaugos skirtos asmens darbingumui atkurti ir galimybėms savarankiškai įsidarbinti ar dalyvauti įdarbinimo programose didinti.

Lietuvos Respublikos Seimo Socialinių reikalų ir darbo komitetas svarstė parlamentinės kontrolės klausimą dėl profesinės reabilitacijos sistemos bei vykdomus jos pokyčius ir 2018 m. spalio 18 d. išplatino pranešimą žiniasklaidai¹⁴⁰, kuriame, be kita ko, nurodo, kad dar 2012 m. Valstybės kontrolė iš esmės konstatavo, kad profesinė reabilitacija yra neveiksminga, nes neužtikrina negalią turinčių žmonių integracijos į darbo rinką, kai pagrindinis jos tikslas – ugdyti ar atkurti asmens darbingumą, didinti darbinės veiklos galimybes, siekiant asmens įsidarbinimo. Pranešime taip pat rašoma, kad Valstybės kontrolės rekomendacijos buvo įgyvendintos, tačiau ir šiuo metu, kaip rodo praktika, profesinės reabilitacijos sistema tebeturi trūkumų.

Profesinės reabilitacijos poreikis nustatomas formaliai, neatsižvelgiant į asmens individualias galimybes dalyvauti profesiniame mokyme; nepakankamai laiko skiriama profesinių gebėjimų įvertinimui, nuo kurio priklauso tolesnės profesinės reabilitacijos programos efektyvumas; atlikus profesinį orientavimą, siūloma dalyvauti tik iš esamų profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų programų; individuali profesinės reabilitacijos programa sudaroma atsižvelgiant tik į konkrečios profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančios įstaigos turimas galimybes ir kt.¹⁴¹

¹⁴⁰ Socialinių reikalų ir darbo komitetas – už pokyčius reabilitacinės reabilitacijos sistemoje, lrs.lt, https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=25607&p_k=1&p_t=261702

¹⁴¹ 2012 m. gruodžio 20 d. Valstybinio audito ataskaita Nr. VA-P-10-1-18 Objektivus neįgalumo ir darbingumo lygio nustatymas ir efektyvi profesinė reabilitacija – vis dar siektinas tikslas.

Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo taikymo probleminiai aspektai

Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas numato, kad žmonėms, turintiems negalią, įsidarbinant ir pasikeitus jų darbo sąlygoms, privalomai tikrinama jų sveikata. Šio įstatymo 2 straipsnio 7 dalyje pateikta darbo sąlygų apibrėžtis – tai darbo aplinka, darbo pobūdis, darbo ir poilsio laikas ir kitos aplinkybės, turinčios tiesioginę įtaką darbuotojo savijautai, darbingumui, saugai ir sveikatai. Iš minėtų teisės normų nėra aišku, ar negalią turinčio darbuotojo sveikata privalomai tikrinama neatsižvelgiant, kaip darbo sąlygos pasikeitė, pavyzdžiui, sutrumpėjus darbo laikui. Be to, iš žodžių junginio „kitos aplinkybės“ galima daryti išvadą, kad kalbama apie nebaigtinį darbo sąlygų sąrašą, kurioms pasikeitus kiekvieną kartą privalomai tikrinama darbuotojo sveikata.

Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo 33 straipsnio 1 dalies 11 punkte numatyta darbuotojo pareiga gavus Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos išvadą dėl darbo pobūdžio ir sąlygų, išvados kopiją pateikti darbdaviui. Šio įstatymo 38 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad sveikatos priežiūros įstaigos išvada dėl asmens galimybės dirbti konkretų darbą privaloma darbdaviui ir darbuotojui. Taigi, įstatyme numatytos dviejų skirtingų įstaigų išvados, o koks jų tarpusavio santykis, nėra aiškiai apibrėžta.

Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. gegužės 31 d. sprendime civilinėje byloje Nr. e2A-1593-912/2019¹⁴² konstatavo, kad nagrinėjamoje byloje nustatyta, jog atsakovė ne visiškai darbinga, jai nustatytas 35 proc. darbingumo lygis. Dėl nurodytos priežasties teisėjų kolegija sprendžia, jog pirmosios instancijos teismas padarė pagrįstą išvadą, kad ieškovė, nutraukdama su atsakove sudarytą darbo sutartį, privalėjo vadovautis nurodytomis darbo teisės normomis. Taigi, atleisti atsakovę iš darbo DK 60 straipsnio 1 dalies 4 punkto pagrindu ieškovė galėjo tik jeigu ji ėmėsi priemonių pritaikyti darbo sąlygas atsakovei ir jeigu šios priemonės neproporcingai neapsunkino ieškovės pareigų. Anot teismo, ieškovė neįrodė, kad profesinės rizikos vertinime išvardyti rizikos veiksniai yra ne hipotetiniai, potencialūs, bet konkrečios kliūtys atsakovei dirbti auklėtojo padėjėjo darbą. Reikšminga tai, kad kai kuriuos darbus auklėtojo padėjėjas turi atlikti ne kasdien, bet kelis kartus per metus (pavyzdžiui, valyti langus). Atsakovė nurodė, kad ji gali dirbti šį darbą, bet ieškovė nesuteikė galimybės tai įrodyti.

Išvados dėl darbo pobūdžio ir sąlygų forma patvirtinta Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus 2010 m. gruodžio 16 d. įsakymu Nr. V-116 „Dėl išvados dėl darbo pobūdžio ir sąlygų formos patvirtinimo“.¹⁴³ Iš formos turinio matyti, kad jeigu asmeniui nustatytas darbingumo lygis 0–25 proc., tai jis gali dirbti tik „pagal negalios pobūdį pritaikytoje“ darbo aplinkoje. Tokia formuluotė yra be jokio turinio, todėl nėra aišku, ar darbuotojui su negalia neturint arba nepateikus šios išvados darbo sutartis gali būti sudaroma, ar vis dėlto ne.

¹⁴² Vilniaus apygardos teismo sprendimas civilinėje byloje Nr. e2A-1593-912/2019, <http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=78d96f51-6d9c-4cbf-b2d5-ec8be34e59fc>

¹⁴³ Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus įsakymas dėl išvados dėl darbo pobūdžio ir sąlygų formos patvirtinimo, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EF474A7A8129>

Pagal Darbo kodekso 60 straipsnio 1 dalies 4 punktą, darbo sutartis privalo būti nutraukta be įspėjimo, kai darbuotojas pagal sveikatos priežiūros įstaigos išvadą nebegali eiti šių pareigų ar dirbti šio darbo ir jis nesutinka būti perkeltas į kitas toje darbovietėje esančias laisvas jo sveikatą atitinkančias pareigas ar darbą arba kai tokių pareigų ar darbo toje darbovietėje nėra. Kaip jau minėta, Darbo kodekso 26 straipsnio 2 dalies 6 punktas darbdaviui nustato pareigą imtis tinkamų priemonių, kad negalią turintiems žmonėms būtų sudarytos sąlygos gauti darbą, dirbti, siekti karjeros arba mokytis, įskaitant tinkamą patalpų pritaikymą, jeigu dėl tokių priemonių nebus neproporcingai apsunkinamos darbdavio pareigos.

Kaip matyti iš teismų praktikos, pagal iki 2017 m. liepos 1 d. galiojusio Darbo kodekso 136 straipsnio 1 dalies 4 punktą Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos išvada buvo ne tik pagrindas, bet ir pareiga darbdaviui atleisti darbuotoją, turintį negalią, kuris dėl savo sveikatos būklės negali toliau eiti pareigų ar dirbti pavesto darbo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-561-684/2015).

Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos išvados forma (atitinkamai ir turinys) nuo įsigaliojimo 2011 m. sausio 1 d. yra nekeista. Jau minėta Išvadoje jokios reikšmės neturinti formuluotė, kad jeigu asmeniui nustatytas darbingumo lygis 0–25 proc., tai jis gali dirbti tik „pagal negalios pobūdį pritaikytoje“ darbo aplinkoje, tačiau ir kitais atvejais Išvados formos turinys neaiškus, nes suformuluoti rizikos veiksniai, kuriems esant negalią turintis asmuo negali dirbti, tačiau nėra jokių nuostatų apie darbuotojui reikalingų tinkamų sąlygų sudarymą.

Negalią turinčių žmonių patirtis įsidarbinant ir dirbant

2019 m. Lietuvos žmonių su negalia sąjunga atliko tyrimą, kuriuo siekta išsiaiškinti, kokios priežastys negalią turintiems žmonėms trukdo, o kokios padeda įsidarbinti, kokį jie gauna atlyginimą, o kokį norėtų gauti, dėl ko jie apskritai dirba – dėl finansinių ar dėl socialinių, psichologinių priežasčių, taip pat dėl kokių priežasčių nedirba. Iš daugiau kaip 500 tyrimo dalyvių, apie 200 dalyvaujančių darbo rinkoje, Užimtumo tarnyba padėjo įsidarbinti vos daugiau kaip 8 proc. respondentų, o 70 proc. rado darbą savarankiškai ir asmeninių ryšių pagalba.

Apie trukdymus įsidarbinti apklausti asmenys, turintys negalią, akcentavo neprieinamą aplinką, nelankstų darbo grafiką ir individualius poreikius atliepančių paslaugų trūkumą, taip pat – galimybių lavinti darbo įgūdžius ir įgyti išsilavinimą trūkumą, socialines, visuomenės požiūrio ir psichologines kliūtis. Su įvairiais mitais ir stigmomis darbindamiesi ar ieškodami darbo susidūrė beveik 90 proc. negalią turinčių žmonių. Pastarajame tyrime atskleista, kad iš respondentų pagal specialybę dirba 35 proc., ne pagal specialybę – 58 proc., o 7 proc. nėra įgiję jokios specialybės. Taip pat paminėtina, kad socialinėse įmonėse dirbantys respondentai sudarė 37 proc., o 42 procentai dirba atviroje darbo rinkoje. Prie jų reikia priskirti ir 21 proc. darbo vietą įsisteigusią savarankiškai.

Apibendrinimas ir išvados

JT Neįgaliųjų teisių komitetas rekomendavo parengti bei įgyvendinti veiksmingas strategijas ir programas, skirtas negalią turinčių žmonių užimtumui padidinti atviroje darbo rinkoje, panaikinus segreguotas darbo aplinkas ir nukreipus investicijas taip, kad būtų skatinamas profesinis rengimas, galimybė naudotis pritaikymais darbo vietoje, tinkamų sąlygų darbovietėse sudarymas ir privačių bei valstybinių darbdavių mokymas.

JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metų priemonių planas, patvirtintas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2016 m. lapkričio 9 d. įsakymu Nr. A1-596.

Nuo 2019 m. sausio 1 d. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme sąvoka „nedarbingas“ neįvertinama.

Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymo Nr. IX-2251 pakeitimo įstatymo projektas, Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymo Nr. XII-2490 25, 35, 41, 42 ir 48 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas ir Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymo Nr. I-1491 23 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, kaip nurodyta Aiškinamajame rašte, skirti tobulinti ir tikslinti socialinių įmonių teisinį reguliavimą siekiant užtikrinti valstybės pagalbos socialinėms įmonėms teikimo efektyvumą ir kontrolę, sudaryti teises prielaidas skatinti darbdavius įdarbinti asmenis, negalinčius vienodomis sąlygomis konkuruoti darbo rinkoje su kitais asmenimis.

Šiais įstatymų pakeitimais nebuvo įgyvendintos Komiteto rekomendacijos dėl programų, skirtų negalią turinčių asmenų užimtumui padidinti atviroje darbo rinkoje, panaikinus segreguotas darbo aplinkas ir nukreipus investicijas taip, kad būtų skatinamas profesinis rengimas, galimybė naudotis pritaikymais darbo vietoje, nes nesukurtos prielaidos socialinių įmonių statusą įgyti tik sunkiausią negalią turintiems žmonėms įdarbinimą užtikrinantiems subjektams, o įmonės, nepatiriančios papildomų išlaidų, vis tiek gauna subsidijas darbo užmokesčiui ir valstybinėms socialinio draudimo įmokoms, taip sumažindamos savo išlaidas darbo užmokesčiui.

Išlikęs prioritetas socialinėms įmonėms ydingas ne tik efektyvumo aspektu, kai didžioji lėšų dalis skiriama lengvesnės negalios asmenų darbo užmokesčio subsidijoms, tačiau taip pat asociatyvioje atmintyje pas darbdavius ir apskritai visuomenėje kuria nuoseklius idėjų ir vaizdinių modelius, kad žmonės, turintys negalią, gali dirbti išimtinai socialinėse įmonėse, jų darbo įgūdžiai, našumas ir nauda nieko verti, todėl valstybė privalo subsidijuoti darbo užmokesį ir palaikyti segreguojančios formos ūkio subjektus.

Užimtumo įstatyme įtvirtintos naujos priemonės ir pagalbos teikimo būdai atliekant įsidarbinimo procedūras bei užtikrinant lydimąją pagalbą įsidarbinus, tačiau įstatyme nustatytas itin mažą šių priemonių vienos valandos įkainio dydį, apribojama galimybė atsižvelgti į asmens individualius poreikius, negalios sunkumą ir teikiamos pagalbos profesionalumo lygį. Taip pat Užimtumo įstatyme įtvirtintas perteklinis ribojimas paramai darbo vietų steigimui, kai darbo vietos pritaikymo reikalavimams keliamas reikalavimas nuosavybės teise valdyti patalpas.

Darbo kodekso 21 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas veiksnio reikalavimas daliai žmonių užkerta bet kokias dalyvavimo darbo santykiuose perspektyvas. Paminėtinas pavyzdys, kad dėl šizoafektinių, šizotipinių ir pan. didelių ir vidutinių atvejų sutrikimų nustatomas nuo 35 iki 50 procentų darbingumo lygis, t. y. iš esmės įvardijama, kad žmogus dėl negalios pobūdžio ir sunkumo yra iš dalies darbingas; tačiau neretai tokie žmonės pripažįstami neveiksniais ar ribotai veiksniais darbo santykių srityje, todėl Darbo kodeksas nelaiko jų darbo santykių subjektais.

Teisiniame reguliavime nėra tinkamai įtvirtinta sąvoka „tinkamų sąlygų sudarymas“ darbuotojams, turintiems negalią, kuri turi būti suprantama kaip įvairių kliūčių, trukdančių žmonėms visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti profesiniame gyvenime tokiomis pat kaip ir kitų darbuotojų sąlygomis, pašalinimas. Taip pat nėra įtvirtintų kriterijų, kuriais remiantis būtų galima vertinti, ar ir kaip pareigos sudaryti tinkamas sąlygas negalią turinčiam darbuotojui darbdavį neproporcingai apsunkina.

2017 m. liepos 1 d. įsigaliojusioje naujos redakcijos Darbo kodekse numatytos įvairios darbo sutarčių rūšys ir detaliau reglamentuotas nuotolinis darbas, tačiau teisinis reguliavimas nenumato, kad nuotolinis darbas ar atskiros darbo sutarčių rūšys taikomos kaip tinkamų sąlygų sudarymo darbuotojams, turintiems negalią, priemonės.

Lietuvos Respublikos Seimo Socialinių reikalų ir darbo komitetas 2018 m. pabaigoje konstatavo, kad profesinės rehabilitacijos poreikis nustatomas formaliai, neatsižvelgiant į asmens galimybes dalyvauti profesiniame mokyme; nepakankamai laiko skiriama profesinių gebėjimų įvertinimui, nuo kurio priklauso tolesnės profesinės rehabilitacijos programos efektyvumas; atlikus profesinį orientavimą, siūloma dalyvauti tik iš esamų profesinės rehabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų programų; individuali profesinės rehabilitacijos programa sudaroma atsižvelgiant tik į konkrečios profesinės rehabilitacijos paslaugas teikiančios įstaigos turimas galimybes.

Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo 33 straipsnio 1 dalies 11 punkte numatyta darbuotojo pareiga gavus Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos išvadą dėl darbo pobūdžio ir sąlygų, išvados kopiją pateikti darbdaviui. Šio įstatymo 38 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad sveikatos priežiūros įstaigos išvada dėl negalią turinčio asmens galybės dirbti konkretų darbą privaloma darbdaviui ir darbuotojui. Šių dviejų skirtingų įstaigų išvadų tarpusavio santykis nėra aiškiai apibrėžtas.

Nuo 2011 m. sausio 1 d. nekeista išvados dėl darbo pobūdžio ir sąlygų formoje numatyti rizikos veiksniai, kuriems esant asmuo, turintis negalią, negali dirbti, tačiau nėra jokių nuostatų apie darbuotojui reikalingų tinkamų sąlygų sudarymą.

Asmenys, turintys negalią, trukdymus įsidarbinti sieja su neprieinama aplinka, darbo režimo lankstumo ir reikalingų individualių paslaugų trūkumais, taip pat – su galimybių įgyti darbo įgūdžius bei išsilavinimą trūkumu, socialinėmis, požiūrio ir psichologinėmis kliūtimis, taip pat mitais ir neigiamais stereotipais apie negalią turinčių žmonių galimybes dirbti.

Rekomendacijos

- Teisės aktuose nustatyti terminą, per kurį būtų atsisakyta dabartinio iš esmės akcininkų pelno siekimo interesus tenkinančio socialinių įmonių modelio, o prioritetą suteikti priemonėms, nukreiptomis į atvirą darbo rinką ir išskirtiniais atvejais – į socialines (apsaugotas) dirbtuves, kaip vieną iš tinkamo sąlygų pritaikymo formų sunkios negalios žmonėms ar pereinamojo (laikinojo) pobūdžio priemonę.
- Viešųjų pirkimų teisiniame reguliavime (a) rezervuotą teisę dalyvauti viešuosiuose pirkimuose numatyti globojamoms darbo grupėms ar tokių grupių užimtumo programų vykdytojams ir ekonominės veiklos vykdytojams, kurių pagrindinis tikslas – socialinė ir profesinė negalia turinčių žmonių ar nepalankioje padėtyje esančių asmenų integracija; ir (b) aiškiai apibrėžti subjektus, turinčius teisę dalyvauti rezervuotuose viešuosiuose pirkimuose.
- Atsisakyti įdarbinimo su pagalba paslaugų įkainio dydžio reglamentavimo įstatyme, nes šių priemonių pirkimas turėtų būti grindžiamas paslaugos turinio individualiais kriterijais ir paslaugos teikėjams keliamų profesinių reikalavimų.
- Atsisakyti Užimtumo įstatymo normose įtvirtintos sąlygos, kad subsidija darbo vietai įrengti, remontuoti ar pritaikyti skiriama išimtinai nuosavybės teise valdomoms patalpoms.
- Būtina keisti Darbo kodekse įtvirtintą veiksnio reikalavimą, kuris daliai žmonių užkerta bet kokias dalyvavimo darbo santykiuose perspektyvas.
- Teisiniame reguliavime tinkamai įtvirtinti sąvoką „tinkamų sąlygų sudarymas“ darbuotojams, turintiems negalią, taip pat numatyti pavyzdinį veiksmingų ir praktinių priemonių, skirtų darbo vietai paruošti, sąrašą: pavyzdžiui, patalpų ir įrengimų pritaikymą, darbo laiko modelių nustatymą, užduočių paskirstymą, mokymų organizavimą ar aprūpinimą integracijos ištekliais. Taip pat reikėtų numatyti „neproporcingos naštos“ darbdaviui kriterijus.
- Teisės aktuose įtvirtinti efektyvias priemones žmonių, turinčių negalią, įdarbinimui viešajame sektoriuje.
- Individualias profesinės rehabilitacijos programas žmonėms, turintiems negalią, sudaryti atsižvelgiant į žmogaus individualius poreikius, galimybes, individualias savybes ir negalios pobūdį, o ne į profesinės rehabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų poreikius.
- Keisti išvadą dėl darbo pobūdžio ir sąlygų formos, ją individualizuoti ir numatyti ne tik draudžiamąjį pobūdžio darbo funkcijas, tačiau ir tinkamų sąlygų pritaikymo modelius.
- Įstatymuose įtvirtinti, kad nepagrįstas darbdavio atsisakymas sudaryti tinkamas sąlygas dirbti asmeniui, turinčiam negalią, yra diskriminacija.

DALYVAVIMAS KULTŪRINIAME GYVENIME, AKTYVUS POILSIS, LAISVALAIKIS IR SPORTAS, JT NEJGALIŲJŲ TEISIŲ KONVENCIJOS 30 STR.

SPORTAS

Ižanga

Lietuvoje asmenų, turinčių negalią, sportas yra organizuojamas keliais lygiais skėtinių organizacijų, vienijančių organizacijas ir asmenis pagal negalios pobūdį:

- Lietuvos paralimpinis komitetas vienija tris (3) organizacijas – Lietuvos aklųjų sporto federaciją, Lietuvos neįgaliųjų sporto federaciją ir Paralimpiečių asociaciją. Minėtos organizacijos vienija 30 negalią turinčių asmenų sporto klubų, veikiančių aštuoniose (8) Lietuvos apskrityse. Paralimpinio judėjimo dalyviai – asmenys su regos ar fizine negalia.
- Lietuvos kurčiųjų sporto komitetas vienija šešis (6) narius. Organizacijos nariai – sporto klubai, veikiantys penkiose (5) apskrityse. Minėtų sporto klubų nariai – asmenys, turintys klausos negalią.
- Lietuvos specialiosios olimpiados komitetas – tai organizacija, vienijanti tiek fizinius, tiek juridinius asmenis. Komiteto tikslinė grupė – asmenys, turintys intelekto negalią.

Visos šios organizacijos vadovaujasi LR kūno kultūros ir sporto įstatymu, LR Vyriausybės nutarimais, LR švietimo, mokslo ir sporto ministerijos įsakymais, savivaldybių, kuriose vykdo veiklą, tarybų sprendimais, vidiniais organizacijų dokumentais.

Lietuvos paralimpinis komitetas, Lietuvos kurčiųjų sporto komitetas ir Lietuvos specialiosios olimpiados sporto komitetas – tai organizacijos, ginančios savo narių teises įvairiose Lietuvos Respublikos institucijose. Organizacijos taip pat yra tarptautinių organizacijų narės (*International Paralympic committee, European paralympic committee, International committee of sport for the deaf, Special Olympics*), kurios organizuoja Paralimpines žaidynes, Kurčiųjų žaidynes, Specialiosios olimpiados žaidynes, Pasaulio ir Europos čempionatus, tarptautines varžybas.

Lietuvos kurčiųjų komitetas, Lietuvos specialiosios olimpiados komitetas, Lietuvos aklųjų sporto federacija ir Lietuvos neįgaliųjų sporto federacija organizuoja įvairių sporto šakų Lietuvos čempionatus, tarptautinius turnyrus, draugiškas varžybas.

Negalią turinčių asmenų sporto klubai, esantys minėtų organizacijų nariai, organizuoja treniruotes sportininkams, deleguoja sportininkus į įvairių sporto šakų Lietuvos čempionatus, organizuoja draugiškas varžybas.

Pagal organizacijų, koordinuojančių asmenų, turinčių negalią, sportą, 2019 m. minėtose sporto veiklose dalyvavo 3 919 asmenų. Remiantis 2017 m. Statistikos departamento pateikta informacija, Lietuvoje gyvena apie 247 tūkstančių asmenų su negalia. Atsižvelgiant į sportuojančiųjų skaičių, galima teigti, kad sportuoja itin mažai asmenų, turinčių negalią (apie 1,58 proc.), bendro gyvenančiųjų skaičiaus.

Kūno kultūros ir sporto įstatymo ir Vyriausybės nutarimų analizė

2019 m. sausio 1 d. įsigaliojo visiškai naujas LR kūno kultūros ir sporto įstatymas (Nr. XIII01540), kuriame įtvirtintos gerokai palankesnės sąlygos sportuoti asmenims, turintiems negalią, nei iki šio įstatymo galiojusiame įstatyme. Kūno kultūros ir sporto įstatymas nebeišskiria asmenų, turinčių negalią, kaip atskiros sporto grupės. Negalią turintiems sportininkams, pasiekusiems tam tikrų rezultatų, mokamos sportininko stipendijos, gerokai priartėjo prie stipendijų dydžių, mokamų sportininkams, neturintiems negalios (XIII-154024 str. 2 d. 1–2 p.). Pavyzdžiui, į olimpinių žaidynių programą įtrauktos sporto šakos pirmos (1) vietos laimėtojo stipendija yra apie 15 proc. didesnė nei į Paralimpinių žaidynių ir Pasaulio kurčiųjų žaidynių programas įtrauktų sporto šakų pirmos (1) vietos laimėtojo stipendija. Taip pat įstatyme praplėstas užimtų vietų skaičius, už kurias skiriamos buvusių sportininkų rentos. Buvusio sportininko renta iki 2019 m. sausio 1 d. buvo skiriama tik tiems sportininkams, kurie iškovojo pirmą (1) vietą paralimpinėse ar kurčiųjų žaidynėse. Nuo 2019 m. buvusio sportininko renta mokama ir sportininkui, iškovojušiam antrą vietą paralimpinėse, kurčiųjų žaidynėse, jei jose buvo taikoma atrankos ir kvotų sistema šalims.

Kūno kultūros ir sporto įstatymo VI skyriuje įtvirtinta parama žmonių, turinčių negalią, fizinį aktyvumą skatinančioms priemonėms. Kiekvienais metais šioms veikloms skiriama ne mažiau kaip 10 proc. viso sporto rėmimo fondo biudžeto (t. y. 2019 m. apie 1,2 mln. Eur, 2020 m. – 1,3 mln. Eur). Mokyklose įtvirtinta trijų (3) kūno kultūros pamokų per savaitę nuostata, neišskiriant mokinių, turinčių negalią.

Premijų dydžiai už pasiekimus įstatyme palikti tokie patys (į Olimpinių žaidynių programą įtrauktų sporto šakų pirmos (1) vietos laimėtojams mokama premija yra 6,65 karto didesnė nei į Paralimpinių ar Kurčiųjų žaidynių įtrauktų sporto šakų pirmos (1) vietos laimėtojams (2019 m. balandžio 30 d. LR Vyriausybės nutarimas Nr. 455).

Žinoma, yra ir tokių savivaldybių, kurios imasi iniciatyvos ir priima sprendimus, kurie nebeišskiria asmenų, turinčių negalią, iš visų sportuojančiųjų ir yra gerokai palankesnės jiems lyginant su nuostatomis, įtvirtintomis LR Vyriausybės nutarimuose. Tokios politikos pavyzdys – Šiaulių miesto savivaldybė. 2015 m. vasario 26 d. Šiaulių miesto savivaldybės taryba priėmė sprendimą Nr. T-41, kuriuo yra sulyginamas premijų dydžių skyrimas tarp asmenų, turinčių negalią, ir jos neturinčių. Vadovaujantis šiuo sprendimu 2019 m. geriausiu Šiaulių miesto sportininku buvo išrinktas asmuo, turintis negalią, ir jam buvo skirta premija, niekuo nesiskirianti nuo premijų dydžių, skirtų asmenims, neturintiems negalios.

Nors Kūno kultūros ir sporto įstatyme yra įtvirtinta nuostata, kad visi mokiniai turi teisę į kūno kultūrą, tačiau pastebima, kad mokiniai, turintys negalią, vis dar nelanko kūno kultūros pamokų. Tai kompleksinė problema, kurią iš dalies lemia ir mokinio tėvų požiūris į kūno kultūrą, ir mokyklos vadovybės požiūris į sporto salių pritaikymą mokiniams, turintiems negalią (patekimas į sporto salę, persirengimo patalpų, sanitarinių mazgų pritaikymas), taip pat ir kūno kultūros mokytojo asistentų, dirbančių su negalią turinčiais asmenimis, trūkumas. Švietimo įstaigos neteikia statistinių duomenų, kiek jų mokyklose yra asmenų su negalia, lankančių ar nelankančių kūno kultūros pamokas, tačiau remiantis Lietuvos asmenų, turinčių negalią, sporto organizacijų skaičiais, galima daryti išvadą, kad ne mažiau kaip aštuoni (8) iš dešimties (10) mokinių, turinčių negalią, nelanko kūno kultūros pamokų, nes jų tiesiog nėra

nei sporto klubų vykdomose fizinio aktyvumo veiklose, nei Lietuvos asmenų su negalia įvairių sporto šakų jaunimo čempionatuose. Jaunuoliai iki 18 metų amžiaus yra mažuma visoje sportuojančiųjų asmenų, turinčių negalią, bendruomenėje.

Apibendrinat Kūno kultūros ir sporto įstatymą ir Vyriausybės nutarimus, galima teigti, kad situacija negalią turinčių asmenų sporte nuo 2019 m. sausio 1 d. gerokai pagerėjo, tačiau premijų dydžių skirtumas tarp olimpiečių ir sportininkų, turinčių negalią, vis dar kelia nerimą.

Taip pat išvelgiamos problemos mokinių, turinčių negalią, kūno kultūros pamokų organizavime mokyklose.

Vyriausybės rekomendacijos, skirtos sportinei veiklai organizuoti savivaldybėse

2019 m. rugsėjo 4 d. įsigaliojo LR švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymas Nr. V-976, kuriame pateikiamos rekomendacijos valstybės ar savivaldybių biudžetų lėšomis finansuojamoms įstaigoms (sporto mokyklos, sporto centrai, organizuojantys neformalaus ugdymo procesą). Įsakymas parengtas vadovaujantis LR kūno kultūros ir sporto įstatyme įtvirtintomis nuostatomis. Minėtos rekomendacijos pateikia sportinių pratybų organizavimo principus.

Vadovaujantis šiais principais, sporto pratybos organizuojamos atsižvelgiant į asmenų pasiektus rezultatus (pradinio rengimo sporto grupė, įvairių meistriškumo lygių sportinės grupės). Vadovaujantis šiomis rekomendacijomis galimas ir asmenų, turinčių negalią, dalyvavimas mišriose grupėse su kitais asmenimis. Ši galimybė įtvirtinta rekomendacijose, tačiau tik „Pradinio rengimo“ sporto grupėse. Treneriai, norintys dirbti su asmenimis, turinčiais negalią, kurie jau yra pasiekę tam tikrų rezultatų, vis tiek turi formuoti sportines grupes, kurios sudaromos tik iš negalią turinčių asmenų arba – iš jos neturinčių. Lietuvos asmenų su negalia sportą koordinuojančios organizacijos pritaria tokiam sportinių užsiėmimų organizavimui, kai sportininkas, turintis negalią, treniruojasi kartu su kitais sportininkais be negalios, nes taip vykdoma integracija, sparčiau gerėja rezultatai, didėja motyvacija.

Dauguma savivaldybių įstaigų vadovaujasi LR švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymu, tačiau yra savivaldybių, kurių tarybos priima sprendimus, papildančius minėtą įsakymą. Vilniaus miesto ir Klaipėdos miesto savivaldybių tarybos yra priėmusios sprendimus, kad į sporto grupes gali būti priimti asmenys iki 19 metų. Ši nuostata taikoma visiems asmenims, neišskiriant ir asmenų su negalia, tačiau atsižvelgiant į kai kurių vaikų, turinčių negalią, fizinę raidą, manytina, kad ši amžiaus riba, nuo kurios asmenys nėra priimami į sportinio ugdymo grupes, galėtų būti padidinta.

Šiaulių miesto savivaldybė yra dar vienas gerosios praktikos pavyzdys. Šiaulių miesto taryba yra priėmusi sprendimą, kuris nurodo, jog asmenų, turinčių negalią, sporto grupių asmenų skaičius yra mažesnis, nei LR švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakyme įtvirtintose rekomendacijose nurodomas sporto grupėje esančių asmenų skaičius.

Apibendrinant negalią turinčių asmenų sporto organizavimą Lietuvoje, galima pastebėti, kad itin didelę reikšmę šiuo atveju turi savivaldybių tarybų sprendimai. Sumažinus sporto grupės asmenų skaičių (Šiaulių savivaldybė), gerėja trenerio darbo sąlygos, didėja dėmesys individualiems asmenims, sparčiau gerėja rezultatai. Įvedus sporto grupių asmenų amžiaus ribą (Vilniaus miesto, Klaipėdos miesto savivaldybės) blogėja asmenų, turinčių negalią, galimybės sportuoti ir siekti aukštų rezultatų. Žmonės, turintys negalią, ir vyresni nei 19 metų,

apskritai negali dalyvauti sporto grupių pagrindu organizuojamose užsiėmimuose, nes to neleidžia savivaldybių tarybų priimti sprendimai.

Asmenų, turinčių negalią, sporto finansavimas

Lietuvoje žmonių, turinčių negalią, sportas finansuojamas keliais lygiais ir iš kelių šaltinių. LR švietimo, mokslo ir sporto ministerija finansuoja didelio meistrškumo sporto programas, kurias teikia Lietuvos negalią turinčių asmenų sportui vadovaujančios organizacijos. Ši programa finansuoja aukšto meistrškumo sportininkų dalyvavimą aukščiausio rango varžybose (žaidynės, Pasaulio čempionatai, Europos čempionatai, tarptautinės varžybos) ir pasirengimą minėtoms varžyboms. Šios programos lėšos taip pat yra naudojamos įvairių sporto šakų Lietuvos čempionatų organizavimui. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija taip pat moka aukšto meistrškumo sportininkams, pasiekusiems tam tikrų rezultatų, sportininko stipendijas. Stipendijos dydis priklauso nuo sportininko pasiektų rezultatų, tačiau jau jos gavimas sportininkui leidžia sportuoti ir nebedirbti (pvz., asmuo, turintis negalią, iškovojęs paralimpinių, kurčiųjų žaidynių pirmą (1) vietą, kiekvieną mėnesį gauna 897 Eur sportininko stipendiją. Asmuo, iškovojęs į paralimpinių, ar kurčiųjų žaidynių įtrauktos sporto šakos Europos čempionato trečią (3) vietą – gauna 507 Eur sportininko stipendiją.

Organizacijos, koordinuojančios asmenų su negalia sportą, dažniausiai teikia paraiškas į dvi (2) Neįgaliųjų reikalų departamento finansuojamas programas, susijusias su asmenų, turinčių negalią, teisių gynimu ir paslaugų bendruomenėse teikimu. Neįgaliųjų asociacijų veiklos rėmimo programa – tai programa, kuri finansuoja organizacijų veiklą teisių gynimo, kvalifikacijų kėlimo, kultūros ir laisvalaikio ir kt. srityse. Šios programos finansavimas nėra didelis, todėl organizacijos stengiasi ieškoti ir kitų finansavimo šaltinių.

Neįgaliųjų socialinės integracijos per kūno kultūrą ir sportą projektai yra finansuojami per savivaldybes, įgyvendinant 2011–2020 metų valstybės sporto plėtros strategijos įgyvendinimo tarpinstitucinį veiklos planą. Konkrečiai per LR Vyriausybės 2014 m. vasario 5 d. nutarimu Nr. 122 „Dėl 2011–2020 metų valstybės sporto plėtros strategijos įgyvendinimo tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“, 1.2.3 priemonę ir Nacionalinės neįgaliųjų socialinės integracijos 2013–2019 metų programos įgyvendinimo 2019 metų veiksmų plano, patvirtinto LR socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. birželio 25 d. įsakymu Nr. A1-381 „Dėl Nacionalinės neįgaliųjų socialinės integracijos 2013–2019 metų programos įgyvendinimo 2019 metų veiksmų plano patvirtinimo“, 3.1.3 priemonę. Tačiau ir šios programos skiriamas finansavimas nėra didelis, todėl negalią turinčių asmenų sporto klubams, gaunantiems finansavimą per šią programą, yra labai sunku organizuoti visavertį sporto treniruočių procesą.

Dar vienas asmenų, turinčių negalią, sporto finansavimo šaltinis – miestų ir rajonų savivaldybių sporto mokyklų, sporto centrų mokamas darbo užmokestis treneriams, dirbantiems su sportininkais, turinčiais negalią. Šis finansavimo šaltinis yra labai svarbus, tačiau jis priklauso nuo kiekvienos miesto, ar rajono savivaldybės požiūrio į negalią turinčių asmenų sportą.

Sporto rėmimo fondas – tai puiki galimybė negalią turinčių asmenų sportą plėtojančioms organizacijoms teikti paraiškas, kad būtų finansuojamas fizinio aktyvumo užsiėmimo procesas, sporto inventoriaus įsigijimas, darbuotojų kompetencijų kėlimas, patalpų remontas. Nuo

2019 m. sausio 1 d. Kūno kultūros ir sporto įstatyme įtvirtinta nuostata, kad projektams, skiriantiems negalią turinčių asmenų fizinės veiklos skatinimui, skiriama ne mažiau kaip 10 proc. viso sporto rėmimo fondo biudžeto (2019 m. – 1,2 mln., 2020 m. – 1,3 mln.).

Suskaičiuoti visą finansavimą, skirtą asmenų, turinčių negalią, sportui sudėtinga, nes finansavimo šaltinių yra itin daug savivaldybėse. Tačiau remiantis 2019 m. Aukšto meistriskumo programai Sporto fondo, Neįgaliųjų reikalų departamento, ir didžiųjų savivaldybių skirtu finansavimu, minėtais metais asmenų su negalia sportą pasiekė ne mažiau kaip 2,3 mln. Eur. Apibendrinant Lietuvos asmenų, turinčių negalią, sporto finansavimą, galima teigti, kad finansavimas yra aiškus ir tęstinis tik LR švietimo, mokslo ir sporto ministerijos finansuojamos programos, skirtos didelio meistriskumo sportininkams dalyvauti ir rengtis žaidynėms, Pasaulio ir Europos čempionatams, bei miestų ir rajonų savivaldybių sporto mokyklų, sporto centrų mokamas darbo užmokestis treneriams, dirbantiems su sportininkais, turinčiais negalią. Visos kitos programos, yra trumpalaikės ir neleidžia planuoti finansavimo ilgesniam kaip vienerių metų laikotarpiui.

Sporto objektai asmenų, turinčių negalią, kontekste

Lietuvoje esantys sporto objektai, kuriuose treniruojasi ir asmenys, turintys negalią, daugiausia priklauso miestų ir rajonų savivaldybių įsteigtoms biudžetinėms įstaigoms, Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos įsteigta biudžetinei įstaigai – Lietuvos sporto centrui, privatiems juridiniams asmenims. Sporto objektai, priklausantys miestų ir rajonų savivaldybių biudžetinėms įstaigoms (sporto mokyklos, sporto centrai, kurie organizuoja sporto užsiėmimus lengvosios atletikos maniežuose, baseinuose, sporto salėse, lauko aikštynuose ir kt.) dažniausiai yra suprojektuoti ir pastatyti daugiau nei prieš dvidešimt metų, taigi, pastatytuose sporto objektuose apie pritaikymą negalią turintiems žmonėms tuo metu nebuvo galvojama. Šiuo metu dauguma savivaldybių renovuoja sporto objektus. Renovuotose sporto objektuose įrengiami liftai, keltuvai, grindys be slenksčių, pritaikomos persirengimo patalpos, sanitariniai mazgai sportininkams, turintiems negalią. Lietuvos sporto centras valdo keletą sporto bazių, kurios skirtos aukšto meistriskumo sportininkams. Šiose sporto bazėse treniruojasi ir sportininkai, turintys negalią.

Trakų irklavimo bazė tik iš dalies pritaikyta sportininkams, turintiems judėjimo negalią, tačiau yra galimybė sportuoti ir gyventi pritaikytose patalpose.

Druskininkų sporto centre 2020 m. vyksta baigiamieji statybų darbai. Pagal projektą visi šio sporto centro objektai (baseinas, gyvenimo patalpos, maitinimo patalpos ir kt.) bus pritaikytos sportininkams, turintiems negalią.

Vilniaus lengvosios atletikos manieže taip pat 2020 m. vyksta renovacijos darbai. Pabaigus renovaciją Vilniaus maniežas bus visiškai pritaikytas negalią turintiems sportininkams.

Kauno Dariaus ir Girėno lengvosios atletikos stadionas šiuo metu taip pat yra rekonstruojamas. Pabaigus rekonstrukciją visa šio sporto objekto infrastruktūra taip pat bus pritaikyta asmenims, turintiems negalią.

Privačių juridinių asmenų valdomi sporto objektai (sporto klubai, sporto aikštynai ir kt.) iš dalies pritaikyti asmenims, turintiems negalią. Dažniausiai į tokius objektus nėra sunku patekti, tačiau judėjimas jų viduje yra sudėtingas, nes dažnai nėra liftų, keltuvų, siauri praėjimai ir kt.

Apibendrinant 2020 m. pradžios sporto objektų situaciją Lietuvoje, galima teigti, kad kasmet sporto objektų, visiškai pritaikytų asmenims, turintiems negalią, daugėja, tačiau procesas yra lėtas. Šioje srityje vėlgi itin daug lemia miestų ir rajonų savivaldybių požiūris į asmenų, turinčių negalią, sportą.

Šiaulių miesto lengvosios atletikos maniežas yra pritaikytas asmenims, turintiems negalią, Panevėžio baseinas yra įsigijęs keltuvą, kuriu asmenys, turintys judėjimo negalią, gali be kliūčių įlipti ir išlipti iš baseino. Tokių savivaldybių yra ne viena ir ne dvi, tačiau Lietuvoje yra savivaldybių, kurios tik dabar pradeda sporto objektų renovaciją (Vilniaus lengvosios atletikos maniežas, Vilniaus Žirmūnų baseinas ir kt.), tačiau neaišku, kada ji bus baigta.

Situacija Lietuvos asmenų, turinčių negalią, sporte kasmet gerėja, Lietuvos Respublikos kūno kultūros ir sporto įstatymas daug geresnis už seniau galiojusį įstatymą. Finansavimas kiekvienais metais didėja, tačiau nerimą kelia mokinių, turinčių negalią, fizinis aktyvumas mokyklose.

2019 m. Sporto fondas įtvirtino 10 proc. finansavimą asmenų, turinčių negalią, fiziniam aktyvumui skatinti. Tikėtina, kad po ketverių (4) metų situacija keisis į gerąją pusę, nes itin daug dėmesio skirama asmenų su negalia fiziniam aktyvumui.

Didėjant informacijos sklaidai, apie žmonių, turinčių negalią, galimybes sportuoti, šioje srityje taip pat stebimas nedidelis asmenų su negalia skaičiaus didėjimas.

Rekomendacijos

1. Pakeisti LR Vyriausybės 2019 m. balandžio 30 d. nutarimą Nr. 455, apibrėžiantį premijų mokėjimą sportininkams ir treneriams, nes šiame nutarime įtvirtintas itin didelis atotrūkis tarp olimpinių ir paralimpinių bei kurčiųjų žaidynių sporto šakų premijų dydžių.
2. Parengti LR Vyriausybės įgaliotos institucijos ministro įsakymą, kuriame būtų pateiktos rekomendacijos įstaigoms, organizuojančioms sporto užsiėmimus, kaip organizuoti mišrias (asmenų, turinčių negalią, ir jos neturinčių) sporto pratybas ne tik „pradinio rengimo“, bet taip pat ir įvairių meistriškumo lygių sporto grupėse.
3. Sudaryti galimybę organizacijoms, vykdančioms asmenų, turinčių negalią, sporto procesą, užtikrinti ne trumpesnę kaip dvejų (2) metų finansavimą, kad būtų galima tikslinčiai planuoti sporto veiklų tęstinumą.
4. Spartinti sporto objektų renovaciją, kad kaip įmanoma greičiau būtų tinkamai pritaikomi sporto objektai asmenims, turintiems negalią.
5. Organizuoti bendrus įvairių sporto šakų Lietuvos čempionatus, kuriuose dalyvautų visi sportininkai, nepriklausomai, ar jie turi negalią, ar – ne.

KULTŪROS ĮSTAIGŲ KOMUNIKACIJA APIE PRIEINAMUMĄ ŽMONĖMS SU NEGALIA

Ižanga

Europos Sąjungos statistikos tarnybos (Eurostat) duomenimis, kas septintas 15–64 metų amžiaus žmogus Europos Sąjungoje turi sunkumų, susijusių su pagrindinėmis veiklomis, pavyzdžiui, vaikščiojimu (4,2 proc. moterų ir 3,4 proc. vyrų), regėjimu (2,1 proc. moterų ir 1,8 proc. vyrų) ar klausa (1 proc. moterų ir 1,3 proc. vyrų). Akliesiems ir silpnaregiams prieinama tik 1–5 proc. informacijos. Šios trys kategorijos (aklieji ir silpnaregiai (Europos aklyjų sąjungos duomenimis, jų yra 30 mln.), neįgaliųjų vežimėliais judantys asmenys (5 mln.) ir kurtieji (Europos kurčiųjų sąjungos duomenimis, yra 750 000 gestų kalbos vartotojų) sudaro beveik pusę visų negalią turinčių žmonių.¹⁴⁴ Pasaulio sveikatos organizacijos (toliau – PSO) duomenimis, negalią turinčių žmonių skaičius didėja. Pagrindinė to priežastis – visuomenės senėjimas.¹ Prognozuojama, kad 2030 metais bus trečdaliu daugiau vyresnių nei 60 metų žmonių nei dabar.² Lietuvos Respublikos higienos instituto duomenimis, 2020 m. Lietuvoje buvo daugiau nei 87,6 tūkst. žmonių, kuriems diagnozuota glaukoma, ir 84 tūkst. – katarakta.⁵ Abi šios ligos yra susijusios su senėjimo procesais,⁶ o jų komplikacijos gali sukelti silpnaregystę ar net aklumą.⁷

Europos Sąjungos Komisijos darbo dokumento „Poveikio vertinimas, pridedamas prie pasiūlymo dėl direktyvos dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su gaminių ir paslaugų prieinamumo reikalavimais, suderinimo“¹⁴⁵ rengimo metu buvo atlikta vieša konsultacija, per kurią surengta apklausa, kurioje dalyvavo fiziniai asmenys (įskaitant negalią turinčius ir vyresnio amžiaus žmones), taip pat valstybių narių, Europos laisvosios prekybos asociacijos / Europos ekonominės erdvės šalių ir šalių kandidačių viešojo ir privačiojo sektoriaus organizacijos. Iš viso buvo gautas 821 atsakymas (atsakė 648 piliečiai ir 173 viešojo ir privataus sektoriaus organizacijų atstovai). Šio tyrimo duomenimis, 39 procentai viešojo ir privataus sektoriaus organizacijų (verslo, nevyriausybinų organizacijų ir viešųjų institucijų) prieigos prie informacijos ir komunikacijos trūkumą laiko kliūtimi prieinamumui (taip pat išskiriamos tokios sritys kaip transportas ir mobilumas, kurias kliūtimi laiko 36 procentai viešojo ir privataus sektoriaus subjektų, aplinka (27 procentai), kultūra ir laisvalaikis – 8 procentai). Tuo tarpu prieigos prie informacijos ir komunikacijos trūkumą kliūtimi laiko 16 procentai apklaustų piliečių (transportas ir mobilumas – 33 procentai, aplinka – 20 procentų, kultūra ir laisvalaikis – 6 procentai).¹⁴⁶ Minėti duomenys, o ypač tai, kad verslo subjektai, nevyriausybinės ir viešosios institucijos laiko prieigos prie informacijos stygių didesne problema nei, pavyzdžiui, pritaikytos aplinkos stygių, rodo, kad prieigos prie informacijos kliūtys yra žinomos ir laikomos problema, trukdančia negalią turintiems žmonėms dalyvauti kultūriniame gyvenime.

¹⁴⁴ Europos Parlamento 2019 m. gruodžio 2 d. informacinis pranešimas „Žmonių su negalia prieiga prie kultūros“ (angl. *Access to cultural life for people with disabilities*), p. 2, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2019\)644200](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2019)644200)

¹⁴⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=SWD%3A2015%3A0264%3AFIN#footnoteref39>

¹⁴⁶ Europos Parlamento 2019 m. gruodžio 2 d. informacinis pranešimas „Žmonių su negalia prieiga prie kultūros“ (angl. *Access to cultural life for people with disabilities*), p. 3.

Kadangi Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos 30 straipsnio įgyvendinimo ataskaita apima 2016–2021 m. laikotarpį, vertinimui svarbūs strateginiai dokumentai – Europos Komisijos 2021–2030 Europos strategija dėl negalios bei Europos Komisijos 2021–2030 m. neįgaliųjų teisių strategija.

Europos Komisijos 2010–2020 m. Europos strategijoje dėl negalios¹⁴⁷ nurodyta, kad būtina gerinti informacijos apie kultūrą prieinamumą. ES veiksmais bus remiami nacionaliniai veiksmai, kuriais siekiama užtikrinti sporto, laisvalaikio, kultūros ir rekreacinių organizacijų ir veiklos prieinamumą ir pasinaudoti direktyvoje dėl autorių teisių numatyta galimybe taikyti išimtis. Komisija sieks užtikrinti, kad negalią turintys asmenys žinotų savo teises, ypatingą dėmesį skirdama medžiagos ir informacijos kanalų prieinamumui. Ji plačiau informuos apie prekių, paslaugų ir infrastruktūros „tinkamumo visiems“ principą.

Europos Komisijos 2021–2030 m. neįgaliųjų teisių strategijoje¹⁴⁸ įtvirtinta, kad prieinamumo reikalavimai valstybėms narėms yra privalomi, kad jos galėtų naudotis pasidalijamojo valdymo lėšomis, o prieinamų prekių, paslaugų ir infrastruktūros pirkimas yra privalomas vykdant viešuosius pirkimus. Valstybės narės taip pat raginamos įtraukti prieinamumo finansavimą į ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo planus. Vis dėlto pabrėžiama, kad dar išlieka kliūčių neįgaliųjų judumui šalyse ir visoje Europoje ir kliūčių gauti informaciją, produktus, paslaugas ir būstą. 2021–2030 m. neįgaliųjų teisių strategijoje nurodyta, jog tam, kad Europoje šių kliūčių nebeliktų, valstybės narės turėtų įtraukti prieinamumą į visas susijusias politikos sritis ir veiksmus, visų pirma susijusias su Europos žaliuoju kursu, renovacijos banga ir naujuoju europiniu bauhausu bei rengti prieinamumo mokymus specialistams.

Siekiant apibrėžti negalią turinčių žmonių prieigos prie informacijos poreikius bei ypatybes, pirmiausia reikalinga išanalizuoti ir trumpai apžvelgti Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos standartus bei Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto 2016 m. balandžio 20 d. Baigiamosiose pastabose dėl pirminės Lietuvos ataskaitos¹⁴⁹ išdėstytas pastabas ir rekomendacijas dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos 30 straipsnio įgyvendinimo Lietuvoje.

Konvencijos standartai

Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos¹⁵⁰ 30 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad valstybės, šios Konvencijos Šalys, pripažįsta negalią turinčių asmenų teisę lygiai su kitais asmenimis dalyvauti kultūriniame gyvenime ir imasi visų atitinkamų priemonių, kad užtikrintų,

¹⁴⁷ Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui 2010–2020 m. Europos strategija dėl negalios. Tolesnis siekis kurti Europą be kliūčių, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A52010DC0636>

¹⁴⁸ Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Lygybės Sąjunga. 2021–2030 m. neįgaliųjų teisių strategija“, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=COM:2021:101:FIN#PP-4Contents>

¹⁴⁹ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto 2016 m. balandžio 20 d. Baigiamosios pastabos dėl pirminės Lietuvos ataskaitos, <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Neigaliuju-teisiu-komiteto-rekomendacijos-Lietuvai-4.doc>

¹⁵⁰ Ratifikuota Lietuvos Respublikos 2010 m. gegužės 27 d. įstatymu Nr. XI-854 dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo ratifikavimo.

jog negalią turintys asmenys: a) turėtų galimybę prieinamomis formomis pasinaudoti kultūrine medžiaga; b) turėtų galimybę prieinamomis formomis žiūrėti televizijos programas, filmus, teatro spektaklius ir dalyvauti kitokioje kultūrinėje veikloje; c) turėtų galimybę dalyvauti kultūriniuose renginiuose ar gauti kultūros paslaugas, pavyzdžiui, teatrų, muziejų, kino, bibliotekų ir turizmo paslaugas, ir, kiek tai yra įmanoma, turėtų galimybę lankyti paminklus ir nacionalines kultūros vertybes.

Kiek tai susiję su informacijos apie kultūrą prieinamumu, Konvencijos 30 straipsnis neturėtų būti analizuojamas atskirai, jis turėtų būti skaitomas ir suprantamas sistemiskai su jos 9 straipsniu (Prieinamumas), kuriame įtvirtintas valstybių, šios Konvencijos Šalių, siekis užtikrinti prieinamumą, įskaitant informacijos prieinamumą, bei jos 21 straipsniu (Saviraiškos laisvė ir laisvė reikšti nuomonę, galimybė gauti informaciją), kuris saugo negalią turinčių asmenų saviraiškos laisvę, laisvę reikšti nuomonę bei užtikrina galimybę gauti informaciją.

Oksfordo universiteto išleistame Konvencijos komentare pažymima, kad prieiga prie kultūros apima ne tik prieigą prie klasikinės tradiciniu būdu suprantamos kultūros, bet ir prieigą prie šiuolaikinės, populiariosios kultūros, įskaitant prieigą prie knygų, filmų, radijo, televizijos, laikraščių ir žurnalų arba, kitaip tariant, prieigą prie žinių apskritai.¹⁵¹

Šiais laikais jau nebegalima laikyti, jog teisė dalyvauti kultūriniame gyvenime yra susijusi tik su kultūros prieinamumo užtikrinimu. Ši teisė apima tris skirtingus elementus: (a) dalyvavimą kultūriniame gyvenime (apimantį, *inter alia*, teisę ieškoti ir plėtoti kultūrinės žinias, užsiimti kūrybine veikla ir tapatintis su bendruomene), b) galimybę dalyvauti kultūriniame gyvenime (pvz., pažinti ir suprasti kultūrą per švietimą ir informaciją, laikytis tam tikro gyvenimo būdo) ir c) indėlį į kultūrinį gyvenimą (pvz., dalyvauti kuriant dvasines, materialines, intelektines ir emocines bendruomenės išraiškas ir rengiant kultūros politiką).¹⁵²

Daugelis Konvencijoje įtvirtintų negalią turinčių asmenų teisių, kurias įsipareigoja užtikrinti susitariančiosios valstybės, suformuluotos ne kaip negatyviosios pareigos (t. y. pareigos susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų, trukdančių asmeniui naudotis viena ar kita teise, atlikimo),¹⁵³ bet kaip valstybės pozityviosios (aktyvios) pareigos imtis tam tikrų veiksmų.

JT Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijos ir jų įgyvendinimas

Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto 2016 m. balandžio 20 d. Baigiamosiose pastabose dėl pirminės Lietuvos ataskaitos, kiek tai susiję su Konvencijos 30 straipsniu, pateiktos šios nagrinėjamai temai aktualios pastabos ir rekomendacijos:

1. Komitetas reiškia susirūpinimą, kad valstybė, Konvencijos šalis, nepaisydama išreikšto noro ratifikuoti, laukiant bendro Europos Sąjungos ratifikavimo, nėra ratifikavusi Marakešo sutarties dėl geresnių sąlygų susipažinti su paskelbtais kūrinių sudarymo

¹⁵¹ I. Bantekas, M. A. Stein ir D. Anastasiou, *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities* (Oxford University Press, 2018), 875

¹⁵² Ibid, p. 876, taip pat žr. JT Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komiteto 2009 m. gruodžio 21 d. Bendrąją pastabą Nr. 21, Kiekvieno žmogaus teisė dalyvauti kultūriniame gyvenime (Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 15 straipsnio 1a dalis), Nr E/C.12/GC/21, <https://www.refworld.org/docid/4ed35bae2.html>

¹⁵³ Palyginti, pavyzdžiui, su Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsnio 2 pastraipa, kurioje įtvirtinta, kad žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas.

akliesiems, regos sutrikimų ar kitą spausdinto teksto skaitymo negalią turintiems asmenims.

2. Komitetas rekomenduoja valstybei, Konvencijos šaliai, imtis visų būtinų priemonių, kad būtų užtikrintas vienašališkas Marakešo sutarties ratifikavimas ir įgyvendinimas, ir toliau nedelsti.

2017 m. vasario 14 d. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo Didžioji kolegija Nuomonėje Nr. 3/15, EU:C:2017:114 padarė išvadą, kad Europos Sąjunga turi išimtinę kompetenciją sudaryti Marakešo sutartį dėl galimybės akliems, silpnaregiams ar kitokią spausdinto teksto skaitymo negalią turintiems asmenims lengviau susipažinti su paskelbtais kūriniais.¹⁵⁴

2018 m. vasario 15 d. Europos Sąjungos Tarybos sprendimu 2018/254 dėl Marakešo sutarties dėl geresnių sąlygų susipažinti su paskelbtais kūriniais sudarymo akliems, regos sutrikimų ar kitą spausdinto teksto skaitymo negalią turintiems asmenims sudarymo nusprendė Europos Sąjungos vardu patvirtinti Marakešo sutartį (1 straipsnis).¹⁵⁵

2017 m. rugsėjo 13 d. priimtas Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2017/1563 dėl Sąjungos ir trečiųjų šalių tarpvalstybinio keitimosi autorių ir gretutinių teisių saugomų tam tikrų kūrinių ir kitų objektų prieinamos formos kopijomis aklyjū, regos sutrikimų ar kitą spausdinto teksto skaitymo negalią turinčių asmenų labui (OL L 242, 2017 9 20, p. 1).

Tą pačią dieną – 2017 m. rugsėjo 13 d. – priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2017/1564 dėl aklyjū, regos sutrikimų ar kitą spausdinto teksto skaitymo negalią turinčių asmenų labui leidžiamų tam tikrų būdų naudoti tam tikrus autorių teisių ir gretutinių teisių saugomus kūrinius ir kitus objektus, kuria iš dalies keičiama Direktyva 2001/29/EB dėl autorių teisių ir gretutinių teisių informacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų suderinimo (OL L 242, 2017 9 20, p. 6).

Įgyvendinant minėtą direktyvą, 2018 m. gruodžio 20 d. priimtas Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo Nr. VIII-1185 2, 20, 201, 25, 31, 32, 63, 75 straipsnių ir 3 priedo pakeitimo įstatymas Nr. XIII-1840.¹⁵⁶

Dėl nurodytų priežasčių laikytina, kad rekomendacija dėl Marakešo sutarties yra *de facto* įgyvendinta.

Situacijos Lietuvoje vertinimas ir esminės problemos

Vertinant Konvencijoje įtvirtintų principų praktinį įgyvendinimą, tenka konstatuoti, kad Lietuvos rezultatai galėtų būti geresni. Manome, kad tai iš esmės lemia toliau nurodomos priežastys.

¹⁵⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2017 m. vasario 14 d. Nuomonė 3/15, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=187841&pageIndex=0&doclang=LT>

¹⁵⁵ 2018 m. vasario 15 d. Tarybos sprendimas (ES) 2018/254 dėl Marakešo sutarties dėl geresnių sąlygų susipažinti su paskelbtais kūriniais sudarymo akliems, regos sutrikimų ar kitą spausdinto teksto skaitymo negalią turintiems asmenims sudarymo Europos Sąjungos vardu, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32018D0254>

¹⁵⁶ Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo Nr. VIII-1185 2, 20, 201, 25, 31, 32, 63, 75 straipsnių ir 3 priedo pakeitimo įstatymas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b28d98e2051f11e98a758703636ea610>

Kultūros centralizacija ir finansavimas

Lietuvoje 2019 m. kultūros sektoriuje sukurta bendroji pridėtinė vertė sudarė 951,1 mln. Eur, arba 2,2 proc. šalies bendrosios pridėtinės vertės. Kultūros sektoriuje sukurta pridėtinė vertė, palyginti su 2017 m., padidėjo 117,6 mln. Eur, arba 14,4 proc.¹⁵⁷ Taigi Lietuva lenkia daugumą Europos šalių pagal kultūros sektoriaus sukuriamą ekonominę vertę. Šie duomenys rodo, kad Lietuva turi galimybių inicijuoti ir praktiškai taikyti prieinamos komunikacijos sprendimus (taip pat ir negalią turintiems asmenims). Nepaisant to, šalis atsilieka nuo kitų Europos šalių vidurkio pagal kultūros veiklų ir paslaugų prieinamumą bei tolygumą¹⁵⁸.

Kita vertus, Kultūros ministerija turi neproporcingai didelį biudžetinių įstaigų skaičių – net 67 biudžetines įstaigas¹⁵⁹. Tai reiškia, pirma, dideles išlaidas biurokratiniam aparatui išlaikyti, antra, rodo, jog kultūros sektorius labai priklauso nuo sprendimų viešojoje politikoje, t. y. nuo įstatymų leidžiamosios valdžios sprendimų, o įgyvendinimas – nuo vietos valdžios ir atsakingų institucijų sprendimų ir veiksmų. Be to, nors Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatyme kultūra įtvirtinta kaip savarankiška savivaldybių funkcija, jos įgyvendinimas yra vis dar centralizuotas – kultūros sektorius vis dar labai susijęs su valstybės biudžeto finansavimo šaltiniais¹⁶⁰.

Savivaldai yra lengviau nei centrinės valdžios institucijoms pažinti tam tikro regiono gyventojų, įskaitant turinčiųjų negalią, poreikius. Tačiau tik dalis savivaldybių atlieka nuoseklią gyventojų kultūrinių poreikių analizę, strategiškai planuoja kultūrinę veiklą bei savo įstaigoms nustato auditorijų plėtros uždavinius, siekiant, kad būtų aktyviau kuriamas ar pritaikomas skirtingus poreikius turinčioms auditorijoms aktualus kultūrinis turinys, o kultūros veiklos bei auditorijų plėtra planuojamos bendradarbiaujant savivaldybėms ir jų institucijoms.

Tobulinant valstybės ir savivaldybių institucijų veiklą tam, kad ji pradėtų atitikti negalią turinčių žmonių poreikius, pirmiausia reikia pokyčių nacionaliniu lygmeniu, t. y. kad tokia kultūros įstaigų veiklos orientacija būtų reglamentuota ar bent jau numatyta plėtoti strateginiuose ir teisiniuose dokumentuose numatant papildomus išteklius (finansinius, intelektinius, technologinius), o vėliau šios nuostatos būtų institucionalizuotos kultūros įstaigų valdymo dokumentuose ir įgyvendinamos vykdant veiklą bei ugdant darbuotojų kompetencijas ir kt.¹⁶¹

Vis dėlto tik kultūros sektoriaus decentralizavimas, biudžetinių įstaigų skaičiaus mažinimas, pagrįsta manyti, pats savaime nelemtų kokybės didėjimo – be kitų priemonių, būtina į kultūros sektorių pritraukti kompetentingus specialistus, išlaikyti esamus profesionalus, siūlyti šiame sektoriuje dirbantiems profesionalams konkurencingą darbo užmokestį bei užtikrinti nuolatinį kompetencijos palaikymą ir didinimą.

¹⁵⁷ Lietuvos Respublikos statistikos departamento elektroninis leidinys „Lietuvos švietimas, kultūra ir sportas (2021)“, <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-svietimas-kultura-ir-sportas-2021/kulturos-ekonominiai-rodikliai>

¹⁵⁸ Lietuvos kultūros politikos strategijos „Kultūra 2030“ projektas, https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Kult%C5%A-Bra%202030_%20projektas_2018-12-20.pdf

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, Vyriausybės strateginės analizės centras STRATA. Viešojo sektoriaus ataskaita 2016–2019 m., [https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veiklos%20ataskaitos/Vie%C5%A1ojo%20sektoriaus%20ataskaita_galutin%C4%97%20\(002\).pdf](https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veiklos%20ataskaitos/Vie%C5%A1ojo%20sektoriaus%20ataskaita_galutin%C4%97%20(002).pdf)

¹⁶⁰ Giedrė Kvieskienė ir Vytautas Kvieska, „Kultūros politikos bruožai šiandienės Lietuvos kontekste“, *Socialinis ugdymas*, 2020, t. 54, nr. 2: 98–112.

¹⁶¹ Kristina Kulikauskienė ir Laima Liukinevičienė. „Socialiai neįgaliosius įtraukiančių bibliotekų teisinė ir administracinė aplinka Lietuvoje“. *Informacijos mokslai* 88 (2020): 120–141.

Kultūros darbuotojų rengimas ir finansavimas

Vidutinis kultūros darbuotojų darbo užmokestis sudaro tik 77 proc. šalies vidurkio, jis yra vienas mažiausių šalyje darbo užmokesčio vidurkių. Tai gerokai mažiau nei ES vidurkis (90 proc. šalies vidurkio). Nekonkurencingas darbo užmokestis daro didelę įtaką darbo vietų skaičiui sektoriuje ir neigiamai veikia kultūros paslaugų kokybę¹⁶².

Dabartinis kompetencijų ugdymo kultūros srityje modelis dėl nepakankamo finansavimo ir žmogiškųjų išteklių valdymo kompetencijų trūkumo užtikrina tik gana fragmentišką kompetencijų ugdymą, dažniausiai finansuojamą projektų lėšomis¹⁶³. Taigi trūksta sisteminio ir kompleksinio kultūros sektoriaus darbuotojų kompetencijų tobulinimo. Todėl kultūros darbuotojų kompetencijos, reikalingos dirbti su negalią turinčiais asmenimis ir suprasti jų poreikius, yra ugdomos bei tobulinamos tik fragmentiškai. Kompetencijų stygius parengti informaciją apie kultūros paslaugas, su kurių vartotojais tapatintusi ir negalią turintys asmenys, bei pasirinkti įvairioms negalios bendruomenių naudojamus komunikacijos kanalus ir formas tampa viena iš kultūros prieinamumo problemų priežasčių, todėl būtina imtis veiksmų, susijusių su kultūros darbuotojų mokymusi ir pasaulėžiūros praplėtimu¹⁶⁴.

Visuomenės grupės į kultūros paslaugų vystymąsi įtraukiamos labai retai ir tik pavienėmis iniciatyvomis. Pavyzdžiui, dauguma muziejų kuratorių teigia neturį darbo su bendruomenėmis patirties, pabrėždami, kad tai nėra jų interesų laukas. Kai kurie pažymėjo, jog muziejai nerodo iniciatyvos bendradarbiauti su išorės organizacijomis siekdami praturtinti savo plėtojama veiklą ar paslaugas¹⁶⁵.

Naujos lankytojų grupės kultūros įstaigose gali atsirasti tik jei jų darbuotojai turi stiprią vidinę motyvaciją ir tam reikalingas žinias bei finansavimą, ar jei potencialios auditorijos atstovai patys pakviečia kultūros įstaigą bendradarbiauti ir prisiima dalį atsakomybės dėl vykdomos veiklos. Viena iš priežasčių, dėl kurių gyventojai nedalyvauja bendruomeninių organizacijų veikloje – nepakanka informacijos apie bendruomeninės organizacijos veiklą, galimybes prie jų jungtis¹⁶⁶.

Komunikacijos procesai lemia laisvą bendruomenių raidą ir piliečių sąmoningumą, komercinių ir nekomercinių menų plėtrą, rinkos ir menininkų bendradarbiavimą. Komunikacinės kompetencijos ir praktikos suvokiamos kaip viena svarbiausių problemų iškėlimo prielaidų ir kaip veiksmingas bendravimas su tikslinėmis auditorijomis, tikslinių produktų kūrimas ir viešinimas (komunikacinis laukas), pasinaudojant naujausiomis komunikacinių technologijų galimybėmis¹⁶⁷. Kompetentinga komunikacija gali būti sėkmingos auditorijos plėtros priemonė¹⁶⁸.

¹⁶² Lietuvos kultūros politikos strategija, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. birželio 26 d. nutarimu Nr. 665, https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/qpr/lithuanian_strategy_for_cultural_policy.pdf

¹⁶³ Kultūros sektoriaus darbuotojų 2020–2022 metų kvalifikacijos tobulinimo programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2020 m. balandžio 3 d. įsakymu Nr. IV-284, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a0ef9bb0789111eaa38ed97835ec4df6?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=985a4661-a546-44dd-99de-57f8b62734f3>

¹⁶⁴ Alex Deffner et al. „Accessibility to Culture and Heritage: Designing for All“, Proceedings of the AESOP (2015).

¹⁶⁵ S. Karpavičiūtė., R. Paqvalén ir I. Petkutė, Lietuvos meno muziejų prieinamumas.

VŠĮ „Socialiniai meno projektai“: Vilnius, 2019, http://www.kulturostyrimai.lt/wp-content/uploads/2019/11/Lietuvos-meno-muziejų-prieinamumas_leidiny_s_2019_SMP.pdf

¹⁶⁶ Bendruomeninių organizacijų ir bendruomenių centrų veiklos ir galimybių plėtojimo tyrimas, 2011, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/744_bendruomeniniu_organizaciju_tyrimas.pdf

¹⁶⁷ Daiva Citvarienė et al. *Komunikuoti kultūrą: institucijos, strategijos, auditorijos: kolektyvinė monografija*, (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2015).

¹⁶⁸ Ibid.

Deja, daugumos kultūros įstaigų taikomos komunikacijos strategijos yra nekonkrečios ir intersubjektyvios, formuojamos vadovų, o ne komunikacijos ir įvaizdžio specialistų. Dėl to sumažėja nuoseklaus ir nuolatinio kultūros komunikavimo strategijos įgyvendinimo galimybės. Siekiant sėkmingai ir veiksmingai įgyvendinti kultūros įstaigos tikslus, tiriamoji veikla turi būti pradėta ankstyvuju produkto ar paslaugos kūrimo etapu, kad būtų atliepti auditorijų poreikiai ir lūkesčiai, produktas ar paslauga tinkamai pristatyti tikslinėms auditorijoms, o gautas grįžtamasis ryšys panaudotas produkto ar paslaugos tobulinimui ir naujų auditorijas tenkinančių siūlymų teikimui¹⁶⁹.

Kultūros institucijos vis dar neišnaudoja naujų komunikacijos priemonių interaktyvumo, per mažai dėmesio skiria savo auditorijos pažinimui, vienodas komunikacijos strategijų įgyvendinimo priemones taiko skirtingų reikmių turinčioms vartotojų grupėms.

Auditorijos tyrimų trūkumas

Tikslinių kultūros įstaigų auditorijų segmentavimas taikomas labai pasyviai – daugiausia reaguojama į išryškėjusias auditorijas, pvz., užsieniečiai. Netaikomas strateginis segmentavimas, tam tikrų auditorijų plėtrą susiejant su įstaigos strateginiais tikslais, neišskiriamos prioritetinės auditorijos, jos neprofiliuojamos.

Valstybinėms kultūros įstaigoms rinkodaros terminas neįprastas, jos labiau linkę taikyti viešųjų ryšių sampratą, ją aiškindamos kaip integruotą komunikacijos vadybą; daugumos kultūros įstaigų etatų struktūroje nesama rinkodaros specialistų¹⁷⁰.

Lietuvoje negalią turintys asmenys integruotoje kai kurių kultūros įstaigų komunikacijos vadyboje atsiranda tik kainodaroje, neatsižvelgiama į tai, kad ši grupė – daugialypė, reikalinga ne tik individualizuotų komunikacijos žinučių, bet ir kanalų.

Kultūros darbuotojai nėra supažindinami su sveikatos stebėsenos duomenimis ir sistema, todėl darbuotojai neturi įsivaizdavimo, kokiai daliai visuomenės prieinamos paslaugos yra aktuales. Dauguma kultūros institucijų tikslingesnes komunikacines veiklas sieja tik su projektiniu finansavimu, kuris yra sunkiai planuojamas ir fragmentiškas.

Kita vertus, statistiniai duomenys apie negalią turinčius asmenis nėra tikslūs ir išsamūs – neaišku, kiek žmonių visuomenėje susiduria su kliūtimis, trukdančiomis tenkinti jų informacinius poreikius ir naudotis mokymosi visą gyvenimą ir kultūros paslaugomis. Pačios kultūros įstaigos retai ir nereguliariai atlieka vartotojų su negalia poreikių tyrimus, nerenka ir neanalizuoja atitinkamų duomenų, todėl neturi informacijos, kaip keičiasi situacija dėl priimtų sprendimų. Statistiniai duomenys taip pat nėra iki galo parengti, nes dėl įstatymų pakeitimų duomenų rinkimo metodai keičiami¹⁷¹.

¹⁶⁹ Miglė Kolinytė. Neįgaliesiems (ne)pritaikyti scenos menai: metas kalbėtis (I), <https://www.menufaktura.lt/?m=55400&s=70510>

¹⁷⁰ Muziejų ir bibliotekų rinkodaros veiklos ekspertinis tyrimas, 2017, <https://www.kulturostyrimai.lt/visos-temos/pagal-kulturos-ir-meno-sritis/atminties-institucijos/bibliotekos/lietuvas-respublikos-kulturos-ministro-valdymo-srities-istaigu-muzieju-ir-biblioteku-rinkodaros-vertinimas-ir-rekomendacijos-rinkodaros-strategiju-vystymui/>

¹⁷¹ Ingrida Matelionienė, *Nevyriausybinų organizacijų bendradarbiavimo su Utenos miesto savivaldybe, teikiant socialines paslaugas, analizė* (Diss. Mykolo Romerio universitetas, 2021).

Nesegmentuojant kultūros vartotojų auditorijų, beveik nevykdomi nei auditorijų poreikių, nei pasitenkinimo tyrimai, arba šie vykdomi fragmentiškai, gavus projektinį finansavimą¹⁷². Susidaro įspūdis, kad kultūros įstaigų darbuotojai turi *įsivaizdavimą*¹⁷³ kokios jų lankytojų grupės ir kokie jų poreikiai. Tačiau tokios prielaidos turėtų būti pagrįstos sociologiniais ir rinkos tyrimais.

Kadangi kultūros įstaigos nesegmentuoja ir neprofiluoja savo auditorijų, visiškai neatpažįsta tokių naujų ar potencialių auditorijų kaip, pvz., disleksiją turintieji, neuroįvairove pasižymintieji ir kt. Taigi, neišmano ir neatsižvelgia į jų poreikius. Lietuvos kultūros įstaigose neaktualizuota nematomos negalios problematika, visuomenėje labiausiai stigmatizuota negalią turinčių asmenų grupė – psichosocialinę negalią turintieji – kultūroje yra visiškai nepažinti.

Kultūros įstaigose nesama bendradarbiavimo su auditorija įvairiuose lygmenyse tradicijos. Tarp meno kūrėjų ir žiūrovų vyrauja hierarchinis santykis ir vienkryptė komunikacija, kuri paprastai labiau susijusi su meno produkcijos perdavimu nei dialogu su skirtingų reikmių turinčiais lankytojais apie tai, ką galima jiems pasiūlyti¹⁷⁵.

Lietuvos Respublikos kultūros ministerija yra parengusi Kultūros įstaigų vartotojų pasitenkinimo teikiamomis paslaugomis tyrimo metodiką¹⁷⁶. Tačiau metodikoje siūlomos duomenų analizės ir vizualizavimo metodai nebeatitinka šiandienos aktualijų¹⁷⁷: siūlomas klausimynas nėra išsamus, neatliepia vartotojo profilio ir šiandienos visuomenei svarbių aspektų, pvz., kultūros prieinamumo įgyvendinimo.¹⁷⁸

Įgyvendinant pokyčius, susijusius su negalią turintiems asmenims palankių sąlygų sudarymu, trūksta nuoseklaus veiksmų kultūros prieinamumui didinti planavimo, įgyvendinimo ir rezultatų stebėsenos. Pavyzdžiui, šalies bibliotekų veiklos planuose ir veiklos ataskaitose pateikiama informacija nėra nuosekli, kasmet kartojasi, trūkstant duomenų, nevykdomas kasmetinis palyginimas¹⁷⁹.

Bendradarbiavimo su nevyriausybinėmis organizacijomis trūkumas

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. kovo 24 d. nutarimu Nr. 330 „Dėl ministrams pavedamų valdymo sričių“ nustatyta, kad Socialinės apsaugos ir darbo ministerija atsakinga už nevyriausybinių organizacijų (toliau – NVO) plėtrą. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos vienas iš veiklos tikslų – formuoti bendruomenių ir nevyriausybinių organizacijų plėtros politiką, organizuoti, koordinuoti ir kontroliuoti jos įgyvendinimą¹⁸⁰.

¹⁷² Agnė Juškevičienė et al. „Participation Of Persons With Disabilities In Public Events-Between Opportunity And Reality“ Science & Processes of Education, *Mokslas ir edukaciniai procesai* (2021).

¹⁷³ Miglė Kolinytė. Neįgaliesiems (ne)pritaikyti scenos menai: metas kalbėtis (I), <https://www.menufaktura.lt/?m=55400&s=70510>

¹⁷⁴ Odeta Merfeldaitė, Gintarė Sabaliauskienė ir Laura Gardziulevičienė. „Socialinių paslaugų prieinamumas psichosocialinę negalią turintiems asmenims: Anykščių rajono atvejis“, *Bridges / Tiltai* 87.2 (2022).

¹⁷⁵ S. Karpavičiūtė ir I. Petkutė Lietuvos meno muziejų prieinamumas. Vėl „Socialiniai meno projektai“, 2019, http://www.kulturos-tyrimai.lt/wp-content/uploads/2019/11/Lietuvos-meno-muzieju-prieinamumas_leidinys_2019_SMP.pdf

¹⁷⁶ Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas „Dėl kultūros įstaigų vartotojų pasitenkinimo teikiamomis paslaugomis tyrimo metodikos patvirtinimo“ Nr. JV-675, 2017 m. gegužės 15 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/773b2d8039aa11e79f-4996496b137f39?jfwid=q8i88lp51>

¹⁷⁷ Fenio Annansingh ir Joseph Bon Sesay, „Data Analytics for Business: Foundations and Industry Applications“.

¹⁷⁸ Julia Nevárez, „The Urban Library: Creative City Branding in Spaces for All“, Springer Nature, 2020.

¹⁷⁹ Kristina Kulikauskienė ir Laima Liukinevičienė. „Socialiai neįgaliosius įtraukiančių bibliotekų teisinė ir administracinė aplinka Lietuvoje“, *Informacijos mokslai* 88 (2020): 120–141.

¹⁸⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. kovo 24 d. nutarimas Nr. 330 „Dėl ministrams pavedamų valdymo sričių“.

NVO atlieka svarbų vaidmenį bet kurioje demokratinėje valstybėje, nes suteikia piliečiams galimybę formuoti socialinę politiką, taip palengvindama politinį darbą valdžios pareigūnams, kartu tampa laisvės išraiškos priemone, kuri ne tik skatina gerovės politiką, bet ir suteikia opoziciją abejotiniems politiniams sprendimams. NVO yra suprantamos kaip darančios politinį poveikį žmogaus teisių apsaugai¹⁸¹.

NVO kultūros institucijoms gali būti ypač naudingos bent dviem aspektais: 1) jos gali būti informacijos apie negalią turinčių asmenų poreikius šaltinis. Kultūros institucijos dėl įvairių priežasčių gali neturėti kultūros prieinamumui užtikrinti reikalingų žinių ir (ar) kompetencijų. Net ir turint reikiamų žinių, siekiant maksimalios įmanomos naudos iš, kaip minėta, ribotų kultūros įstaigų ir institucijų resursų, NVO gali būti naudingų įžvalgų šaltinis tinkamai dėlioiant veiklos prioritetus; 2) NVO gali būti kultūros įstaigų informacijos sklaidos šaltinis negalią turinčių asmenų auditorijai.

Deja, Lietuvoje dar nėra gilių bendradarbiavimo tradicijų tarp valstybės institucijų ir NVO, o NVO bendradarbiavimas su savivaldybių institucijomis nėra nuodugnai įvertintas ir ištirtas.¹⁸² Nors negalios NVO ir rūpinasi negalią turinčių asmenų interesais, jų aktyvumas viešojo administravimo procese šalies savivaldybėse yra menkas. Tokį NVO neaktyvumą lemia galios nelygė, nepalankus visuomenės požiūris, valdžios institucijose gaji biurokratija, negalią turinčių asmenų pasyvumas, nulemtas nepritaikytos kultūros įstaigų infrastruktūros bei netinkamai (tam tikras negalias turintiems asmenims neprieinamai) teikiamos informacijos¹⁸³.

NVO lengviau identifikuoti atstovaujамų grupių poreikius, jos gali pasiūlyti šiuos poreikius atitinkančių kultūros paslaugų, kurias pasiūlyti pajėgios, deja, ne kiekvienos savivaldybės institucijos¹⁸⁴.

Analizuojant NVO komunikaciją, matyti ryškus skirtumas tarp stiprių nacionalinių skėtinių organizacijų, atstovaujančių įvairioms negalios asociacijoms, ir vietinių negalią turinčių asmenų NVO, dalis kurių net neturi savo interneto svetainės¹⁸⁵.

NVO komunikacijos trūkumai lemia ir tai, kad tik kas trečias negalią turintis asmuo dalyvauja visuomeninėse organizacijose ir judėjimuose.¹⁸⁶ Dėl menko NVO aktyvumo bei dalies negalią turinčiųjų nenoro tapatintis su negalios NVO, už negalią turinčių asmenų bendruomenę sprendimus dažnai priima visuomenės dauguma, kuri, deja, ne visada išmano šios bendruomenės poreikius^{34, 36}.

¹⁸⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. kovo 24 d. nutarimas Nr. 330 „Dėl ministrams pavedamų valdymo sričių“.

¹⁸¹ Irminda Beneševičiūtė, „NVO bendradarbiavimo su savivaldos institucijomis patirtis atstovaujant neįgaliųjų interesams“, *Viešoji politika ir administravimas* 20.4 (2021): 466.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ilmara Noreikienė ir Gintaras Žilinskas. „Neįgaliųjų nevyriausybinių organizacijų dalyvavimas viešojo valdymo procese: Klaipėdos miesto savivaldybės atvejis“, *Viešoji politika ir administravimas* 16.1 (2017): 108–120.

¹⁸⁴ Guoda Kazakevičienė. *Viešųjų paslaugų perdavimo nevyriausybiniams organizacijoms galimybės Pagėgių savivaldybėje* (Kauno technologijos universitetas, 2021).

¹⁸⁵ Irminda Beneševičiūtė, „Atstovavimo neįgaliųjų interesams per nevyriausybinių organizacijų veiklas veiksmingumas“, *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 2015, nr. 16 (2): 59–81.

¹⁸⁶ Neįgaliųjų nevyriausybinių organizacijų veiklos veiksmingumas ginant ir atstovaujant asmenų su negalia teises ir interesus, sociologinio tyrimo ataskaita, tyrimo vykdytojai: Dr. Eglė Šumskienė, dr. Gintaras Šumskas, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/FINAL_NVO_tyrimas.pdf

Vis dėlto esama pozityvių NVO įsitraukimo pavyzdžių. Pavyzdžiui, dėl aktyvios Lietuvos autizmo asociacijos „Lietaus vaikai“ veiklos ir komunikacijos daugėja supratimo apie autizmą,¹⁸⁷ nors kompetencijos, kaip dirbti su šia grupe, gana fragmentuotos – orientuojamasi iš esmės į mokyklinio amžiaus vaikus. Nors šeimos su mokyklinio amžiaus vaikais yra vieni dažniausių kultūros paslaugų vartotojų, o autizmas ilgą laiką buvo laikomas vaiko raidos ypatumu ir suaugusiems Lietuvoje nedidžiama¹⁸⁸, apie autizmo spektre esančius suaugusius kultūros vartotojus neturima jokių žinių.

2020 m. pabaigoje šalies bibliotekos, koordinuojant Šiaulių apskrities P. Višinskio viešajai bibliotekai, drauge įgyvendino Kultūros ministerijos finansuotą projektą „Autizmo spektro ir kitų kalbos, komunikacijos ir elgesio sutrikimų turintiems asmenims draugiškų bibliotekų tinklo diegimas“. Bendradarbiaudamos su Lietuvos autizmo asociacija „Lietaus vaikai“ bei raidos specialistais, Lietuvos viešosios bibliotekos pasirengė vizualines socialines istorijas bei plakatus ir sensorinius bibliotekų žemėlapius. Ši bibliotekų interneto svetainėse paskelbta medžiaga autizmo spektro sutrikimą turintiems žmonėms leidžia pasirengti vizitui į biblioteką, suplanuoti maršrutą joje ir išvengti naujų erdvių bei situacijų keliamo nerimo.

Bibliotekų specialistams parengtas kvalifikacinis-pažintinis vaizdo filmas, supažindinantis su autizmo spektro ypatumais, bibliotekos įsigijo specialių priemonių rinkinius – „sensorinius gesintuvus“, kuriuos sudaro palapinė ir taktilinės priemonės – pasitelkiamos vaikams kilusiam nerimo priepuoliui ar sensorinei perkrovai suvaldyti.

Kvalifikacijos tobulinimui skirtoje medžiagoje akcentuojamas autizmo spektro sutrikimų nulemta socialiai nepriimtino elgesio suvaldymo strategijos, vis dėlto per mažai dėmesio skiriama alternatyviems komunikacijos būdams, socialiniam kultūros įstaigų klimatui, suaugusių autistiškų žmonių ar jų artimųjų įtraukimui į kultūros paslaugų kūrimo procesus.

Lengvai suprantamos kalbos naudojimo trūkumas

Lengvai suprantama kalba (angl. Easy to read) – Lietuvoje kol kas nestandartizuotas ir netaikomas informacijos pritaikymo metodas. Pavieniai turinio pritaikymo atvejai taikant lengvai suprantamos kalbos metodą – tai atskirų įstaigų¹⁸⁹ ar negalios NVO¹⁹⁰ iniciatyvos.

Lengvai suprantama kalba – tai alternatyvusis turinio pritaikymo būdas, kuris, be informavimo funkcijos, atlieka ir kitą svarbią – bendravimo – funkciją, užtikrindama abipusį ryšį tarp informacijos rengėjų bei jos vartotojų. Pvz., Šiaurės Europoje yra išplėtota atskira leidybos sritis – leidinių, parengtų lengvai suprantama kalba, leidyba. Lietuvoje nesama tokių iniciatyvų, leidėjai neturi nuovokos apie vartotojų auditoriją, kuriai tokie produktai būtų aktualūs.

¹⁸⁷ 2013 m. įsikūrusi Lietuvos autizmo asociacija „Lietaus vaikai“ vienija šeimas, globojančias autistiškus žmones. Nuo 2019 m. asociacija leidžia ketvirtinį žurnalą „Lietaus vaikai“, kuriame pateikiama ne tik šeimoms ir specialistams aktuali informacija, bet ir paneigiami su autizmu siejami mitai, didinamas visuomenės sąmoningumas neuroįvairovės atžvilgiu.

¹⁸⁸ Tik nuo 2015 m. sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr. A1-531/V-1146 suaugusiems autistiškiems žmonėms diagnozė nustatoma pagal Klinikinę autizmo vertinimo skalę (CARS); iki tol buvo taikoma šizoafektinio sutrikimo diagnozė.

¹⁸⁹ 2020 m. LAB išleido knygas vaikams „Knyga vaikams apie koronavirusą“ bei „Žmogus su negalia irgi gali“, kurios parengtos lengvai suprantama kalba.

¹⁹⁰ Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“ įgyvendinant projektą „Lengvai suprantamos kalbos (LSK) populiarinimas socialinei įtraukčiai skatinti“ (angl. *Promoting Easy-to-Read Language for Social Inclusion* – PERLSI) rengia tekstų lengvai suprantama kalba rengimo gaires, lengvai suprantamos kalbos lygių aprašus bei atitikties standartą.

Nuosekliai prieinama informacija – tai politinis apsisprendimas, kuriuo pareiškama, kad visi gyventojai pripažįstami lygiai svarbiais viešosios informacijos vartotojais ir valstybė vertina bei apmoka informaciją pritaikančių specialistų darbą¹⁹¹. Lengvai suprantama kalba – tai alternatyvusis turinio pritaikymo formatas, būtinas žmonėms su intelekto negalia ar sergantiesiems neurodegeneracinėmis ligomis.

Dėl šio metodo paskirties – paprastai perteikti žinutės esmę – šis formatas naudingas absoliučiai visiems žmonėms, o ypač disleksiją turintiems, kurtiesiems ir neprigirdintiems, silpnaregiams, užsieniečiams, senjorams ir pan.

Pavyzdžiui, Švedijos lengvai skaitomos informacijos centro (*Centrum För Lättläst*)¹⁹² duomenimis, apie ketvirtadalį visuomenės sudaro žmonės, kuriems reikia supaprastintai pateiktos informacijos. Remdama informacijos lengvai suprantamu kalba rengimą bei leidybą, valstybė skatina pažeidžiamų visuomenės grupių, ypač – negalią turinčių asmenų, įtrauktį.

Atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, būtina skatinti lengvai suprantamos kalbos vartojimo sklaidą, didinant nuovoką apie tikslinę auditoriją, turinčią poreikį šiuo metodu parengtiems produktams.

Brailio rašto naudojimo problemos

2019 m. buvo išleista Lietuvos standarto LST ISO 17049:2017 „Prieinamas dizainas. Brailio rašto naudojimas ant ženklų, įrangos ir prietaisų“ redakcija lietuvių kalba. 2020 m. buvo parengtas nacionalinis priedas „Lietuvių kalbai pritaikyta Brailio rašto ženklų sistema“. Lietuviškasis Brailio rašto standartas įsigaliojo 2021 m.

Tenka apgailestauti, kad Brailio rašto vartotojai susiduria su standarto neatitinkančiais sprendimais – rašmenys pagaminami mažesni (t. y. neapčiuopiami) ar didesni (t. y. netelpančys po piršto pagalvėle) nei nustatyta, pritvirtinami tokiose vietose, iki kurių neregio neveda jokia nukreipianti sistema, t. y. savarankiškai užrašą aptikti ir perskaityti nėra galimybės. Nepriimtina, kai užrašai Brailio raštu pagaminami iš nepatvarių medžiagų ar įrengiami ten, kur skaityti būtų pavojinga, pvz., ant durų varčios, kaistančių paviršių.

Pasitaiko atveju, kai kultūros įstaigose Brailio raštu pateikta informacija nėra aktuali ir neatitinka neregių poreikių. Pavyzdžiui, pateikiant informaciją apie meno kūrinius, Brailio raštu tiesiog perrašomos kūrinio anotacijos, kuriose aptariamas tik kūrinio kontekstas. Tačiau norint, kad kūrinio nuotaika būtų perteikta tiems, kurie nuo vaikystės neregi ir neturi išlavinto vaizdinio mąstymo bei papildomos vaizdinės informacijos, padedančios geriau suprasti kūrinio nuotaiką, būtina aptariamo meno kūrinio vizualinius aspektus perduoti metaforomis ir analogijomis¹⁹³.

¹⁹¹ Leidinys „Internetas visiems: prieinamos skaitmeninės informacijos rengimo vadovas“ parengtas įgyvendinant projektą „Pokyti versle, viešajame sektoriuje, visuomenėje – nauji standartai diskriminacijos mažinimui“, https://ivpk.lrv.lt/uploads/ivpk/documents/files/Veikla/Veiklos_sritys/Interneto%20svetaini%C5%B3%20prieinamumas/Internetas_visiems_ne%C4%AFgali%C5%B3j%C5%B3%20forumo%20parengtas%20vadovas.pdf

¹⁹² Švedijos lengvai suprantamos informacijos centras įsteigtas 1987 m., 1991 m. centro padaliniu tapo specializuota leidykla, leidžianti knygas ir periodiką. Kasmet išleidžiama apie 30 pavadinimų įvairių žanrų literatūros kūrinių, kurie įvairias vartotojų reikmes atitinkančiais formatais parengiami bendradarbiaujant su Švedijos prieinamų medijų centru (MTM, *The Swedish Agency for Accessible Media*).

¹⁹³ Lietuvos aklųjų bibliotekos vartotojų, besinaudojančių Brailio rašto leidiniais ir kitomis paslaugomis, susijusiomis su Brailio raštu, poreikiai, <https://www.labiblioteka.lt/veiklos-tyrimai/57>

Neregiamas svarbi koncentruota informacija turėtų būti pateikiama Brailio raštu viešose erdvėse, pvz., ant turėklų, liftuose, kultūros įstaigose – greta eksponatų, kuriuos galima liesti arba kurie turi įgarsintą aprašą. Taip pat ant produktų, kurių svarbi informacija reginčiai visuomenės daliai prieinama tekstu (pvz., vaistų pakuotės).

Lietuvoje trūksta leidinių, kurių esminė funkcija atsiskleidžia būtent Brailio raštu, įgarsinti jie prarastų savo funkcinę paskirtį, t. y. galimybę juos naudoti laikant rankose, vartant, pvz., vadovėliai, galvosūkliai, renginių programos. Dalis Brailio rašto vartotojų pasigenda šiuo formatu išleistos grožinės populiarios literatūros^{194 195}.

2020 m. buvo išleistos 32 knygos Brailio raštu, 481 garsinė knyga, 15 kitų formatų leidinių.¹⁹⁶ Lietuvoje kiekvienais metais išleidžiama vidutiniškai 3 000 pavadinimų knygų lietuvių kalba. Taigi, specialiais formatais pritaikoma tik nedidelė dalis skaitantiesiems įprastai prieinamos literatūros, kas didina negalią turinčių asmenų informacinę ir kultūrinę atskirtį.

Teisinio reglamentavimo abstraktumas

Platus prieigos prie kultūros aiškinimas reikšmingas tuo aspektu, kad efektyvi prieiga prie informacijos yra būtinoji sąlyga asmeniui tiek užtikrinant dalyvavimą visuomenės gyvenime apskritai, tiek atskirose gyvenimo srityse, pavyzdžiui, kultūriniame gyvenime.

Aukščiau minėta kultūros formų įvairovė, taip pat ir negalią turinčių asmenų poreikių įvairovė, reiškia, kad žmonėms, susiduriantiems su skirtingais ribojimais, reikalingos skirtingos priemonės šiuos ribojimus įveikti. Tai lemia, jog negalią turinčių asmenų teisių reglamentavimas, išreikštas kaip siektini principai arba per valstybės negatyviųjų pareigų apibrėžimą, yra nepakankamas.

Atsižvelgiant į negalią turinčių asmenų poreikių įvairovę, kiekvienai iš šių asmenų grupei aktualios nuostatos turėtų būti išdėstytos *in concreto*. Kultūra, kaip strateginė valstybės raidos kryptis, buvo įtvirtinta tik 2010 m., priėmus Lietuvos kultūros politikos kaitos gaires.¹⁹⁸ Tai – gana trumpas periodas suformuoti naujoms kultūros darbuotojų kompetencijoms, veiksmingai bendrauti su tikslinėmis auditorijomis, pvz., žmonių su įvairiomis negaliomis bendruomenėmis jas aktyviai įtraukiant į savo veiklų vystymo procesus. Vis dėlto būtina, kad minėtos gairės neliktų tik siekiamybę įtvirtinantis dokumentas, o būtų įgyvendintos realiai.

Lietuvos Respublikos standartizacijos įstatymo 1 dalyje nurodyta, kad standartai, taip pat ir universalus prieinamo dizaino, taikomi savanoriškai, išskyrus atvejus, kai teisės aktuose yra nustatyta, kad jie yra privalomi. Pagal to paties straipsnio 4 dalį, gamintojams ar paslaugų teikėjams, savanoriškai pasirinkusiems ir deklaravusiems, kad jų produktai, gamybos

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Kristina Kulikauskienė ir Laima Liukinevičienė. „Socialiai neįgaliuosius įtraukiančių bibliotekų teisinė ir administracinė aplinka Lietuvoje“, *Informacijos mokslai* 88 (2020): 120–141.

¹⁹⁶ Lietuvos aklųjų bibliotekos 2020 m. veiklos ataskaita, https://issuu.com/labiblioteka.lt/docs/lab_veiklos_ataskaita_2020.

¹⁹⁷ Lietuvos oficialiosios statistikos portalas, <https://osp.stat.gov.lt>

¹⁹⁸ Lietuvos Respublikos Seimo 2010 m. birželio 30 d. nutarimas Nr. XI-977 „Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo“, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.377620>

procesai ar paslaugos atitinka standartus, deklaruotų standartų techniniai reikalavimai tampa privalomi. Teisės aktų registre nėra paskelbta teisės aktų, kurie nustatytų LST ISO17049/NA standarto privalomumą. Taigi, šiam standartui taikoma bendra taisyklė – jis yra savanoriškas ir gali būti laikomas privalomu nebent tiems asmenims, kurie patys nurodė, kad savo veikloje juo vadovaujasi¹⁹⁹.

Standartizacijos naudą gerai iliustruoja jau aptartas projektų „Biblioteka visiems“ bei „Autizmo spektro ir kitų kalbos, komunikacijos ir elgesio sutrikimų turintiems asmenims draugiškų bibliotekų tinklo diegimas“ pavyzdys (žr. žemiau pateikiamus pavyzdžius) – daliai bibliotekų įsidiegus panašius sprendimus, jų negalią turintiems asmenims teikiamų paslaugų kokybė pagerėjo, atsirado tam tikras vertinimo ir tarpusavio palyginimo pagrindas.

Situacija, kai vienos rūšies institucijos (šiuo atveju – bibliotekos) gauna ir naudoja panašia infrastruktūra, skirta negalią turintiems asmenims, yra naudinga keliais aspektais. Pirma, panašios prieinamos infrastruktūros egzistavimas skatina vartotojų mobilumą – vartotojas, žinodamas, kad skirtingose kultūros įstaigose prieinami panašūs ištekliai, bus labiau linkęs naudotis kitų, nei jam įprasta, kultūros įstaigų teikiamomis paslaugomis. Antra, teigiamų praktinių pavyzdžių egzistavimas formuoja žinias apie ypatingų poreikių turinčių asmenų poreikius ir skatina diegti trūkstamus sprendimus. Trečia, tam tikrų sukonkretintų standartų egzistavimas formuoja lūkesčius, o tai lemia galimybę pagrįsti atitinkamų sprendimų poreikį, įskaitant finansinius aspektus. Ketvirta, standartų egzistavimas mažina sąnaudas ieškant tinkamų sprendimų, nes jie dažnai jau būna rasti. Penkta, specialistų sukurtų sprendimų diegimas leidžia efektyviai koncentruoti pastangas ir veiksmingai naudoti resursus.

Dėl šios priežasties būtina konkretizuoti teisinį reglamentavimą, atsižvelgiant į skirtingus negalią turinčių asmenų poreikius, ir didinti standartizacijos naudojimą.

Teisinio reglamentavimo abstraktumas

Negalią turintiems asmenims aktualios kultūros įstaigų nuotoliniu būdu teikiamos paslaugos. Nuotoliniu būdu teikiamų paslaugų pasiūla natūraliai išaugo dėl Covid-19 ligos kilusios pandemijos metu. Lietuvos aklujų bibliotekos duomenimis, jų tikslinei auditorijai, t. y. asmenims, kurie turi spausdinto teksto skaitymo negalią, ypač svarbios nuotoliniu būdu teikiamos paslaugos. Deja, didelė dalis renginių nėra transliuojami internetu, o leidinių fondai, muziejų eksponatai ir kt. skaitmenizuojami tik nedidele apimtimi, todėl negalią turintiems asmenims išlieka neprieinami²⁰⁰.

Menininkams ir kūrėjams, turintiems negalią, nesudaromos prieinamos sąlygos teikti paraiškas projektų finansavimui gauti, pavyzdžiui, pateikti informaciją patogiu formatu (Brailio raštu, gestų kalba, garso formatu), gauti konsultantą, kuris padėtų fiziškai užpildyti paraiškos formą, arba pritaikyti kitas priemones.

¹⁹⁹ 2000 m. balandžio 11 d. Lietuvos Respublikos standartizacijos įstatymas, *Valstybės žinios*, 2000-04-28, Nr. 35-972, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.99653/asr>

²⁰⁰ Lietuvos bibliotekų statistika, <http://statistika.libis.lt>

Perspektyviniai pokyčiai kultūros sektoriuje, siejami su Europos prieinamumo aktu

2019 m. balandžio 17 d. priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES)2019/882 dėl gaminių ir paslaugų prieinamumo reikalavimų (toliau – Europos prieinamumo aktas), kurioje numatyta prievolė ne vėliau nei 2022 m. birželio 28 d. priimti ir Europos Komisijai pateikti įstatymus ir kitus teisės aktus, kad būtų laikomasi Europos prieinamumo akto, o nuo 2025 m. birželio 28 d. į nacionalinę teisę perkeltos Europos prieinamumo akto nuostatos privalės būti taikomos.

Europos prieinamumo akto perkėlimas į nacionalinę teisę turės tiesioginės įtakos ir Lietuvos kultūros sektoriui, ypač leidybos sektoriui, kadangi el. būdu išleisti leidiniai turės būti pritaikyti negalią turintiems asmenims. **Todėl būtina planuoti prieinamumo parinkčių leidybos produktuose diegimą bei darbuotojų kvalifikacijos tobulinimą, numatant tam išteklių.**

Kol kas Europos prieinamumo akto taikymo sritys nacionalinėje teisėje yra reguliuojamos konkrečių sektorių teisės normomis, kurios numato tik bendro pobūdžio prieinamumo reikalavimus ir nenumato jokių reikalavimų, susijusių su negalią turinčių asmenų prieinamumu prie prekių (gaminų) ir / ar paslaugų²⁰¹.

Šiuo metu leidybos produktai Lietuvoje nėra pritaikomi, dėl to negalią ir individualių reikmių (pvz., skaitymo sutrikimą) turintys vartotojai neturi galimybės naudotis dauguma leidybos produkty.

Pasirengimas Europos prieinamumo akto perkėlimui bei koordinuotu bendradarbiavimu tarp sektorių grįstas jame įtvirtintos teisinės bazės perkėlimas į nacionalinę teisę skatintų visavertę negalią ar individualių reikmių turinčių asmenų įtrauktį, mažėtų prieinamumo kliūčių nulemtų diskriminacijos atveju.

Nors Europos prieinamumo aktas tampa pamatine teisine baze, įtvirtinančia nacionalinės rinkos priežiūros kontrolės ir teisių gynimo sistemas prieinamumo srityje, jame nustatyta sankcijų sistema yra abstrakti, nekonkreči ir palikta valstybių narių diskrecijai²⁰².

Lietuvoje veikia socialinės apsaugos ir darbo ministerijos koordinuojama tarpžinybinė darbo grupė „Direktyvai į nacionalinę teisę perkelti“. Įsigaliojus į nacionalinę teisę perkeltoms Europos prieinamumo akto nuostatoms, nacionalinės institucijos leidėjams galės skirti baudas už prieinamumo reikalavimų pažeidimus. Taip pat numatoma, kad jeigu leidėjai nepritaikys savo el. leidinių pagal numatytus reikalavimus, tai padaryti galės nacionalinė institucija (Lietuvos atveju – tai Lietuvos aklyjų biblioteka) be teisių turėtojų sutikimo.

Siekiant užtikrinti leidybos produkty prieinamumą negalią turintiems asmenims, leidėjams reikalinga pažinti šios nevienalytės grupės poreikius ir diegti juos atliepiančias prieinamumo parinktis. Idėjinė Europos prieinamumo akto kryptis – nuo pradinio rengimo etapo negalią turintiems asmenims prieinamas leidinys (angl. *born accessible*)²⁰³.

²⁰¹ Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu atlikta TEISINĖ ATASKAITA DĖL 2019 m. balandžio 17 d. Europos Sąjungos direktyvos (ES) 2019/882 įgyvendinimo (perkėlimo) Lietuvos Respublikos nacionalinėje teisėje. Linas Songaila, 2019-12-09, [https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/Lygios%20galimyb%C4%97s/D%C4%97I%202019%20m_%20baland%C5%B5io%2017%20d_%20Europos%20S%C4%85jungos%20direktyvos%20\(ES\)%202019-882%20%C4%AFgyvendinimo%20\(perk%C4%97limo\)%20Lietuvos%20Respublikos%20nacionalin%C4%97je%20teis%C4%97je.pdf](https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/Lygios%20galimyb%C4%97s/D%C4%97I%202019%20m_%20baland%C5%B5io%2017%20d_%20Europos%20S%C4%85jungos%20direktyvos%20(ES)%202019-882%20%C4%AFgyvendinimo%20(perk%C4%97limo)%20Lietuvos%20Respublikos%20nacionalin%C4%97je%20teis%C4%97je.pdf)

²⁰² Ibid.

²⁰³ Lietuvos leidėjų asociacijos informacija, <https://la.lt/lt/naujienos/311-ka-reikia-zinoti-apie-europos-prieinamumo-akta-aktualios-ir-perspektyvos>

Šiuo metu Lietuvoje nėra nė vienos institucijos, kompetentingos konsultuoti leidėjus prieinamos leidybos klausimais bei sistemingai vykdyti leidybos produktų prieinamumo kontrolę.

Tikimasi, jog perkeltos Europos prieinamumo akto nuostatos sukurs prielaidas elektroninės leidybos bendrovėms plėtoti produktus bei funkcinius patobulinimus prieinamumo srityje. O perspektyvoje prieinamumo reikalavimai atitinkamose srityse taps neatsiejama dalimi jau pirminėje produktų / paslaugų kūrimo stadijoje²⁰⁴.

Rekomendacijos

1. Teisėkūros procese, priimant teisės aktus kultūros srityje, kurie yra aktualūs negalią turinčių asmenų grupėms, atsižvelgti į sveikatos stebėsenos duomenis, vertinti tikslinių grupių poreikius, šiose srityse valstybės pareigas formuluoti kaip pozityvias pareigas, konkretizuoti jas pagal negalią turinčių asmenų specialiuosius poreikius.
2. Kurti įtraukią kultūros strategiją, ją plėtoti strateginiuose ir teisiniuose dokumentuose numatant papildomus išteklius (finansinius, intelektinius, technologinius), šias nuostatas institucionalizuoti organizacijų valdymo dokumentuose ir įgyvendinti vykdam organizacijos veiklą, ugdant darbuotojų kompetencijas ir kt.
3. Skatinti universalų dizainą, standartizacijos naudojimą viešojo ir privataus sektoriaus kultūros įstaigose.
4. Didinti kultūros įstaigų decentralizaciją, gerinti jų finansavimą. Didinti kultūros sektoriaus darbuotojų darbo užmokestį, užtikrinti sisteminių ir kompleksinių požiūrį į jų rengimą, kvalifikacijos kėlimą, informacinį aprūpinimą, įskaitant pasirengimą dirbti su negalia ar individualių reikių turinčiais interesantais.
5. Kultūros įstaigų veikloje vykdyti auditorijos tyrimus, analizuoti atskirų tikslinių grupių poreikius. Tam tikrų auditorijų plėtrą susieti su įstaigos strateginiais tikslais. Diegti sprendimus remiantis tyrimų rezultatais.
6. Skatinti visuomenės ir nevyriausybių organizacijų įsitraukimą į kultūros įstaigų veiklą, įskaitant produktų kūrimą ir sklaidą.
7. Skatinti kultūros įstaigas kurti maksimaliai prieinamus produktus nuo pat jų kūrimo pradžios. Skatinti jas naudotis įvairiais sklaidos kanalais, tinkamais pasiekti skirtingą negalią turinčių asmenų grupes. Pritaikyti komunikaciją negalią turinčių asmenų poreikiams.
8. Užtikrinti, kad po Europos prieinamumo akto perkėlimo į nacionalinę teisę, egzistuotų tinkamos ir veiksmingos priemonės atitikčiai šiai direktyvai užtikrinti bei būtų nustatyti tinkami kontrolės mechanizmai.

²⁰⁴ Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu atlikta TEISINĖ ATASKAITA Dėl 2019 m. balandžio 17 d. Europos Sąjungos direktyvos (ES) 2019/882 įgyvendinimo (perkėlimo) Lietuvos Respublikos nacionalinėje teisėje. Linas Songaila, 2019-12-09, [https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/Lygios%20galimyb%C4%97s/D%C4%97I%202019%20m_%20baland%C5%BEio%2017%20d_%20Europos%20S%C4%85jungos%20direktyvos%20\(ES\)%202019-882%20%C4%AFgyvendinimo%20\(perk%C4%97limo\)%20Lietuvos%20Respublikos%20nacionalin%C4%97je%20teis%C4%97je.pdf](https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/Lygios%20galimyb%C4%97s/D%C4%97I%202019%20m_%20baland%C5%BEio%2017%20d_%20Europos%20S%C4%85jungos%20direktyvos%20(ES)%202019-882%20%C4%AFgyvendinimo%20(perk%C4%97limo)%20Lietuvos%20Respublikos%20nacionalin%C4%97je%20teis%C4%97je.pdf)

1 Priedas. Praktiniai pavyzdžiai

Bibliotekų prieinamumo didinimo iniciatyvos

Bibliotekų ir kultūros centrų sistema, kaip tankiausias kultūros ir informacijos įstaigų tinklas Lietuvoje, yra arčiausiai šalies gyventojų ir tenkina įvairius jų poreikius²⁰⁵. Vis dėlto ne visų bibliotekų interneto svetainės indikuoja jų pasirengimą priimti įvairius skaitytojus iš įvairių visuomenės grupių.

Pagal Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymo²⁰⁶ 1 straipsnio 8 dalį, viešoji biblioteka – visiems vartotojams prieinama biblioteka, kaupianti ir sauganti universalų teritorijos (apskritis, savivaldybės), kurioje ji yra, bendruomenės poreikius tenkinantį dokumentų fondą, teikianti gyventojams informacijos ir viešosios interneto prieigos paslaugas, vykdanči kraštotyros, sociokultūrinės edukacijos, skaitymo skatinimo, informacinio raštingumo ir kitas su bibliotekų veikla susijusias neformaliojo švietimo programas ir projektus. To paties straipsnio 3 dalyje reglamentuota, kad bibliotekų veikla – be kita ko, fizinių ir juridinių asmenų lygių teisių naudotis teisės aktų nustatyta tvarka teikiamomis nemokamomis visuomenės švietimui, sociokultūrinei edukacijai, moksliniams tyrimams bei asmenybės ugdymui reikalingomis paslaugomis ir informacija užtikrinimas.

2018–2021 m. laikotarpiu Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka įgyvendino ES regioninės plėtros lėšomis finansuotą projektą „Gyventojų skatinimas išmaniai naudotis internetu atnaujintoje viešosios interneto prieigos infrastruktūroje“, kuriuo buvo siekiama penktadaliu padidinti bibliotekų lankytojų skaičių, tarp jų – ir negalią turinčių lankytojų. Iš projekto lėšų buvo įsigyta iš Nacionalinei bei apskričių bibliotekoms paskirstyta 30 „Aklųjų ir silpnaregių paketų“, kuriuos sudaro Brailio rašto spausdintuvas, skaitymo balsu įrenginys ir balso sintezatorius, bei sukurti 6 mokomieji kvalifikaciniai filmai darbuotojams, dirbsiantiems su įsigyta įranga.

Iš Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos interneto svetainėje pateikiamos informacijos matyti, kad šios bibliotekos pritaikomumas orientuotas į regos negalią turinčius asmenis – nurodoma, kad bibliotekoje veikia kompiuteris su ekrano skaitymo programa JAWS, Brailio spausdintuvas, spausdinto teksto skaitymo garsu aparatas BRUNO su ausinėmis ir klaviatūra, orientuotis aplinkoje padeda taktiliniai takeliai ir laiptų žymėjimai²⁰⁷.

Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus bibliotekos interneto svetainėje²⁰⁸ pateikiama informacija rodo, kad pritaikomumo prasme orientuojamasi į asmenis, turinčius kalbos, elgesio ir emocijų sutrikimų, cerebrinį paralyžių, intelekto sutrikimų, įvairiapusių raidos, autizmo spektro sutrikimų ir kt. – nurodoma, kad bibliotekoje yra bendravimo kortelių kūrimo

²⁰⁵ Giedrė Kvieskienė, Vytautas Kvieska. „Kultūros politikos bruožai šiandienės Lietuvos kontekste“, *Socialinis ugdymas*, 2020, t. 54, Nr. 2: 98–112.

²⁰⁶ Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 51-1245; 2004, Nr. 120-4431,

²⁰⁷ Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos interneto svetainė, <https://www.lnb.lt/paslaugos/lankytojui/turintiesiems-regos-negalia>

²⁰⁸ Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešosios bibliotekos interneto svetainė, <https://amb.lt/lt/dalyvaukime/biblioteka-visiems/biblioteka-visiems/144>

naudojantis programine įranga „Boardmaker“ galimybe, veikia sensorinis gesintuvas, apie bibliotekos funkcijas galima sužinoti iš socialinio plakato, o orientuotis pagal sensorinį žemėlapij.

Klaipėdos miesto savivaldybės Imanuelio Kanto viešosios bibliotekos interneto svetainėje išskirtos sritys „Senjoramams“ ir „Vaikams“²⁰⁹, tačiau iš bibliotekos interneto svetainėje pateikiamos informacijos neseka, kad joje teikiamos pritaikytos paslaugos ir negalią turintiems asmenims.

Kauno Vinco Kudirkos viešosios bibliotekos interneto svetainės²¹⁰ skyriuje „Biblioteka visiems“ nurodoma, kad bibliotekoje prieinamas sensorinio gesintuvo rinkinys, pateikiamos nuorodos į pasakas gestų kalba, šios bibliotekos sukurta „metodine priemone „Išlaisvinti herojai: sensoriniai skaitymai bibliotekose“, bendravimo kortelių kūrimo naudojantis programine įranga „Boardmaker“ galimybe.

Panevėžio bibliotekos interneto svetainėje atskiruose svetainės skyriais „Biblioteka visiems“²¹¹ poskyriuose aptariamos paslaugos įvairias negalias turintiems asmenims. Judėjimo negalią turintiems asmenims skirtame poskyryje nurodoma prieinama infrastruktūra (ergonominiai baldai, neįgaliojo vežimėlis, didelio šrifto klaviatūra, speciali valdymo pelė, lietuvių kalbos sintezatorius, ekrano didinimo programa MAGIC, ekrano skaitymo programa JAWS ir kt.). Skyriuje „Paslaugos regos ir skaitymo negalią turintiems asmenims“, be iš esmės tos pačios infrastruktūros, kuri prieinama judėjimo negalią turintiems skaitytojams, papildomai pateikiama informacija apie šioje bibliotekoje veikiančią Lietuvos aklųjų bibliotekos paslaugų punktą ir išvardijamos teikiamos paslaugos, įskaitant virtualios ELVIS bibliotekos paslaugą. Šis interneto svetainės skyrius yra įgarsintas. Poskyryje „Paslaugos kalbos, komunikacijos ir elgesio sutrikimus bei emocinę, raidos negalią turintiems asmenims“ apibūdinamos teikiamos paslaugos, nurodoma, kad lankytojams prieinamas sensorinis gesintuvas, bendravimo kortelių spausdintuvas su „Boardmaker“ programine įranga, socialinis plakatas. Svetainėje nurodoma, kad bibliotekoje vykdomos edukacijos ir ekskursijos, skirtos skirtingo amžiaus, pritaikytos įvairių gebėjimų ir galių asmenims, pateikiami ekskursijų ir edukacijų sąrašai.

Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešosios bibliotekos interneto svetainėje²¹² pateikiamas patalpų planas, nurodyta galimybė daliai skaitytojų knygas gauti į namus. Svetainėje išskirta galimybė žiūrėti bibliotekos kultūros naujienų vaizdo medžiagą su vertimu į gestų kalbą.

Nors Lietuvos teisės aktuose įtvirtintas kultūros srities teisinis reguliavimas yra abstraktus, būtina pastebėti, kad aukščiau apibūdintus bibliotekų atvejus vienija tai, kad infrastruktūros, skirtos negalią ir individualių reikmių turintiems asmenims, asortimentas yra labai panašus. Pagrįsta manyti, kad jo atsiradimą paskatino tokie anksčiau ataskaitoje pristatyti nacionaliniai projektai kaip „Biblioteka visiems“ ir „Autizmo spektro ir kitų kalbos, komunikacijos ir elgesio sutrikimų turintiems asmenims draugiškų bibliotekų tinklo diegimas“. Šis teigiamas pavyzdys rodo, kad standartizacijos naudojimas vienokiu ar kitokiu mastu gali duoti teigiamų rezultatų, nes, kaip jau minėta, leidžia naudotis jau sukurtais sprendimais ir dalintis gerąja praktika juos diegiant.

²⁰⁹ Klaipėdos miesto savivaldybės Imanuelio Kanto viešosios bibliotekos interneto svetainė, <https://www.biblioteka.lt/lt/>

²¹⁰ Kauno Vinco Krėvės viešosios bibliotekos interneto svetainė, <https://www.kaunas.mvb.lt/>

²¹¹ Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos interneto svetainė, <https://www.pavb.lt/>

²¹² Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešosios bibliotekos interneto svetainė, <https://savb.lt/lt/savb/>

Šis leidinys parengtas įgyvendinant projektą „Inovatyvios priemonės – žmonių su negalia bendruomenės aktyvinimui įsitraukti į viešojo valdymo procesus“. Projektas finansuojamas pagal Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Priemonę Nr. 10.1.2-ESFA-K-917 „Visuomenės nepakantumo korupcijai didinimo ir dalyvavimo viešojo valdymo procesuose skatinimo iniciatyvos“.

Kuriame
Lietuvos ateitį
2014–2020 metų
Europos Sąjungos
fondų investicijų
veiksmų programa

© Lietuvos negalios organizacijų forumas, 2022

Spausdino ir išleido UAB „Ciklonas“
Žirmūnų 68, LT-09124
www.ciklonas.lt

Maketas UAB „Admė“

